

Науковий пошук молодих дослідників

**Збірник наукових
праць студентів**

№ 4

2010

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»
Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки
та соціальної роботи Академії педагогічних наук України
та Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка**

СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

НАУКОВИЙ ПОШУК МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

Соціально-педагогічні науки

Збірник наукових праць студентів

№ 4, 2010

ЧАСТИНА I

**Луганськ
ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»
2010**

У збірнику представлені матеріали наукових досліджень студентів зі спеціальностей “Соціальна педагогіка” та “Соціальна робота”.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 9 від 26 березня 2010 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор:	проф. Харченко С. Я.
Члени редколегії:	доц. Белецька І. В., доц. Гаміна Т. С., доц. Караман О. Л., доц. Краснова Н. П., доц. Кратінова В. О., доц. Песоцька О. П.

Оригінал-макет:	Юрків Я. І.
Відповідальний за випуск:	доц. Караман О. Л., асист. Юрків Я. І.

Видавництво Державного закладу
“Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”:
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru

ЗМІСТ

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ

1. **Бойченко Д. Ю.** Засоби масової інформації як негативний чинник впливу на соціалізацію підлітків..... 5
2. **Бурлака О. В.** Студенческие трудовые отряды как фактор формирования лидерских качеств личности..... 11
3. **Гіренко Н. І.** Конфлікт в організаціях як проблемне поле соціальної роботи..... 17
4. **Денисенко А. В.** Загальна характеристика педагогічних умов формування гендерних установок у дітей молодшого шкільного віку..... 24
5. **Карплюк О. М.** Гра як засіб соціалізації особистості..... 30
6. **Качанова М. В.** Формування ідеалів патріотичного виховання та ціннісних орієнтацій школярів на сучасному етапі..... 36

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

7. **Білоруська Я. Ю.** Підготовка соціальних працівників до роботи з прийомними сім'ями..... 41
8. **Ботвенко И. В.** Любовь как предпосылка и основа современной семьи..... 49
9. **Іларіонова О. М.** Деякі напрямки роботи соціального педагога з неповною сім'єю..... 56
10. **Курочкіна М. М.** Прийомна сім'я як державна форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування..... 62
11. **Лупий А. В.** Социализация подростков в неблагополучных семьях..... 67
12. **Непран Ю. М.** Сучасні підходи до успішного виховання дітей у сім'ї..... 74
13. **Сідлецька В. О., Якуш Ю. В.** Соціально-педагогічна підтримка молодих сімей у діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді..... 79
14. **Скалаух Ю. М., Литкіна С. А.** Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності..... 83
15. **Хайнус Р. П.** Соціально-педагогічні проблеми сучасної молоді сім'ї..... 90

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ В ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ

16. **Кисельова Г. Д.** Особливості виховної системи інтернатних закладів..... 97

17. **Панова Я. В.** Робота соціального педагога з дітьми-сиротами в закладах інтернатного типу..... 103
18. **Станкова А. О.** Соціально-педагогічна робота з батьками вихованців інтернатних закладів..... 109

РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ТА АДАПТАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

19. **Гольченко О. Р.** Технології реабілітаційної роботи соціального педагога з дітьми, які зазнали насильства в сім'ї..... 114
20. **Гукова М. А.** Особливості соціальної роботи з мігрантами... 122
21. **Коцур Т. В.** Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів..... 127
22. **Мершева Т. В.** Соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями в умовах Центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями..... 133
23. **Прищепа С. В.** Особливості соціально-педагогічної профілактики та корекції агресивних проявів у дітей молодшого шкільного віку..... 141
24. **Скоробогатова С. О.** Зміст арт-терапії як засобу соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями..... 151
25. **Фролова В. В.** Досвід психолого-реабілітаційної роботи з дітьми Старобільського районного центру у справах сім'ї, дітей та молоді..... 158

ПРОФЕСІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

26. **Белова Е. А.** Спор во имя убеждения..... 163
27. **Жданова Ю. А.** Сутність професійно важливих якостей соціального працівника..... 169
28. **Заїка Т. Д.** Соціальна робота з попередження та подолання конфліктів серед учнівської молоді..... 173
29. **Молчанова К. А.** Пам'ять та увага в ораторській діяльності..... 178
30. **Сапаєва О. С.** Професійне спілкування як основа професійної діяльності соціального працівника..... 183
31. **Сидлецкая В. А.** Творческое самочувствие оратора..... 187
32. **Трубачова Ю. О.** Комунікативна компетентність як компонент професійної діяльності соціального працівника..... 193
- Відомості про авторів**..... 199

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ

УДК 316.61-053.6:316.77

Бойченко Д. Ю.

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК НЕГАТИВНИЙ ЧИННИК ВПЛИВУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ПІДЛІТКІВ

Засоби масової інформації заповнили весь світ і істотно впливають на нашу життєдіяльність. На сьогоднішній день важко уявити, як суспільно існувало без телебачення, інтернета, та інших джерел інформування.

Але не взираючи на швидкий технічний та інформаційний розвиток, в Україні за останні роки ускладнились умови життя працездатного населення, що спричинило погіршення системи виховання в соціальних інститутах. Соціальним інституту том є також ЗМІ. Сучасні джерела інформації такі, як інтернет, телебачення, глянцеви видання т.п. у значній мірі спрощують або нехтую наше життя. Але не вся інформація в сучасних ЗМІ характерні для ментальності нашого суспільства і особливо це стосується системи виховання в Україні, що формувались протягом багатьох століть. ЗМІ як виховний інститут часто є негативним фактором соціалізації підростаючого покоління і окремо підлітків.

Сьогодні сучасні ЗМІ значно впливають на формування особистості. Богомолова Н., Бехтерев О., Олешко В. у своїх дослідженнях розкривали міру вплива ЗМІ на підростаюче покоління, тому що через них підлітки засвоюють певні знання, досвід, формують свій світогляд. Це обумовлено особливостями психічних процесів у підлітковому віці.

Л. Божович відокремила той факт, що на початку перехідного віку з'являються нові, ширші інтереси особисті, захоплення і прагнення зайняти самостійну, "дорослу" позицію в житті. Проте в перехідному віці ще немає можливостей (ні внутрішніх, ні зовнішніх), аби зайняти цю позицію [1].

На думку Д. Ельконіна, у підлітків існує тенденція до дорослості – прагнення бути, здаватися і вважати себе дорослим, проте, прагнення бути дорослим викликає опір з боку тих, хто його оточує [2].

Ш. Бюлер відзначає, що ненависть до себе і ворожість до навколишнього світу можуть бути присутніми одночасно, а можуть чергуватися, підводячи підлітка до думки про самогубство. До цього приєднується ще і ряд нових внутрішніх потягів "до таємного, забороненого, незвичайного, до того, що виходить за межі звичного і впорядкованого повсякденного життя". (Непослух, заняття забороненими справами володіють в цей період особливою привабливою силою).

Підлітковий вік найважливішим і найбільш важким періодом людського життя, вважає Еріксон. Він підкреслює, що психологічна напруженість, яка супроводить формування цілісності особи, залежить не лише від фізіологічного дозрівання, особистої біографії, але й від духовної атмосфери суспільства, в якому людина живе, від внутрішньої суперечності суспільної ідеології [3].

У відомій науковій концепції Ж. Піаже – стверджується, що в підлітковому віці остаточно формується особа, будується програма життя, а для її створення необхідний розвиток формального(логічного) мислення. Будуючи план свого майбутнього життя, підліток приписує собі істотну роль у порятунку людства і організовує свій план життя залежно від подібної мети [4].

Згідно цієї позиції можна стверджувати: чим успішніше буде пройдена соціалізація в підлітковому віці, тим більша вірогідність, що в майбутньому людина буде психічно здорова, інтелектуально розвинена, та успішна в своїй життєдіяльності.

Багато науковців, а саме: Федоров А., Брушлинская Л., Мачина А., у своїх працях розкривають чинники негативного впливу на процеси соціалізації. Однак вплив такого чинника як ЗМІ не достатньо розкрито у соціально-педагогічній літературі, що й обумовлює, вибір теми нашої статті.

Мета статті: розкрити деякі аспекти негативного впливу різних джерел ЗМІ на соціалізацію підлітків.

Процес соціалізації в підлітковому віці це двобічний процес. З одного боку – це процес засвоєння соціальних норм, правил, установ, існуючих у соціумі в якому він розвивається. З іншого боку – це трансформація у свідомості підлітка одержаної інформації, і передача її в соціум. Як правило, джерелами інформування для підлітків виступають або індиферентна група, або засоби масової інформації, особливо інтернет, різноманітні телепередачі розважального характеру, відомі глянцеви видання, та радіо.

У багатьох випадках ЗМІ, зображують безпроблемне сьогодення, практично на всіх каналах телебачення транслюють розважальні програми, різні шоу, ігри з призами та на гроші, все це має на межі викликати у підлітків відчуття щасливого існування. Цім цілям служать багато чисельні закордонні серіали, які нав'язують мільйонам телеглядачів інший стиль і спосіб життя, прищеплюється думка, що життя – це тільки задоволення та розваги, дуже модно сьогоденні пропагувати багате, безтурботне життя.

Підліток, отримуючи таку інформацію, швидко її сприймає, проймається нею, однак вона сприяє розвитку різних психічних розладів особистості саме у цьому віці. Ці розлади виникають внаслідок прагнення слідувати яскравим картинкам життя багатих людей при відсутності можливості втілювати це в життя. Звідси непорозуміння й протиріччя зі старшим поколінням, не прийняття існуючих норм і правил

життя батьків, школи. Прагнення бути схожими не екранні образи, спричиняє те, що боротьба з нікотиною залежністю, що проводять школи, та інші навчальні заклади, марна. Це відбувається через те, що на телеекранах сучасного телебачення ідеалізуються персонажі, кумири підлітків, які можуть палити, та своїм зовнішнім виглядом демонструвати задоволення від паління або кальяну. Адже нікотинова залежність з'являється, як правило, у підлітковому віці й не на фізіологічному рівні, а на психічному, через спробу поводитися як дорослі [3].

Вживання алкоголю також рекламується в ефірі, як пропонування «гламурного» способу життя, що не є доречним для підростаючого покоління. На сьогоднішній день можна констатувати, як позитивні, так і негативні фактори телеефіру. Наприклад, відомий серіал «Бригада» справив величезне враження на населення нашої країни, а головні герої були прикладом наслідування для підлітків, та предметом для захоплення. Головні герої фактично у кожній серії зловживали алкоголем. На підсвідомому рівні підліток для себе робить установку, про те, що така поведінка є нормою. Інший приклад – серіал «Барвіха». зображено сучасних підлітків, із заможних сімей, які під час відпочинку у великих кількостях вживають спиртні напої.

На сьогодні велику популярність мають музичні телеканали. Нещодавно прийшла із заходу RNB і хіп-хоп культура, що дозволяє підростаючому поколінню засвоювати спосіб життя, запрограмований у відео кліпах виконавців даного напрямку музики. Вивчивши, ряд відео робіт вітчизняних і зарубіжних виконавців, які дуже відомі серед сучасних підлітків, такі як: Тімати, Жанна Фріске, Джастін Тімберлейк, Леді Гага та ін., можна відзначити, що у своїх кліпах та текстах пісень вони часто у відкритій формі роблять рекламу дуже дорогої спиртної продукції, роблячи акцент на те, що вживання такого алкоголю створює престиж їх способу життя [5].

Але найвідчутніший факт негативних впливу телебачення на соціалізацію підлітків – це сексуальна революція, як в одязі, так в стосунках.

Сценічні образи, а також образи у кінофільмах пропагують розкутість в одязі. Дівчатка-підлітки намагаючись проявити свою індивідуальність, дорослість, наслідують стиль одягу відомих акторів, співаків, але вони іноді забувають, що йдуть до школи, а не на вечірку, не розуміють, як треба вдягатися на той чи інший випадок [6].

Сучасне телебачення формує у підлітків шкідливе розуміння влади, грошей. У багатьох сучасних фільмах зображується те, що більшу силу у вирішенні важливих питань, мають люди, у яких багато грошей, та які своєю владою керують життям багатьох людей.

У наш час особливо гостро стала проблема телевізійного насильства. Практично, майже у всіх серіалах, художніх фільмах і, навіть мультфільмах, існує насильство. Термін «телевізійне насильство» давно

використовується в науковій лексиці та об'єднує в собі демонстрацію нанесення пошкоджень персонажа телепрограм і фільмів [5]. З одного боку, існує багато досліджень, результати, яких свідчать, що перегляд сцен насильства пов'язані з наступною агресією. Автором численних видань, про вплив телевізійного насильства на свідомість людини, Коннором Д. було доведено, що теленасильство може спричинити короточасне збудження й, так званий, «ефект моделювання».

Зарубіжні та вітчизняні бойовики негативно впливають на соціалізацію підлітків, сприяють розвитку в них немотивованої агресії та розуміння того, що жорстокість не завжди карається. Соціологи стверджують, що значна кількість злочинів і правопорушень, скоєна підлітками, і не останню роль в появі цього явища відіграє ЗМІ.

ЗМІ є також джерелами вульгарності, порнографії. На телеекранах багато еротичних фільмів, які розбещують молодь. Негативно вони впливають на статеве життя підлітків. Цінності, норми й стереотипи статевого життя, які транслюють ЗМІ, дуже далекі від реальності орієнтують молодь на безправні статеві зв'язки, які не базуються на взаємних почуттях любові й відповідальності, провокують і стимулюють підвищену підліткову сексуальність [6].

Одним з наслідків негативного впливу на соціалізацію підлітків є суїцидна поведінка. Підлітки копіюють зразки поведінки, яку вони спостерігають навкруги себе, яку їм пропонують ТБ, масова культура, зокрема підліток може бачити, що смерть лякає оточуючих і є засобом натиску на кривдників. Таким чином, підліток намагається привернути до себе увагу, щоб довести всім оточуючим свою значущість у їх житті.

У засобах масової інформації з'являється велика кількість повідомлень, що попереджують про небезпеку впливу комп'ютерів та комп'ютерних ігор на психіку підлітків. Сучасні психологи висловлюють думку, що заняття за комп'ютером – це в якійсь мірі залежність, що проявляється в таких психопатологічних симптомах, як нездатність підлітка переключатися на інші види діяльності, відчуття так званого «керівника долей», які набуває гравець, керуючи «життям» комп'ютерних персонажів. Деякі комп'ютерні ігри провокують, агресивну поведінку, возвеличування насилля. Є дані, згідно яким, у досліджуваних, що грали у віртуальну гру, спостерігалось значне фізіологічне збудження та велика кількість агресивних думок у порівнянні з контрольною групою.

У якості негативних наслідків комп'ютерних ігор є звуження кола інтересів підлітка, прагнення до створення особистого світу, відхід від реальності. На думку дитячих психологів, заняття за комп'ютером один на один шкодить спілкуванню з однолітками, призводить до соціальної ізоляції та труднощів у спілкуванні. Також психологи зазначають, що спілкування є головним засобом розвитку підліткової особистості, і його деривація, викликана комп'ютером, дуже драматична. Негативну картину доповнюють соматичні порушення (погіршення зору, швидка

змореність), які є прямим наслідком комп'ютеризації вільного часу підлітків.

Сьогодні в кіосках друкованих видань можна знайти велику кількість газет «жовтої преси», зарубіжних глянцеvih видань на будь-який смак і для різного віку. Є видання, що безпосередньо призначені для підлітків, і орієнтовані на їх вікові потреби, але вони надають перевагу дорогим глянцеvим виданням, зміст яких стосується дорослих. Надаючи перевагу таким журналам як «Cosmopolitan», «Maxim», «Playboy», підлітків дезорганізують своє життя. Наприклад, хлопець у підлітковому віці, читаючи чоловічий журнал, бачить велику кількість оголених жінок, як наслідок у нього формується неправильне відношення до жінок, або посилюються сексуальні потяги. Дезорганізація шкодить засвоєним стандартам, зразкам, установам життя, що не притаманні підліткам. Це обумовлене характером інформації, яку несуть надані джерела інформування. У журналах увагу підлітків привертає яскрава інформація, з якої вони можуть дізнатися про зміни, що відбуваються у світі, визначити потреби сучасного суспільства, але не завжди відповідає стандартам і життєвим умовам. Підліток, отримуючи таку інформацію, прагне на підсвідомому й свідомому рівні наслідувати такий спосіб життя та відтворювати його у своїй життєдіяльності. Такий стиль поведінки може суперечити нормам і правилам суспільства, в якому відбувається процес соціалізації підлітка.

Особливо це стосується дівчат-підлітків. У жіночих журналах пропонуються новинки світу моди, публікуються статті, присвячені проблемам сучасних жінок, сексуальним відносинами, проблеми здоров'я, ставлення чоловіків до жінок і навпаки та інше. Дівчинка – підліток, отримуючи таку інформацію, формує в собі потреби, що не відповідають її віку, під впливом якої змінюється її світосприйняття. Підліток не розуміє, що це тільки журнал, інформація в ньому не завжди буває правдивою й відповідати дійсності. Тести та різні рекомендації формують у підлітків хибну оцінку своєї особистості, статті з проблем сексу призводять до ранніх сексуальних потягів. Нові тенденції моди часто не відповідають матеріальним можливостям. Усе це та багато іншої інформації в журналах може бути негативним фактором соціалізації дівчат-підлітків. Це форму у дівчат потреби, які не відповідають їх віковим особливостям. Дівчата починають перейматися проблемами, про які у підлітковому віці вони ще й не повинні думати, наприклад : проблеми сексу, проблеми взаємовідносин із чоловіками.

У журналах для чоловіків інформація спрямована на зовнішній вигляд оголених жінок. Це дуже розбещує хлопців під час статевого дозрівання. Видання пропонують своїм читачам успішний спосіб життя сучасного чоловіка, формуючи тим самим у деяких хлопців відчуття неповноцінності. У всіх глянсових виданнях величезна кількість реклами, також не виключена реклама спиртних напоїв, дорогих марок, а також тютюнові вироби. У журналах для жінок можна знайти багато

реклами сигарет, які в дуже красивій упаковці і які, рекламують красиві жінки, в цьому випадку йде пропаганда і ідеалізація образу жінки, що палить.

Реклама, як джерело масової інформації, негативно впливає на засвоєння моральних норм підлітками. Сприймаючи інформацію, яку надає нам реклама, підлітки формують в собі хибні потреби, наприклад, реклама ювелірних виробів, предметів розкоші, викликає почуття образи, тому що все це призначено для окремої частини населення, і може викликати у підлітка агресію.

Останнім часом наявним стає той факт, що внаслідок соціально-економічної кризи в суспільстві, з відсутністю здорової національної та державної ідеології, засоби масової інформації руйнують національну свідомість і самосвідомість. Процес маніпулювання суспільною та індивідуальною свідомістю громадян, зокрема підлітків, засобами масової інформації набуває широкого розмаху, порушує демократичні принципи, права та суверенітет особистості. Особливо яскраво ці процеси проявляються у сфері культури та мистецтва [7].

Поширюється масова культура західних зразків, спричиняючи збитки національній культурі. Кіномистецтво повністю зорієнтоване не на кращі зразки західної продукції. Бойовики та еротичні фільми негативно впливають на незрілу свідомість підлітків. У них формується культ насильства, грошей. На сторінках молодіжних газет і журналів масштабно пропагується секс, це закономірно впливає на зростання проституції та насильства, правопорушень, злочинів на сексуальному ґрунті серед підлітків.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасні джерела інформації негативно впливають на свідомість підлітків, тим самим ускладнюють процес соціалізації у цьому віці. Підлітки не мають стійкі, сформовані інтереси та світогляд, тому не обирають позитивне, моральне з отриманої інформації. Вони ще не здатні зрозуміти різницю між красивими картинками ЗМІ та реальним життям.

Література

- 1. Кулагіна І. Ю.** Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет) : учебное пособие. – 4-е изд. / І. Ю. Кулагіна. – М. : Изд-во Ун-та Российской академии образования, 1998. – 141 с.
- 2. Эльконин Б. Д.** Введение в психологию развития / Б. Д. Эльконин. – М. : Тривола, 1994. – 148 с.
- 3. Аверин В. А.** Психология детей и подростков / В. А. Аверин. – М. : Просвещение, 1998. – 316 с.
- 4. Дубровина И. В. и др.** Рабочая книга школьного психолога / И. В. Дубровина, М. К. Акимова, Е. М. Борисова. – М. : Просвещение, 1991. – 160 с.
- 5. Холод Н. И.** Влияние средств массовой информации на агрессивное поведение детей : педагогический вестник / Н. И. Холод. – Ярославль, 2005. – 12 с.
- 6. Ключкова А. В.** Роль СМИ в детерминации девиантности : Ломоносовские чтения / А. В. Ключкова. – Пермь, 2004. –

40 с. **7. Богомолова Н. Н.** Массовая коммуникация и общение : учеб. пособие / Н. Н. Богомолова. – М. : Знание, 1998. – 250 с.

Анотація. У цій статті розглянуті аспекти негативного впливу різних джерел ЗМІ на соціалізацію підлітків. Проаналізована література, що до вікових особливостей підліткового віку. Також у статті розглянуто як саме негативно впливає на соціалізацію підлітків такі інформаційні джерела як інтернет, телебачення, глянсові видання, та сучасна реклама. В статті перелічені всі негативні наслідки, що завдають підлітку сучасні ЗМІ, та до чого це може призвести.

Ключові слова: процес соціалізації, фактори впливу, ЗМІ.

УДК 378.035:316.46-057.87

Бурлака О. В.

СТУДЕНЧЕСКИЕ ТРУДОВЫЕ ОТРЯДЫ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ.

...Большая часть нашего времени идет на ошибки и плохие поступки, значительная часть протекает в бездействии, необходимо вести счет своему времени, экономить его. Свободное время не должно отягощать человека, человек должен быть готов к умному, самому эффективному его использованию...

Сенека

Свободное время является доминирующим пространством, в котором осуществляется физическое и духовное развитие человека, его социализация. Каждый из нас в праве сам решать, каким образом проводить свое свободное время. Но очень часто, выбирая один или другой вид деятельности, мы даже не задумываемся о том, что это нам даст, какие положительные результаты получатся.

Учащаяся молодежь характеризуется как наиболее активная, инициативная, творческая, трудолюбивая, целеустремленная, коммуникативная категория населения. Но как только звенит последний звонок или позади выпускные экзамены, эти активные, инициативные, целеустремленные, трудолюбивые люди рассеиваются кто куда. Не один из них не задумался над тем, что в свободное или каникулярное время

можно объединить все свои молодые силы воедино и организовать себе незабываемые совместные каникулы.

На сегодняшний день в Украине создана вся необходимая нормативно-правовая база для того, что бы каждый человек смог реализовать себя как личность. Сюда относятся и «Декларация об общих положениях государственной молодежной политики», Закон Украины «О содействии социальному становлению и развитию молодежи в Украине», Закон Украины «Про молодежные и детские общественные организации» и многие другие документы.

Изучению проблем молодежи посвящены исследования Г. Андреевой, Н. Головатого, Г. Пруденского, Б. Трушина, В. Петрушева, О. Гордона и других. Вопросы, касающиеся влияния социальной среды на формирование личности, рассматриваются в работах А. Афонова, Н. Бондаренко, Р. Кричевского, В. Сапогова. Исследования этих авторов имеют большое значение в усовершенствовании теории и практики культурно – досуговой деятельности молодежи.

Проблемы молодежи всегда были и остаются актуальными. Поэтому цель нашей работы заключается в исследовании влияния молодежных трудовых отрядов на формирование лидерских качеств личности во внеучебное время.

Задачи которые мы ставим перед собой на начале работы следующие:

- изучить практический опыт работы молодежных трудовых отрядов;
- рассмотреть процесс социализации личности, ее сферы и институты;
- исследовать молодежный трудовой отряд как фактор формирования лидерских качеств студентов.

Прежде всего определим для себя, что молодежный трудовой отряд – это временное объединение молодых людей, которые изъявили желание в свободное от обучения и работы время работать на производстве, в аграрном секторе, на предприятиях различных форм собственности, в сфере обслуживания, а также принимать участие в благотворительных акциях. Благодаря деятельности Луганского областного молодежного центра труда и их партнерским организациям сегодня для старшеклассников и студентов Луганской области существует возможность объединить в единое целое полезное с приятным, а именно труд и отдых в такой воспитательной форме работы как молодежные трудовые отряды [3, с. 37].

Всем известно, что молодежь – это основа будущего трудового потенциала каждого государства. Привлечение молодого человека в студенческие трудовые отряды с раннего юношеского возраста дает возможность испытать свои силы в различных видах труда, на 31 день стать взрослым, самостоятельным человеком, в праве самому искать и находить выходы из трудных жизненных ситуаций, формирует

положительное отношение к труду. На целые месяцы каждый участник отряда приобретает себе семью, члены которой будут временно заменять и маму, и папу, и лучшего друга.

Практический опыт работы молодежных трудовых отрядов Луганской области подтверждает, что их деятельность дает позитивный воспитательный эффект, имеет популярность в молодежной среде, помогает в решении материальных проблем и способствует физическому и духовному оздоровлению молодых людей. Мотивы вступления молодежи в отряды следующие: отдых, самостоятельность, возможность заработать денег, найти новых друзей, ознакомиться с окружающей средой, испытать свои силы в необычных условиях.

В молодежных трудовых отрядах человек развивается в трудовом, культурно-массовом, спортивном, коммуникативном и других направлениях. На протяжении периода, нахождения молодого человека в отряде, он проявляет интерес к различным новым видам деятельности. За время пребывания в отряде происходит процесс его становления как личности, его социализация.

Процесс социализации личности – непростой. В этом случае стоит уточнить, что социализация – это двухсторонний процесс, включающий в себя, с одной стороны, усвоение индивидом социального опыта путем вхождения в социальную среду, систему социальных связей; с другой стороны, процесс активного воспроизводства индивидом системы социальных связей за счет его активной деятельности, активного включения в социальную среду.

Выделяют три сферы, в которых происходит социализация личности: деятельность, общение, самосознание.

Что касается деятельности, то на протяжении всего процесса социализации индивид имеет дело с расширением списка деятельности, то есть освоение все новых и новых видов деятельности.

Вторая сфера – общение – неразрывно связана с деятельностью. Человек с возрастом приумножает контакты с другими людьми, его речь отходит от монологического общения к диалогическому, развивается умение ориентироваться на партнера.

И, наконец, третья сфера социализации личности – развитие самосознания личности. В экспериментальных исследованиях, установлено, что образ «Я» не возникает у человека сразу, а складывается на протяжении его жизни под воздействием многочисленных социальных влияний.

Поэтому процесс социализации может осуществляться только как единство изменений трех вышеперечисленных сфер. Они, взятые в целом создают для индивида «расширяющуюся действительность», в которой он действует, познает и общается, тем самым осваивая не только ближайшую микросреду, но и всю систему социальных отношений. Вместе с этим освоением индивид вносит в нее свой опыт, свой творческий подход [1, с. 266].

Молодежный трудовой отряд – является тем институтом социализации личности, где встречаются все три сферы, в которых осуществляется процесс социализации личности: и деятельность (трудовая, спортивная, культурно-массовая, отдых), и общение (живое общение с членами отряда 24 часа в сутки, 7 дней в неделю), и самопознание (молодежный трудовой отряд помогает человеку дать оценку себе, познать себя, познать отношение к себе со стороны окружающих).

Следует отметить, что в третьей сфере социализации личности (в самопознании), большую роль играет место человека в отряде. То, кем будет человек в отряде во многом зависит от его личностных качеств, черт характера. Так как самоуправление в отряде осуществляется по цепочке: боец – бригадир – командир, то это позволяет выявить и сформировать такие качества молодого человека, как способность эффективно решать разнообразные управленческие задачи, побуждать и мотивировать членов отряда к качественному труду, организовывать их работу и отдых, нести персональную ответственность за свою деятельность и одновременно за результаты коллективного труда.

Согласно Постановлению Кабинета Министров Украины от 3.07.2006 №899 «Про затвердження Типового положення про молодіжний трудовий загін» командиром избирают человека, в обязанности которого входит осуществлять оперативное руководство деятельностью отряда, обеспечивать выполнение условий договора, нести ответственность за исполнение отрядом работ, выполнения законодательства, охраны труда, санитарных норм, сохранение инвентаря. Поэтому это должен быть человек, воспитывающий в себе такие черты характера, как коммуникабельность, ответственность, дисциплинированность, уверенность в себе и в своих силах. В обязанности бригадира входит: распределение работы между членами бригады, непосредственно руководить выполнением работ, контролировать состояние трудовой дисциплины и соблюдения правил техники безопасности, подавать на рассмотрение штабу отряда предложения по поводу улучшения его деятельности [2, с. 21 – 22].

Из перечисленных обязанностей командира и бригадиров, можно сделать вывод: для того, чтоб занимать ту или иную должность необходимо обладать лидерскими качествами. Отряд будет осуществлять эффективную работу только тогда, когда во главе отряда будет стоять человек, которому присущи качества настоящего лидера. Так как именно командир призван стимулировать группу, нацеливать ее на решение определенных задач, заботится о средствах, при помощи которых эти задачи могут быть решены.

Лидер молодежного трудового отряда – человек, который выдвигается в результате взаимодействия членов отряда, для организации отряда при решении конкретной задачи в конкретной ситуации, принимая на себя определенные функции. Он демонстрирует

более высокий чем у других членов отряда уровень активности, участия, влияния на поведение других. Остальные члены отряда принимают лидерство, так как строят с лидером такие отношения, что он будет «вести», а они будут «ведомыми». Лидерство необходимо рассматривать как групповое явление: лидер не мыслим в одиночку, он всегда дан как элемент групповой структуры, а лидерство есть система отношений в этой структуре.

Еще на начальном этапе формирования отряда, полезным моментом является проведение анкетирования «Способности к лидерству», с целью выявления лидерских качеств молодого человека. После проведения данной анкеты, уже можно предположить, кто в отряде хочет занимать лидерские должности, а кто способен их возглавлять, кто и как будет относиться, к человеку, который будет стоять на «ступеньку» выше него.

Процесс становления лидера может быть достаточно противоречивый: мера притязания лидера и мера готовности других членов группы принять его ведущую роль могут не совпадать. Следовательно, при определенных обстоятельствах лидерские возможности могут возрастать, а при других, напротив, снижаться. Иногда понятие лидера отождествляют с понятием «авторитет», что не вполне корректно: конечно лидер выступает как авторитет для группы, но не всякий авторитет обязательно означает лидерские возможности его носителя. Лидер должен организовать решение какой – то задачи, авторитет такой функции не выполняет, он просто может выступать как пример, как идеал, но вовсе не брать на себя ответственность за решение задачи. Поэтому феномен лидерства – это весьма специфическое явление, не описываемое никакими другими понятиями [1, с. 213].

На современном этапе развития науки, существует несколько теоретических подходов к пониманию происхождения лидерства. Согласно одной из них, так называемой «теории черт», лидером может быть лишь такой человек, который обладает определенным набором личностных качеств или совокупностью определенных психологических черт. Большое количество авторов пытались выделить те черты характера, которые присущи лидеру. В 1940 году К. Бэрд составил список из 79 черт, упоминаемых различными исследователями, как «лидерские». Среди них были названы: инициативность, общительность, энтузиазм, уверенность, дружелюбие. Позже Р. Стогдилл к ним добавил еще бдительность, популярность, красноречие [1, с. 215].

Работа в студенческих трудовых отрядах помогает молодым людям развивать личностные профессиональные и творческие способности, сформировать адекватную самооценку.

Разнообразные мероприятия, обязанности бойцов, поручения – способствуют развитию тех качеств, которые являются типическими характеристиками лидера. Разделение отряда на бригады, на различные сектора (санитарный пост, сектор физической культуры и спорта, культ –

массовый сектор), дает толчок для того, чтоб в новосозданной группе был лидер. Организация какого – либо досугового мероприятия («Вечер знакомств», тематические дискотеки, «День Именинника», «Праздник Нептуна», середина смены – «Экватор», «Новый год по-крымски»), требует создания отдельной группы, которая будет отвечать за подготовку, распределение ролей и организацию отдельного мероприятия.

Проходя курс подготовки ко взрослой жизни, в течении 31 дня, бойцы отряда приобретают или развивают уже имеющиеся черты характера настоящего лидера. Благодаря участию в студенческих трудовых отрядах молодой человек получает навыки общения с различными категориями людей, находит свою социальную роль в отряде, лагере, обществе. В различных ситуациях обыденной жизни, каждому из бойцов предоставляется возможность заявить о себе, проявить и зарекомендовать себя как лидера, способного взять на себя ответственность не только за свои действия, но и за действия всех членов отряда. Не следует забывать о том, что лидерство возникает стихийно. Это – продукт ситуации. В различных ситуациях групповой жизни выделяются отдельные члены отряда, которые превосходят других по крайней мере в каком – то одном качестве, но по – ситуации, человек, им обладающий, становится лидером. Лидер лучше других может актуализировать в конкретной ситуации, присущую ему черту (наличие которой в принципе не отрицается и у других лиц), применение которой крайне необходимо в данной ситуации.

Главным моментом появления лидера в группе – его выдвижение всеми членами, потому что именно по отношению к данному человеку группа испытывает определенное доверие, ожидает от него проявления черты, необходимой в данной ситуации.

В группе, где отсутствует лидер, члены действуют хаотично, то есть каждый сам по себе. Довольно часто у такой группы совершенно нет результата совместной деятельности. Прекрасным наглядным примером здесь будет басня И. Крылова «Лебедь, Рак и Щука»: «когда в товарищах согласия нет, на лад их дело не пойдет, и выйдет из него не дело, только мука».

Литература

1. Андреева Г. М. Социальная психология: учебник для высш. учеб. завед. / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 365 с.
2. Постановление Кабинета Министров Украины от 3.07.2006 №899 «Про затвердження Типового положення про молодіжний трудовий загін».
3. Филиппов Ю. Н. Подготовка молодежи ко вступлению в трудовую деятельность / Ю. Н. Филиппов // Социальная педагогика: теория и практика. – 2007. – № 2. – С. 37.
4. Харченко С. Я., Белецкая И. В., Гамина Т. С. Организация свободного времени

школьников : учебно-метод. пособ. / С. Я. Харченко, И. В. Белецкая, Т. С. Гамина. – Луганск : Альма-матер, 2007. – 305 с.

Анотація. У статті розкривається вплив молодіжних трудових об'єднань молоді на формування лідерських якостей особистості.

Ключові слова: вільний час, діяльність, лідер, лідерські якості, молодіжні трудові загони, соціалізація, «теорія рис», самосвідомість, спілкування.

УДК 364-78:331.109

Гіренко Н. І.

КОНФЛІКТ В ОРГАНІЗАЦІЯХ ЯК ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Конфлікти – одне з найважливіших явищ сучасного соціального й політичного життя. Усім добре відомо, що життя людини в суспільстві складне й повне протиріч, які часто приводять до зіткнення інтересів як окремих людей, так великих і малих соціальних груп.

На сьогоднішній день існує певна література про конфлікти й шляхи їх вирішення. Дослідженням в області конфліктів присвячені роботи Бородкіна Ф., Коряк Н., Грішиної Н., Кричевського Р., Здравомислова А. і ін. Автори приділяють увагу вивченню природи конфліктів і способам керування ними й підкреслюють, що розв'язання конфліктів підвищує культуру спілкування й робить життя людини не тільки більш спокійним, але й більш стійким в психологічному відношенні.

У закордонній соціології й психології конфліктам і способам їх регулювання завжди приділялося багато уваги. Значний внесок у розвиток теорії конфлікту внесли німецькі соціологи Георг Зіммель, Макс Вебер і Ральф Дарендорф, французький учений Еміль Дюркгейм, американські соціологи Талкотт Парсонс, Льюїс Коузер, Кеннет Боулдінг, Нейл Селзнер і ін. У теорії й практиці управління розроблені соціальні технології й практичні рекомендації щодо регулювання конфліктних ситуацій у різних сферах суспільного життя.

Але на сьогодні в наукових публікаціях проблемам розв'язання конфліктів в організаціях приділяється недостатньо уваги. Тому мета нашої статті – проаналізувати наукову літературу про природу, сутність, причини конфліктів в організаціях.

Завдання:

1. Розкрити основні теорії та концепції конфліктів в суспільстві;
2. Визначити природу та сутність конфліктів.

3. Виявити причини конфліктів у життєдіяльності людей.

У класичній суспільній теорії XIX століття найбільш важливе місце займають праці Карла Маркса (1818 – 1883), який поняттями класової боротьби й суспільних протиріч створив основу для конфліктно-теоретичної традиції в суспільній теорії. З розвитком поділу праці й власності формувалися, по Марксу, різні класи усередині суспільства. Відмінність цих класів ґрунтується на їхньому різному положенні в суспільнім виробництві. Класова боротьба, заснована на обмеженості ресурсів і влади, підсилює протиріччя між суспільними класами. Тільки знищення всіх класових відмінностей у майбутньому суспільстві без приватної власності на засоби виробництва, без влади й суспільного поділу праці заспокоїть динаміку індивідуальних інтересів і соціальних конфліктів. По Марксу, в основі соціальних колізій ліберально-капіталістичного суспільства XIX століття лежить, насамперед, конфлікт інтересів найманих робітників і капіталістів, які й обумовлюють причини конфліктів. Ці причини перебувають, з іншого боку, не в індивідуальних інтересах або людській природі, а в історично створеної й практично змінюваній структурі суспільства. Докорінно змінюється зв'язок суспільства й конфлікту. Класові конфлікти мають, однак, не тільки суспільні причини, але також розуміються як відносини між великими соціальними групами: клас пануючих і клас пригноблених. При цьому вирішення соціального протиріччя міг відбутися тільки в результаті соціальної революції й усунення однієї зі сторін протиріччя або конфлікту. Тому історія суспільства розумілася як рух по шаблях від простого до складного, від нижчого до вищого. В основі цього лежать об'єктивно складні протиріччя й конфлікти, які виконували роль енергетичного потенціалу соціуму [1, с. 194 – 197].

Марксистська теорія класових конфліктів вплинула на багатьох суспільних теоретиків початку XX століття, зокрема Макса Вебера (1864 – 1920). Для них соціальна нерівність стала основою й вихідним пунктом власних теорій. Опираючись на ідеї Маркса, він розкрив (на відмінності між володінням і неволодінням засобами виробництва) узагальнене поняття класів на основі відмінності їх залежно від виду володіння й виду виконуваної роботи. На тлі веберовської теорії соціальні конфлікти одержали різне значення залежно від того, лежать в основі класові інтереси, розділені потреби соціальних спільнот або владні інтереси сторін. У веберовській соціології влади й теорії конфлікту поставлені нові важливі питання: мова йде не тільки про виявлення існуючих суспільних структур за допомогою конфліктів або, в остаточному підсумку, про антисоціальне владне відношення між двома діючими суб'єктами, але й про суспільні конфліктні дії. Соціальна дійсність утворюється, по Зіммелю, одночасним існуванням асоціативних процесів, спрямованих на утворення суспільства, інтеграцію й утворення системи й диссоціативних процесів, що мають антагоністичну природу, що й виявляється в конфлікті й розколі соціальної єдності, тому що обидва процеси так само необхідні

для складу соціальної системи, тож конфлікти можуть тривати не довше, ніж існує класове суспільство, але в той же час конфлікти повинні мати значення як фундаментальні й універсальні форми соціальних відносин.

Ні Маркс, ні Вебер не приділяли велику увагу специфічним формам конфліктних відносин. Заслуга тут належить Георгу Зіммелю (1858 – 1918), який формальні ознаки конфліктних відносин зробив предметом соціологічної теорії. Конфлікти були в Зіммеля не тільки неминучим результатом суспільних структур або необхідним двигуном історії, але й головною складовою частиною самого соціального процесу й самостійного предмета соціологічного аналізу [2, с. 89].

Сучасна теорія конфлікту не має єдиних вихідних посилянь або переважної наукової парадигми. Усі існуючі концепції конфлікту можна розділити на кілька груп залежно від точки зору авторів на причини конфліктів.

1. Соціально-біологічна концепція виходить із того, що в суспільстві, як і в живій природі, відбувається боротьба за існування. Вона ґрунтується на розробленій Ч. Дарвіном теорії природного добору, на перевазі в людині тваринних інстинктів, зокрема вродженої агресивності та ін. До представників цього напрямку можна віднести англійського соціолога Герберта Спенсера (1820 – 1903), американського соціал-дарвініста Вільяма Самнера (1840 – 1910), австрійського соціолога Густава Ратценхофера (1842 – 1904), американського психолога Берреса Скіннера (1904).

2. Соціально-психологічні концепції пояснюють конфлікти психологічними факторами. Як правило, тривалі періоди незадоволеності умовами життєдіяльності викликають напруженість, яка проявляється в стресах, фрустраціях, обумовлених нестабільністю в соціальних організаціях. Це може викликати групові вибухи агресії. Напруженість може бути викликана змінами або інноваціями в соціальних організаціях, несприятливою психологічною атмосферою. Такий підхід утримується в концепціях З. Фрейда, Є. Фромма, К. Хорні, А. Адлера, М. Дойча.

3. Концепції соціального конфлікту розглядають конфлікт як взаємодію великих соціальних груп внаслідок існування соціальної нерівності. Якщо в соціальній структурі є великі соціальні групи – класи, етноси – і відносини між ними носять антагоністичний характер внаслідок майнової нерівності, то їх взаємини будуть носити конфліктний характер. Як правило, у таких випадках одні класи пригнічують інші, еліта, що панує, панує над більшістю. Боротьба між класами – постійний конфлікт, кульмінація якого – соціальна революція. Представники таких концепцій – К. Маркс (1818 – 1883), Ф. Енгельс (1820 – 1895), В. Ленін (1870 – 1924), Герберт Маркузе (1898 – 1979), Райт Міллс (1916 – 1962) та ін.

У теорії конфлікту можна виділити три основні підходи:

1. Функціональна модель суспільства Т. Парсонса, де акцентується стабільність і соціальний порядок у суспільстві;

2. Теорії класового конфлікту й соціальної революції, розроблені К. Марксом;

3. Концепції групового конфлікту Р. Дарендорфа з акцентом на регулювання конфліктів (а не на насильницьке придушення або революційний дозвіл протиріч).

По суті справи, ці три напрямки аналізу в різних варіантах зустрічаються й у концепціях сучасних дослідників проблем конфліктів. Різка критика функціоналізму в 50–70-х роках привела до ствердження конфліктної моделі суспільства. Однак в 80-х роках усе гостріше відчувалася потреба в теоріях стабілізації суспільства. Виникає синтез функціоналістських ідей з концепціями міжгрупових конфліктів, де забезпечення стабільності суспільного розвитку розглядається в нерозривному зв'язку з визнанням існування й необхідністю регулювання групових, а також міжособистісних конфліктів у суспільстві, що динамічно розвивається. При цьому відкидається соціальна революція як метод дозволу суспільних протиріч [3, с. 163].

На жаль, вітчизняна психологія однієї з останніх зробила конфлікти предметом свого вивчення, що визначає зовсім невеликий вибір літератури, хоча за останній час вийшло у світ безліч популярних брошур і книг, що містять корисні відомості щодо того, як успішно справлятися з конфліктами. Однак, робіт, що дають цілісне й систематичне висвітлення проблем конфліктології, поки досить небагато.

Соціологія й психологія описують конфлікти й поведінка людини в них, виходячи, в основному, із двох теоретичних позицій. Відповідно першої, конфлікт – це окремий випадок соціальної ситуації, що має свої нормативні закони розвитку. У роботах цього напрямку розвивається уявлення К. Левина про те, що поведінка визначається не звичайними середовищними факторами самими по собі, а суб'єктивно відбитими й представленими у свідомості афективно зарядженими переживаннями й відносинами. Другий напрямок досліджень конфліктної поведінки виходить із визнання специфіки особистості й індивідуальності людини як провідної причини конфліктів. Це дозволяє обґрунтувати ідею про те, що в основі конфліктних відносин лежать мотивації, потреби й мотиви – "пружини" соціальної поведінки людини, що як ясно зізнаються, так і сховані в глибинах несвідомого.

У вітчизняній літературі найбільш повне визначення соціального конфлікту дав Є. Бабосов: "Конфлікт соціальний – граничний випадок загострення соціальних протиріч, що виражається в зіткненні інтересів різних соціальних суспільств – класів, націй, держав, різних соціальних груп, соціальних інститутів і т.п., обумовлений протилежністю або істотною відмінністю їх інтересів, цілей, тенденцій розвитку. Конфлікт соціальний складається й вирішується в конкретній соціальній ситуації у зв'язку з виникненням потреби вирішення соціальної проблеми. Він має цілком певні причини, своїх соціальних носіїв, має певні функції, тривалість і ступень гостроти".

Російські конфліктологи Ф. Бородкін і Н. Коряк уточнюють поняття конфлікту. На їхню думку, конфлікт – це діяльність людей, і, отже, завжди припускає переслідування мети.

Ф. Бородкін і Н. Коряк також відзначають, що в самій основі ієрархічної структури організацій, де мають місце відносини керівник-підлеглий, у якій керівник наділений функціями керування й контролю й має у своєму розпорядженні важелі примусу, потенційно закладена можливість конфліктної ситуації. Вже сам факт наявності потенційного примусу вказує на можливу несумісність цілей діяльності керівників і підлеглих і це породжує конфліктні ситуації [4, с. 94].

А. Дмитрієв, В. Кудрявцев і М. Кудрявцев пропонують чітко розмежовувати предмет і об'єкт конфлікту. "Під предметом конфлікту, – пишуть вони в книзі "Введення в загальну теорію конфліктів", – Ми розуміємо об'єктивно існуючу або мислиму (уявлювану) проблему, що служить причиною розбору між сторонами". Предмет конфлікту – це і є основне протиріччя, через який і заради дозволу якого суб'єкти вступають у протиборство. Конфлікт може мати один основний предмет, який розпадається на безліч приватних предметів. Об'єктом же конфлікту може виступати будь-який предмет матеріального світу або соціальної реальності.

Таким чином, єдиної теорії конфліктів не існує. Внаслідок різноманіття конфліктів і форм їх прояву є багато (часто протилежних) точок зору на природу, причини, динаміку й способи регулювання конфліктів. Відмінності в поглядах обумовлені також вихідними методологічними принципами дослідження соціальних процесів. Вибір способу регулювання конфлікту в кожному конкретному випадку вимагає спеціального аналізу причин, динаміки, умов і форм їх прояву.

Група психологів Єльського університету (США) на чолі з Д. Доллардом, опираючись на праці З. Фрейда й К. Левина, запропонувала нову гіпотезу конфлікту – фрустраційно-агресивну. У цій концепції інтегрована біосоціальна причина конфліктів – агресивність індивіда й соціальна причина – фрустрація. Агресія завжди іде за фрустрацією, а випадки агресивної поведінки звичайно припускають існування фрустрації.

Відомим представником поведінкового напрямку є американський психолог Арнольд Басе. Причини конфліктів він шукає не тільки в біології людини, його вроджених якостях, але й у соціальному оточенні, яке змінює ці якості в результаті взаємодії особистості з навколишнім соціальним середовищем.

Відповідно до теорії соціометрії, розробленої соціальним психологом Я. Морено (1892 – 1974), міжособистісні конфлікти визначаються станом емоційних відносин між людьми, їх симпатіями й антипатіями по відношенню друг до друга. Я. Морено дійшов висновку, що всі конфлікти, від міжособистісних до міжнародних, можуть бути вирішені шляхом перестановки людей відповідно до їхніх емоційних

переваг так, щоб "соціометрична революція" дозволила гармонізувати суспільні відносини.

Слідом за роботами засновника символічного інтеракціонізму – американського психолога й соціолога Д. Міда (1863 – 1931) – широкий резонанс одержали дослідження представника чиказької школи Т. Шибутані. На його думку, причини конфліктів криються в процесі соціальної взаємодії. При виникненні збурювань у відносинах "індивід – середовище" суб'єкт починає відчувати внутрішню дисгармонію й дискомфорт. Прагнучи усунути їх, індивід робить активні дії для того, об пристосуватися до середовища. У ході пристосування й виникають конфлікти.

У самому загальному виді можна визначити три класи причин виникнення конфліктів:

- соціально-економічні – конфлікти в сучаснім суспільстві являють собою породження й прояв об'єктивно існуючих соціально-економічних протиріч;
- соціально-психологічні – конфлікти через різні потреби, мотиви, цілі діяльності й поведінку людей;
- соціально-демографічні – конфлікти через відмінність в установках, мотивах, поведінці, цілях і прагненнях людей, обумовлених їх статтю, віком, приналежністю до різних національних утворень.

З погляду на причини виділяється три типи конфліктів:

1. Конфлікт цілей. Ситуація характеризується тим, що беручи участь у ній сторони по-різному бачать бажаний стан об'єкта в майбутньому.

2. Конфлікт поглядів, коли сторони розходяться в поглядах, ідеях і думках по розв'язуваній проблемі.

3. Конфлікт почуттів, коли в учасників різні почуття й емоції, в основі їх відносин один з одним як з особистістю. Люди просто викликають друг у друга роздратування стилем своєї поведінки, виконанням справ, взаємодією.

Причини виникнення конфліктних ситуацій в організації можуть бути досить різноманітні. До них належать:

1. Недоліки в організації виробничих процесів, несприятливі умови праці, недосконалість форм її стимуляції.

2. Неправильні дії керівника через відсутність у нього досвіду (невміння розподілити завдання, неправильне використання системи стимулювання праці, невміння зрозуміти психологію підлеглого).

3. Недоліки стилю роботи й неправильна поведінка керівника, зіткнення зі стереотипами, що ствердилися у свідомості підлеглих під впливом стилю роботи колишніх керівників.

4. Розбіжність думок працівників в оцінці явищ виробничого життя.

5. Порушення внутрішньогрупових норм поведінки, розпад колективу на різні угруповання, виникнення розбіжностей між різними

категоріями працівників (наприклад, "старожилами" і "новачками", виділення "незамінних").

6. Протиріччя інтересів людей, їх функцій у трудовій діяльності.

7. Несумісність у силу особистісних, соціально-демографічних (стать, вік, соціальне походження) відмінностей. Особистісні конфлікти частішають в однорідних по статі колективах, вони в підсумку торкаються ділової сфери відносин співробітників і переростають у ділові конфлікти, не сприяючи розвитку трудового колективу.

8. Особистісні характеристики окремих людей – специфічні особливості поведінки, відносини до праці й колективу, риси характеру [5, с. 307].

Підводячи підсумки короткого аналізу існуючих концепцій конфліктів, можна зробити наступні висновки:

1. Сучасна теорія виходить із того, що конфлікт є природнім соціальним явищем. Люди і суспільство мають такі біологічні, психологічні й соціальні якості, які неминуче породжують різноманітні конфліктні ситуації.

2. У теоріях конфлікту відзначається взаємозв'язок між змінами в економічному, політичному, духовному, культурному житті суспільства, з одного боку, і змістом, характером конфлікту, з іншої.

3. Зміст і форми конфлікту залежать від типу соціальної структури.

4. Значна частина конфліктів пов'язана із процесами керування, відносинами керівництва й підпорядкування, що обумовлене ієрархічною будовою соціальних організацій.

5. Конфлікти можуть бути руйнівними для соціальних систем, а можуть позитивно впливати на їхній розвиток, оскільки сприяють вирішенню протиріч. Динамічна рівновага в соціальних системах забезпечується не ігноруванням конфліктних ситуацій, а ефективним регулюванням конфліктів.

6. Дослідження конфліктів спрямовані на одержання конкретних рекомендацій для керування, рекомендацій зі збереження й розвитку існуючих організаційних структур у суспільстві, по регулюванню соціальних конфліктів.

Література

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. – М. : Педагогика, 1967. – С. 194, 197. 2. Проблема конфлікту в марксистській і західній соціології. – Сімферополь : 1990. – 89 с. 3. Здравомислов А. Г. Соціологія конфлікту / А. Г. Здравомислов. – К. : Центр конфліктологічних досліджень, 1995. – 163 с. 4. Бородкін Ф. М., Коряк Н. М. Увага: конфлікт / Ф. М. Бородкін, Н. М. Коряк. – Новосибірськ : "Наука", 1989. – 94 с. 5. Петровская Л. А. О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта / Л. А. Петровская // В сб. Психология конфликта (хрестоматия) / сост. Гришина Н.В. – СПб : Питер, 2001. – 307 с.

Анотація. У даній статті розкриваються основні теорії та концепції конфліктів в суспільстві, визначається природа та сутність конфліктів, розглядаються причини конфліктів у життєдіяльності людей.

Ключові слова: конфлікт, соціальна структура, концепції соціального конфлікту.

УДК 37.013.42

Денисенко А. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Визначення поняття „умови” в педагогіці пов'язане передусім з педагогічним осмисленням цієї категорії. Досить широке поняття „умова” використовується в дидактиці, при характеристиці цілісного педагогічного процесу, окремих його сторін і складових частин. На думку В. Андрєєва, педагогічні умови являють собою результат „цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей”. Ю. Бабанський визначає педагогічні умови як чинники (обставини), від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи. Визначення педагогічних умов як синтезу об'єктивних можливостей змісту освіти, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей, які сприяють розв'язанню поставлених завдань, належить О. Федоровій .

Ми виявили три педагогічні умови формування гендерних установок у дітей молодшого шкільного віку: 1) *особистість учителя, його роль у відтворенні гендерних установок учнів;* 2) *статеве виховання молодших школярів;* 3) *реалізація гендерних установок у роботі вчителя з батьками та дітьми (позакласна робота).*

Особистість учителя, його роль у відтворенні гендерних установок учнів.

Головна роль у гендерному вихованні належить освітньо-виховним установам. Дитина проходить через низку установ, утворених суспільством: дошкільні, середні, ВНЗ та ін. На шкільні роки дитини припадає основний період формування гендерної культури, громадянських цінностей, самоусвідомлення себе чоловіком або жінкою [3, с. 181].

Стиль викладання, форми відносин у навчальній аудиторії впливають на **гендерну соціалізацію учнів**. За результатами багатьох досліджень, учителі по-різному ставляться у процесі навчання до

хлопчиків і дівчинок. Педагоги заохочують хлопчиків до самовираження й активності, дівчинок – до слухняності та старанності, охайного зовнішнього вигляду; із хлопчиками проводиться більше індивідуальних занять, їм присвячується більше часу, ніж дівчинкам. У сучасній школі панують форми викладання, що спираються на маскулінні засоби спілкування [1].

За результатами останніх наукових досліджень, на гендерну соціалізацію активніше стали впливати нові форми навчання, в яких відмовляються від муштри, агресії на користь м'якості, делікатності та поваги. Учні/учениці та викладачі виступають партнерами, які спільно й активно планують зміни, оцінюють якість досягнутого, відкрито обговорюють конфлікти та знаходять способи їхнього вирішення. Сама організація навчального процесу припускає відкритість і гнучкість, можливість експериментів та альтернативних рішень поряд із традиційними. Малий розмір груп забезпечує індивідуальний контакт і скорочує владну дистанцію. Прихований навчальний план у цьому випадку «працює» на формування толерантності, сприяє критичному мисленню, творчості та повазі до людської гідності.

Освітні установи відбивають гендерну стратифікацію суспільства та культури, демонструючи на своєму прикладі нерівний статус жінок і чоловіків. Педагогічний склад установ початкового й середнього рівня навчання на 90 % складається з жінок, а з підвищенням статусу освітньої установи від дитячого дошкільного закладу до університету кількість жінок-педагогів зменшується. Хоча для сучасної системи освіти в цілому характерна фемінізація вищої освіти та науки, серед викладачів вищих навчальних закладів чоловіки становлять дві третини кадрового складу.

Стереотипне зображення чоловіків як активних та успішних, а жінок як невидимок продовжує відтворюватися в підручниках, посібниках і спеціалізованих джерелах, що використовуються в навчальному процесі. Наслідком такої неадекватної репрезентації жінок стає те, що учні самі доходять висновку, що чоловіки є стандартом і саме вони грають найбільш значущу роль у суспільстві. При цьому обмежуються знання учнів із внеску жінок у культуру та сфери суспільного життя, де жінки відіграють значну роль.

Стиль викладання, форми відносин у навчальній аудиторії впливають на гендерну соціалізацію учнів, що веде до недооцінювання жінок, їхнього способу вчитися та демонстрації знань.

Статеве виховання молодших школярів. Статеве виховання – процес, спрямований на вироблення якостей, властивостей, а також установок особистості, необхідне суспільству відношення людини до представників іншої статі [3, с. 175]. Тому в сферу статевого виховання входять не тільки лише такі специфічні відносини між представниками жіночої і чоловічої статей, як подружні, але також й інші, у суспільному житті, у відпочинку і т.д.

Молодший шкільний вік – період від сформованої статевої ідентичності до початку статевого дозрівання, таким чином, від 6-7 до 11 років. Індивідуальні границі цього періоду можуть коливатися, особливо якщо їх оцінювати по окремих сторонах розвитку. Протягом цього періоду відбувається перехід від адаптації до індивідуалізації. Хоча на цей вік приходяться критичні періоди багатьох сторін гормональної, фізіологічної і психологічної статевої диференціації, середові детермінанти розвитку. Середові детермінанти самі по собі мало незалежні: хлопчиків і дівчинок однаковою мірою стосується і розширення кола і якості спілкування, і поява нових – шкільних – обов'язків, і підвищення інтелектуального й емоційного навантажень, і застосування критеріїв самооцінки і багато іншого.

М. Хьюз відзначав, що на першому році навчання хлопчики частіше дівчинок відчувають труднощі в емоційній адаптації, координації рухів, мови, проявів наполегливості. На другому році навчання дівчинки перевершують хлопчиків у мовних завданнях, уступаючи їм у моторних навичках і розвитку просторової пам'яті. До кінця навчального року стомлюваність виявляється більше в хлопчиків і виражається в розгальмуванні, непосидючості, відволікаємості. Звідси можна зробити висновок, що хлопчики сутужніше переносять психологічні навантаження.

У ряді досліджень показано, що хлопчики краще у виконанні завдань, що вони вважають «чоловічими», а дівчинки краще справляються з «жіночими», на їхню думку, завданнями. Хлопчики виявляють більше інтересів до завдання при матеріальному, а дівчинки – при емоційному заохоченні успіху. Звернувшись до дорослого життя, ми побачимо те ж: жінки, як правило, не без іронії відносяться до того значення, що чоловікам додають різного роду знаки відмінності. Відрізняють також, що у хлопчиків більший рівень домагань. Хлопчики краще виконують завдання поодиночі, а дівчинки – у змішаній по статі групі.

Дівчинки акуратніше хлопчиків, більше хлопчиків схильні відповідати вимогам дорослих і завойовувати їхній настрій, подобатися їм. Дівчинки ближче до умовного портрета «гарного учня». Бути «поганим учнем» стає свого роду хлоп'ячим статусом. Те, що «середовище визначає розвиток дитини» через переживання середовища, позначається не тільки на особливостях процесів адаптації і компенсації у хлопчиків і дівчинок, але й у більш широкому плані – на взаєминах статей. Дівчинки досить швидко засвоюють тон некритичної переваги над хлопчиками, що спотворює статеву соціалізацію.

Ігри і заняття хлопчиків – війна, спорт, космос, пригоди, «чоловічі» кружки по інтересах. Хлопчики зачитуються героїчними творами, захоплюються пригодницькою, військовою, детективною тематикою і наслідують своїх героїв. Часто при цьому вони переймають зразки грубої «мужності»: пробують курити, учаться по-особливому спльовувати,

ходити «особою» чоловічою ходою, тримати руки в кишенях і т.д. (усі ці деталі дуже залежать від часу і моди). У них з'являється особлива потреба в близькості до батька, наявністю загальних з ним справ. Якщо батька немає чи відносини з ним не ладяться, то виникає потреба в фігурі, яка замінить батька, якою може стати керівник кружка, тренер у спортивній секції, учитель-чоловік [4, с. 257 – 261].

Дівчинки у своєму колі обговорюють літературних і реальних «принців» і «лицарів», починають збирати портрети артистів, співаків і в кого-небудь з них «закохуються», заводять перші зошити, у які записують цікаві пісні, вірші, що часто здаються дорослим примітивними. Виникає особлива потреба близькості з матір'ю. Потреба близькості з батьком (чи дорослим, який його замінює) далеко не завжди займає в дівочому житті цього періоду належним образом оцінюване місце. І для дівчинок і для хлопчиків період полової гомоселізації – це час статевого розвитку через самовизначення в системі статевих відносин.

Особливості поведінки нерідко викликають у цей період в батьків тривогу і прагнення призвати дітей до «порядку». Однак, якщо вихователі все-таки домагаються «успіху», це заважає повному і розгорнутому проходженню закономірного етапу розвитку. Надолуження його в наступному виражається у «застріванні» на інфантильно-агресивних способах залицяння тоді, коли воно вже повинне переходити до більш зрілих форм.

У молодшому шкільному віці характер починає виявлятися більш чітко і виразно. При сторонніх дівчинки менш охоче розкривають своє «Я». Хлопчики в порівнянні з дівчинками – більш активні і наполегливі, більш напружені і схильні до ризику, менш виконавчі і чуттєві, мають менший самоконтроль. Статеве виховання припускає більш глибоке проникнення особливо в характер особистості хлопчика і дівчинки, а не безстатевої особистості взагалі «учня».

При здійсненні статевих виховання молодших школярів (I-III кл.) варто враховувати такі моменти, як початок виховного впливу школи, процес адаптації дітей до навчального навантаження, до шкільного життя, формуванню класного колективу. Для молодших школярів характерні також особливості недостатності до високопродуктивних темпів роботи, нездатність до концентрації уваги, швидка стомлюваність і т.д. Однак молодші школярі, у першу чергу дівчинки, дуже сприйнятливі до виховних процесів: авторитет учителя для них дуже високий. У цьому віці чітко виявляється характер відносин до однолітків іншої статі. Дівчинки скоріше і легше, як правило, адаптуються до нових умов, чому в істотній мірі сприяє і той факт, що за рівнем «біологічної» зрілості вони помітно (на 1-1,5 року) випереджають хлопчиків.

Зміст статевих виховання в молодших класах включає такі питання, як поняття родини, місце родини в суспільстві, права й

обов'язки членів родини, сімейні традиції, статеві розходження в природі й у людському суспільстві [3, с. 175].

При розгляді питання про статеві розходження варто враховувати, що в питаннях статей молодші школярі виявляють чисто пізнавальний інтерес. Задаючи питання і вислухуючи відповідь на нього, дівчинка з'ясовує для себе лише якусь обставину. Іноді вона хоче довідатися значення почутого десь слова, і запитує, не маючи уявлення про те, що це слово означає. Сам факт звертання до дорослого за роз'ясненням почутого, є доказом, що нічого поганого в цьому слові для дитини ні, інакше вона не звернулася б до дорослого. Педагог повинний враховувати, що в цьому віці дівчинки, як правило, майже не мають досвіду спільної діяльності з хлопчиками. Тому необхідно намагатися організувати спільну діяльність хлопчиків і дівчинок у класі, сформувані в них здатність до поділу обов'язків в інтересах загального позитивного результату.

Найголовнішими завданнями школи та сім'ї (на засадах взаємодії) у статевого вихованні учнів початкової школи, посиленні його впливу на їх моральне становлення мають стати:

- орієнтація на виховання не дитини взагалі, а хлопчика чи дівчинки з притаманними їм психологічними відмінностями;
- урізноманітнення джерел і механізмів засвоєння статевих моделей чоловічої та жіночої поведінки в рамках навчально-виховного процесу;
- адресність сексуальної просвіти, що передбачає доступність інформації з огляду на вікові індивідуальні можливості дітей, до її сприймання, врахування сімейних умов їхнього розвитку;
- наявність національного підґрунтя у потрактуванні статевих взаємин, послідовність, системність статевої просвіти дітей та юнацтва передбачає наступність і взаємозв'язок у передачі сексологічних знань та у здійсненні навчально-виховної роботи відповідної спрямованості.

Реалізація гендерних установок у роботі вчителя з батьками та дітьми (позакласна робота).

Сім'я посідає найголовніше місце в прищепленні культури міжстатевих взаємин, у соціалізації сексуальності людини. Конкретні дослідження сексологів і сексопатологів, психологів і соціологів свідчать, що низькі моральні засади статевої поведінки, збочення в статевих потягах і міжстатевих стосунках часто беруть свій виток у неблагополучному родинному житті батьківської сім'ї. Отже, правильне статево виховання в сім'ї багато в чому визначає перспективи особистого щастя і сімейного благополуччя дітей. Метою є ознайомлення батьків з даними досліджень науковців передовими ідеями в цій тонкій сфері людських взаємин, показати всі чинники виховання морально-психологічних засідок статевої поведінки [2, с. 364].

Дошкільний і молодший шкільний вік, сприятливий для розвитку вміння хлопчиків і дівчаток спілкуватися, здебільшого, шкода, лишається поза нашою педагогічною увагою. Сучасні батьки педагогічну тезу про вирішальну роль сім'ї у формуванні особистості, статевої свідомості сприймають подекуди як банальність. А вона не тільки не втратила актуальності, а й набула в сучасних умовах особливої гостроти, коли поведінка матері й батька виступає найпершим взірцем для наслідування статевої ролі.

Важлива роль у формуванні гендерних цінностей належить сімейному вихованню. Саме в родині у світогляді молодої людини формуються базові уявлення про поняття чоловічого й жіночого. Батькам необхідні певна установка на цілеспрямоване гендерне виховання своєї дитини, усвідомлення високої відповідальності за підготовку юнака чи дівчини. Вони можуть використовувати сучасний педагогічний досвід, підтримуючи співробітництво з навчальною установою, учителями, слухати спеціальні лекції, читати літературу. Тільки за таких умов можливе формування в молодої людини гендерної чуйності та культури [5, с. 132].

Результати досліджень показали, що поведінка батьків і вчителів у процесі соціалізації дітей диференційована за ознакою статі: хлопчикам надається більше, ніж дівчинкам, можливостей для самостійного вирішення проблем. Для дівчинок акцент робиться на слухняності, відповідальності та працьовитості, для хлопчиків – на прагненні до досягнень, змаганні й опорі на власні сили. Якщо дитина не робить того, що очікується від її статі, її дратують, висміюють, докоряють, іноді застосовують фізичні покарання. У суспільстві, де жінки менше залежні економічно, відповідно менше виражена тенденція виховання дівчинок у покірності та слухняності.

Для оптимізації процесу формування гендеру у молодшому шкільному віці доцільним є використання просвітницької діяльності з батьками та дітьми – бесіди і лекції для батьків із залученням досвідчених фахівців (сексологів, лікарів, психологів педагогів, науковців), організаторами яких згідно функціональних обов'язків можуть бути практичний психолог, соціальний педагог, класний керівник;

- консультації для учнів з врахуванням їхніх індивідуальних запитів;
- тренінги;
- вечори запитань і відповідей;
- виставки та добірки науково-популярної літератури у шкільній бібліотеці відповідної тематики;
- диспути, КВК;
- анкетування батьків та вчителів.

Ефективність навчально-виховного процесу багато в чому залежить від того, як педагогом здійснюється індивідуальний підхід до учнів.

Статева приналежність школярів – один з важливих факторів індивідуальності, і враховувати її необхідно. Продовження роду – основний закон життя. Без нього не був б можливим не тільки розвиток людського суспільства, але і саме його здійснення.

Література

1. **Говорун Т. В.**, Шарган О. М. Батькам про статеve виховання дітей / Т. В. Говорун, О. М. Шарган. – К. : Рад. школа, 1990. – 160 с.
2. **Кравець В. П.** Гендерна педагогіка. Навч. посібник / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.
3. **Кравець В. П.** Діяльність шкільного психолога з дошлюбної підготовки школярів / В. П. Кравець. – Тернопіль, 1997. – 163 с.
4. **Репина Т. А.** Проблема полоролевої соціалізації дітей / Т. А. Репина. – М. : МПСИ, 2004. – 288 с.
5. **Титаренко Т. М.** Хлопчики та дівчатка: психологічне становлення індивідуальності / Т. М. Титаренко. – К. : Знання, 1989. – 48 с.

Анотація. Визначення поняття „умови” в педагогіці пов'язане передусім з педагогічним осмисленням цієї категорії. Молодший шкільний вік – період від сформованої статевої ідентичності до початку статевого дозрівання. Статева приналежність школярів – один з важливих факторів індивідуальності, і враховувати її необхідно. Ми виявили три педагогічні умови формування гендерних установок у дітей молодшого шкільного віку: 1) особистість учителя, його роль у відтворенні гендерних установок учнів; 2) статеve виховання молодших школярів; 3) реалізація гендерних установок у роботі вчителя з батьками та дітьми (позакласна робота).

Ключові слова: педагогічні умови, молодший шкільний вік, статеve виховання, школа, сім'я.

УДК 316.61:316.663.5

Карплюк О. М.

ГРА ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Гра – це спонтанна, природжена, повна радості своєрідна діяльність дитини, яка відбувається не заради якої-небудь зовнішньої мети, а для власного задоволення, для елементарної дії.

Інші доповнення гри – вільна, добровільна, необмежена умовами, неповторна, з непередбаченим закінченням, з можливими змінами в процесі гри, вигадана, творча діяльність дитини.

Гра не є пустою забавою, це зміст життя дитини, її творча діяльність, потрібна для її розвитку. У грі дитина живе і сліди цього

життя глибше залишаються в ній, ніж слід дійсного життя. В ігровій ситуації дитина здійснює свої бажання, свої ростові потреби, нейтралізує свої емоційні конфлікти.

У неї розвивається фізична сила, моторні вміння, швидкість і точність рухів, координація. У грі її учасники вчаться думати, працювати, творити, набуває досвід в різних ігрових ситуаціях і навіть такий, що допоможе в різних життєвих ситуаціях.

У грі дитина вчиться не лише швидко спостерігати, але й успішно діяти, критично думати. Особливо сприятливим для цього середовищем є організовані ігри з правилами, в яких гравці вчаться змагатися, перемагати в ситуаціях якими регулюють правила. Гравці вчаться також контролювати свої бажання, критично оцінювати дійсні обставини гри, додержуватися її правил, що є дуже важливим фактором для морального виховання. В ігрових ситуаціях відбуваються зміни, у гравців формується їхня особистість, їхній характер, розвиваються суспільні риси, такі як чесна гра, дружнє ставлення один до одного.

Гра творить місток до дійсності, сприяє усупільненню дитини, її підпорядкуванню ігровій спільності [3, с. 78].

Психологічний розвиток дитини, формування її особистості є процесом засвоєння нею суспільного досвіду, виробленого людством і зафіксованого в продуктах його матеріальної і духовної культури.

З допомогою різних видів діяльності реалізуються взаємовідносини дитини з об'єктивною дійсністю. Тому від змісту і характеру діяльності й залежить надбання дитиною конкретних властивостей, її психологічний розвиток.

Давно помічено, що людина, яка в дитинстві достатньою мірою не залучалась до гри, в дорослому житті виявляє нестачу певних необхідних їй якостей і умінь.

Чим детальніше й глибше вчені-психологи й педагоги вивчають можливості такого феномену, як гра, тим далі знаходяться межі її застосування, тим вище піднімається її віковий ценз. Вона сприяє вихованню, навчанню, відпочинку, відновленню сил, емоційному зарядженню, корегуванню набутого досвіду, не лише у дітей, а й у дорослих. Гра заповнила телеекран роважальними шоу-програмами, стала необхідним атрибутом свят і обрядів, проникає у солідні установи у вигляді ділових, рольових і комунікативних ігор. Безперечно, гра стала одним із найпопулярніших видів людської діяльності. Грають діти, школярі, студенти, дипломовані спеціалісти.

Міркування відносно суті і значення гри можна віднайти у працях філософів, педагогів, а також в літературних творах [3, с. 128].

Дошкільний період (3-7 років) можна умовно поділити на чотири періоди залежно від домінуючого типу спілкування дитини.

Перший домінуючий тип спілкування – поза ситуаційно-пізнавальне спілкування дитини з дорослими (3-4 роки).

Для цього типу характерним є співробітництво з дорослими у пізнавальній діяльності. М. Лісіна називала це «теоретичним співробітництвом». Інтенсивний розвиток цікавості дитини змушує її ставити перед собою і дорослими більш складні запитання. «Чомучки» звертаються до дорослого за відповіддю чи оцінкою власних роздумів.

Чутливість дитини до оцінки її дорослим, потреба в повазі з його боку вимагають відповідного серйозного ставлення до питань дитини, поваги до її пізнавальної активності, підтримки такої активності. Ставлення дорослого формує відповідну самооцінку дитини, рівень її домагань на визнання. Переоцінка чи недооцінка впливає на стосунки з однолітками, на психологічні особливості особистості. Відчужене, пасивне, формальне ставлення дорослого до дитини знижує її соціальну активність, формує скутість, закомплексованість, невпевненість, фрустраційні стани, агресію.

Другий домінуючий тип спілкування – ситуаційно-ділове спілкування з однолітками (4-5 років).

Сюжетно-рольова гра, яка є провідною діяльністю дитини в цей період, сприяє тому, що стосунки дорослих обіграються, копіюються дітьми. Важливим при цьому є налагодження співробітництва один з одним: встановлення і програвання ролей, відповідних норм і правил поведінки. Регулятором гри в цей період ще залишається дорослий, проте у стосунках з однолітками відбувається поступовий перехід від співучасті у грі до співробітництва.

У межах ситуаційно-ділового спілкування дитина намагається стати об'єктом інтересу й оцінки своїх товаришів. Вона ловить у їх поглядах і міміці ознаки ставлення до себе. Це за визначенням М. Лісіної, «феномен невидимого дзеркала». Пізніше дитина починає бачити й особливості однолітків, фіксуючи переважно негативні прояви.

Проблеми у ситуаційно-діловому спілкуванні з однолітками негативно впливають на становлення особистості дитини. Дитина, з якою грають однолітки, важко переносить ізоляцію. Остання ж здатна викликати серйозні проблеми у психічному розвитку. Завдання дорослого – вчасно побачити проблему і допомогти дитині, зняти ізоляцію.

Третій домінуючий тип спілкування – поза ситуаційно-особистісне спілкування з дорослим (5-6 років). Воно зосереджується навколо бесід із дорослим про життя людини: про те, що таке добре, що таке погано, що означає чинити правильно. (К. Чуковський «Крошка сын к отцу пришел и спросила кроха: – Что такое хорошо и что такое плохо?»)

Завдяки цьому засвоюються моральні закони, оцінюються власні вчинки інших людей. Зразком у цьому, перш за все, виступають батьки. Дошкільник чутливий до зауважень і вказівок дорослого, що є сприятливою умовою виховання, навчання та підготовки його до школи. Ця форма спілкування сприяє усвідомленню дитиною себе як суб'єкта стосунків.

Четвертий домінуючий тип спілкування – поза ситуаційно-ділове спілкування з однолітками (6-7 років). У цей період дитина починає усвідомлювати себе як соціального індивіда, що формує потребу дошкільника у новій життєвій позиції і суспільно значущій діяльності, яка забезпечує цю позицію. Необхідність задоволення нових соціальних потреб призводить до кризи 7-ми років. Потребу дитини зайняти значуще для світу дорослих місце у житті реалізує шкільне навчання [1, с. 24].

Поза ситуаційно-ділове спілкування виражається в потребі дитини у співробітництві, що має ігрову форму із правилами. Така форма спілкування сприяє розвитку усвідомлення своїх обов'язків, учинків та їх наслідків; розвитку довільної, вольової поведінки, що є необхідними умовами для подальшої навчальної і трудової діяльності.

Дорослий у цей період повинен ставитися до дитини не як до дошкільника, повинен надавати більше самостійності, виховувати відповідальність. Це сприяє формуванню внутрішньої позиції, яка буде притаманна людині на усіх етапах життя і визначатиме її позицію відносно себе та інших.

Експериментальні дані і практична діяльність підтверджують, що, незважаючи на важливість гри для дітей дошкільного віку, в умовах ДНЗ окреслилася чітка тенденція до згортання сюжетно-рольових ігор, діти недостатньо грають у такі ігри. Причин такого явища декілька:

а) недостатність вражень, емоцій, які отримує дитина. Більшість вражень дошкільник отримує сьогодні з телебачення, комп'ютерних ігор;

б) сюжетна гра об'єктивно відображає життя дорослих, у грі дитина моделює різноманітні соціокультурні ситуації і стосунки. Проте вихователі-практики великих міст констатують, що значна кількість дітей не знають, чим займаються, де працюють їх батьки. Не завжди діти мають можливість спостерігати за професійною діяльністю батьків, а отже, імітувати її;

в) батьки майже не грають зі своїми дітьми в ігри. Однак навчити дошкільника грати можна тільки у грі;

г) більшість ДНЗ націлені у роботі з дітьми на проведення навчальних занять, метою яких є навчання, розвиток дошкільника, підготовка його до навчання у школі. Це об'єктивно витісняє ігрову діяльність з інших видів діяльності дитини у дошкільному закладі, хоч час на гру в ДНЗ передбачений нормативними документами;

д) забезпечення високого професійного рівня педагогів у керівництві іграми.

Гра є особливою, соціально зумовленою формою життя дитини у суспільстві, діяльністю, у якій діти виконують ролі дорослих, відтворюючи їх у ігрових формах. Так вони вирішують суперечність між можливостями і прагненням дитини брати безпосередню участь у житті та діяльності дорослих.

Гра є засобом відображення навколишньої дійсності. У грі дитина відтворює близькі їй сторони життя, набуваючи таким чином життєвого

досвіду. Отже, гра – засіб розвитку, соціалізації особистості дитини, засіб формування психологічної готовності до навчання у школі.

Показники психологічної готовності до навчання в школі

1. Готовність пізнавальних психічних процесів (відповідний рівень їх розвитку): увага; пам'ять; мислення; сприймання.

2. Емоційно-мотиваційна готовність означає наявність пізнавального мотиву; потребу у суспільно значущій та суспільно оцінюваній діяльності; емоційну стійкість; відсутність імпульсивності. Виникає ієрархія мотивів, де соціальні мотиви для дитини набувають більш важливого значення, ніж особистісні (відбувається підпорядкування мотивів); долається пізнавальний і емоційний егоцентризм.

3. Довільність у діях, наявність вольової поведінки, розвиток самосвідомості. Як це виявляється і яка тут роль гри? Розігруючи роль, дитина намагається наблизити її до еталона. Відтворюючи у грі типові ситуації взаємин між людьми, дитина підпорядковує власні бажання, імпульси і діє відповідно до соціальних образів. Це допомагає засвоювати і враховувати норми і правила поведінки.

4. Сформованість спілкування. Цьому показнику психологічної готовності сприяє сформованість сюжетно-рольової гри та її соціальний характер. Така сформованість дозволяє відтворити в активній, наочно-дієвій формі більш широку сферу дійсності, яка виходить далеко за межі особистого досвіду дитини [1, с. 32].

Основи поведінки формуються в дитинстві. В процесі різних видів діяльності діти ознайомлюються з елементарними нормами поведінки в колективі, набувають навичок спілкування з ровесниками та дорослими. Спостереження показують, що діти, які не підкоряються вимогам дорослих в звичайній обстановці, сумлінно виконують їх під час гри. Дотримуючись правил, вони вчаться стримувати свої емоції, викликані бажанням виграти, засвоюють норми поведінки. Дітей однаковою мірою приваблюють усі види ігор. Структура ігор з правилами дозволяє опосередковано керувати поведінкою дітей. Гравцеві здається, що він виконує ігрові дії і правила за своїм бажанням, насправді він виконує вказівки організатора, які сформовані у вигляді цікавого завдання або умов гри. Коли хтось із дітей порушує правило, намагаючись швидше і без зусиль виграти, інші протестують проти цього і в наступних іграх діти виконують вимоги друзів. Поступово діти привчаються оцінювати свої дії і вчинки. Дитина усвідомлює значення своїх вчинків у процесі активного спілкування з дорослими і друзями під час ігор. Засвоївши критерії вимог до поведінки гравця, діти об'єктивно оцінюють вчинки своїх товаришів і правильно реагують на них. Важливим моментом роботи з іграми є обізнаність із їх структурою. Кожна гра переслідує певну мету, яка вказує напрям розвитку дитини (сенсорний, фізичний, соціальний, інтелектуальний, емоційний); ситуацію гри, що включає місце, атрибути, статевий та віковий склад учасників; правила (або хід)

гри. Усвідомити структуру і функції гри допомагають класифікації ігор, яких існує чимало, але практичний характер мають дві: за мотиваційними і за змістово-процесуальними критеріями [2, с. 203].

Таким чином, дитинство є суттєвим періодом у розвитку людини. У дитячому мозку відбуваються швидкозмінні процеси. Гра – це добровільна, своєрідна діяльність дитини. Разом з грою розвивається і дитина. Гра охоплює все: рух, мислення, нові інформації, новий досвід, комунікацію, працю, розвагу, послух правилам, є середовищем для розвитку фізичного, розумового, суспільного, розвитку характеру дитини. Гра є не лише своєрідною діяльністю, але також значимим процесом внутрішнього перевтілення [4, с. 194]. Чимало ігор створили діти. Наші ігри мають риси нашої культури. Отож, ігри мають особливе значення не для однієї дитини чи організованої групи, але й для всього суспільства. Батьки й організатори повинні постійно мати на увазі незабутню думку В. Сухомлинського: “Дитина має справжнє емоційне і інтелектуальне життя тільки тоді, коли вона живе в світі ігор, казки, музики, фантазії і творчості. Без цього вона не краща за здавлену квітку”. Ми живемо в час прискореного розвитку людства, зумовленого високою технологією, зокрема телекомунікацією і комп’ютером, які мають великий вплив на наше мислення, наш спосіб щоденного життя, праці, розваги. На зламі епох мало приготувати дітей лише до легкого, багатого на розваги життя, важливо виростити громадян здатних думати глобально, а діяти локально, здатних встояти в складній, часто небажаній дійсності, здатних творити нові українські культурні цінності. Тому суттєвим є створення ігровими засобами таких ситуацій, щоб діти відчули й зрозуміли, що потрібно їм для їхнього особистого й суспільного життя. Ігровими заняттями можна вивчити все: мову, історію, географію, культуру, техніку та ін. Але найважливіше те, що в ігровій ситуації формується характер.

Література

- 1. Пихтіна Н. П.** Педагогіка гри. Тексти лекцій / Н. П. Пихтіна. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – 103 с.
- 2. Соціально-педагогічна діяльність у дитячих оздоровчих таборах** / За заг. ред. С. Я. Харченка. – Луганськ : Альма-матер, 2008. – 285 с.
- 3. Харченко С. Я., Белецька І. В., Гаміна Т. С.** Організація вільного часу школярів: Навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко, І. В. Белецька, Т. С. Гаміна. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 304 с.
- 4. Шмаков С. А.** От игры к самовоспитанию / С. А. Шмаков. – М. : Педагогика, 1988. – 218 с.

Анотація. Стаття о значенні гри у процесі соціалізації дитини, розкривається сутність гри, психологічний розвиток дитини, формування її особистості в процесі гри т анапрямки розвитку дитини, яка залучається до гри у дошкільному віці.

Ключові слова: ситуаційне-ділове спілкування, гра, соціалізація дитини, домінуючий тип спілкування, ігрова діяльність.

УДК 37.015.31:17.022.1

Качанова М. В.

ФОРМУВАННЯ ІДЕАЛІВ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ШКОЛЯРІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Проблеми патріотичного виховання громадян України і, зокрема, школярів є надзвичайно актуальними на сучасному етапі розвитку нашої держави. У контексті подальшої розбудови суспільства виникає потреба у формуванні активної, творчої особистості школяра-патріота, від діяльності якого у майбутньому значною мірою залежатиме духовний розвиток і добробут Української держави. Чітке визначення ідеалів патріотичного виховання і ціннісних орієнтацій школярів сприятиме оптимізації цього важливого напрямку виховання та подоланню негативних явищ у суспільній свідомості, зокрема відсутності у молодих людей чітких світоглядних основ поведінки і діяльності, байдужості до державних проблем, низького рівня моральності та культури тощо.

Проблеми національного, громадського та патріотичного виховання України є предметом досліджень багатьох учених, зокрема П. Щербаня, Б. Ковбаса, В. Костіва, І. Беха, А. Бойко, М. Боришевського, О. Вишневського, С. Карпенчук, О. Киричука, Ю. Римаренка О. Сухомлинської, Г. Філіпчука та ін., в яких, зокрема, розглядаються ідеали та цінності патріотичного виховання. Цим питанням присвячені й розроблені за роки незалежності нашої держави концепції національного та сучасного українського виховання, а також деякі збірники наукових праць серед яких найпомітнішим є науково-методичний збірник «Цінності освіти і виховання» (Видавництво АПН України, 1997) за редакцією О. В. Сухомлинської.

Мета статті – проаналізувати формування ідеалів патріотичного виховання, та ціннісних орієнтацій школярів на сучасному етапі.

Аналіз сучасного стану патріотичного виховання показує, що його чітка система формування, на жаль, не склалася. Зокрема, немає чіткого понятійно-категоріального апарату та відповідної нормативно-правової бази. Незважаючи на значну кількість праць, поняття «ідеал патріотичного виховання», та «цінності патріотичного виховання» та недостатньо досліджені, та «національне виховання».

Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних

взаємин, формування у молоді незалежно від національної приналежності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури [5, с. 74].

У Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні зміст виховання визначається системою загальнокультурних і національних цінностей і сукупності соціально значущих якостей особистості, що характеризують її відповідні відношення-ставлення: до суспільства й держави, до людей і себе, свого фізичного «Я», до природи, праці й мистецтва. У цьому програмному документі конкретизується система таких ставлень, які передбачають «поєднання інтересів особистості – вільного саморозвитку й збереження своєї індивідуальності; суспільства – саморозвиток особистості має здійснюватись на моральній основі; держави, нації – діти мають зростати національно свідомими громадянами, патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі.

Основу виховання громадян, у тому числі патріотичного виховання школярів, становлять моральні ідеали та ціннісні орієнтації, які домінують в українському суспільстві. Моральність як одна з найважливіших форм суспільної свідомості «пронизує» весь процес життєдіяльності суспільства, регулюючи людську поведінку, а ціннісні орієнтації є одним із найважливіших утворень у свідомості й самосвідомості людини, що зумовлюють її сутнісні характеристики як особистості. Слушною щодо цього є думка фахівців, які зазначають, що нерозвиненість моралі гальмує цивілізаційний поступ, а деградація її неминуче призводить до розпаду й загибелі суспільства.

Національне виховання в Українській державі має бути спрямоване на формування у молоді і дітей світоглядної свідомості, ідей, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, інших соціально значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури.

П. Щербань розглядає складові національної самосвідомості особистості такі як:

- любов до рідної землі і свого народу;
- повага до батьків, культури та історії, традицій, звичаїв рідного народу;
- патріотизм і готовність захищати українську державу;
- працелюбність, бажання працювати задля розквіту держави;
- досконале володіння українською мовою;
- культура міжособистісного спілкування;
- морально-етична культура;
- духовна культура;
- політична, правова, фізична та екологічна культура;
- повага до Конституції, законодавства і державної символіки України;
- глибоке усвідомлення громадської відповідальності;

- художньо-естетичне виховання;
- сформовані почуття національної самосвідомості, гідності та гордості за свою Батьківщину [5, с. 85].

Як зазначалося, серед учених нині немає єдиного бачення виховного ідеалу українських громадян, зокрема ідеалу патріотичного виховання школярів, а в існуючих підходах майже зовсім не згадується патріотичний компонент. Наприклад, в «Основах національного виховання» узагальненим ідеалом українця вважається «... людина лагідна і щира, правдолюбна і доброзичлива, дотепна і жартівлива, талановита і працьовита, витривала тощо» [1, с. 119]. І. Підласий під виховним ідеалом розуміє сукупність таких понять, як Людина, Любов, Доброта, Справедливість, Пізнання Бога і себе, Воля, Здоров'я, Родина [2, с. 13].

Ідеалом патріотичного виховання школяра є особистість із науковим світоглядом, сформованою патріотичною самосвідомістю, стійкими, позитивно спрямованими та соціально значущими поглядами, почуттями, ставленнями й нормами поведінки та діяльності, яка глибоко усвідомлює соціальні вимоги держави, що містяться у відповідних нормативно-правових актах, переконана в необхідності їх безумовного дотримання й усебічно готова до цього, сумлінно виконує громадянський обов'язок і, зокрема, обов'язки школяра, прагне зміцнити практичними справами Українську державу та суспільство загалом і готова стати на їх захист.

З категорією «ідеал патріотичного виховання» тісно пов'язані поняття «система цінностей», «ціннісні орієнтації», «цінності освіти та виховання». Значення ціннісних орієнтацій у вихованні громадян вдало ілюструється твердженням О. Вишневського, що між «системою вартостей і стратегією виховання існує взаємна залежність», але «...в цьому симбіозі все ж переважає система вартостей, бо вона йде від самого життя народу, його історичного досвіду, ...віра, потреб і прагнень самореалізації тощо» [3, с. 35].

Природно, що розвиток патріотично спрямованої, гуманної та відповідальної особистості безпосередньо пов'язаний із системою її духовних цінностей, котрі, як слушно наголошує І. Бех, протистоять утилітарно-прагматичним цінностям. Адже «...духовність так чи інакше передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі..., а цілі й наміри духовної зрілості особистості вкорінені в системі надіндивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію вищої критерію орієнтування в світі й опори для особистого самовираження». Вчений зауважує, що така особистість активно використовує їх для розв'язання не побутових, а насамперед смисложиттєвих проблем [4, с. 8].

Враховуючи специфіку навчально-виховного процесу навчальних закладів, систему ідеалів і цінностей патріотичного виховання старшокласників можна уявити як сукупність двох взаємопов'язаних підсистем. Це, по-перше, ті ідеали та цінності, які мають національний та загальнолюдський характер і пов'язані з національно-історичними

традиціями та звичаями українського народу тощо. По-друге, такі, що зумовлені соціальним статусом школярів і специфікою їхньої діяльності.

Перша підсистема цінностей є єдиною щодо всіх громадян України і базовою щодо патріотичного виховання старшокласників. Вона охоплює кращі національні та загальнолюдські цінності. При цьому, як ішлося вище, безальтернативною є пріоритетність національних цінностей, оскільки вони охоплюють усі компоненти українського народу, як і його матеріальної культури, і є серцевиною освіти і виховання.

Обґрунтовуючи цю систему цінностей, необхідно, наголошуючи на пріоритетності, неповторності й унікальності духовних цінностей українського народу, звертати увагу на їх принципові відмінності від цінностей інших народів. Цікавими в цьому плані є погляди О. Вишневського, який розглядає цінності виховання у їхньому зв'язку з відповідними стратегіями виховання. Виділяючи в своїй класифікації три таких стратегії (християнсько-ідеалістичну, антихристиянсько-ідеалістичну та прагматичну (антропоцентричну), він вважає першу з них адекватним орієнтиром для побудови української системи виховання.

Основоположною цінністю українських громадян і, зокрема, школярів є національна ідея, що має бути покладена в основу патріотичного виховання. За своєю сутністю її можна вважати одвічним прагненням українців мати свою самостійну, незалежну соборну державу й щасливе, процвітаюче і демократичне суспільство та зберегти себе як націю з власною культурою, освітою, системою виховання, духовністю. У її структурі обов'язково мають бути не лише емоційно-почуттєвий та естетичний, а й мотиваційний та діяльнісний компоненти, які б забезпечували участь громадян, зокрема школярів, у патріотичній діяльності.

Національна ідея становить основу таких патріотичних цінностей громадян, як національна гордість, любов до України, прагнення до усвідомленої патріотичної діяльності заради неї. Маючи надзвичайно велике значення для виховання школярів і стабільного розвитку суспільства в цілому, національна ідея не є якимось «допоміжним», «бажаним» атрибутом світогляду, а найважливішим чинником, від якого безпосередньо залежить рівень свідомості, самосвідомості та позитивно спрямованої соціальної активності населення. У зв'язку з цим подальше наукове обґрунтування національної ідеї з урахуванням цінностей українського народу необхідно розглядати як актуальне завдання.

Пріоритетними напрямками реформування патріотичного виховання вважали:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу;
- забезпечення духовної єдності поколінь;
- формування високої мовної культури;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів України;

- виховання духовної культури особистості;
- фізичний розвиток дітей і молоді;
- виховання поваги до Конституції, законодавства, державної символіки України;
- усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами та громадянською відповідальністю;
- художньо-естетична освіченість і вихованість особистості;
- формування екологічної культури людини;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів;
- навички міжособистісного спілкування та підготовка молоді до життя в умовах ринкових відносин;
- основу національного виховання мають становити принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадковості поколінь [5, с. 83].

Таким чином, ідеал патріотичного виховання і ціннісні орієнтації школярів є важливими педагогічними категоріями, які визначають засади, спрямованість і зміст цього важливого напрямку виховання та акумулюють в собі духовні пріоритети нашого народу. Тому в основу патріотичного виховання мають бути покладені історичні й культурні цінності, традиції та звичаї нашого народу, значення яких зростає в умовах європейської інтеграції України. У зв'язку з цим проведення подальших наукових досліджень з цієї проблематики можна віднести до важливих завдань сім'ї, держави та суспільства.

Література

- 1. Основи національного виховання** : Концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук. [В 2-х ч.]. – К. : Інформ.-вид. центр «Київ», 1993. – 152 с.
- Підласий І. В.** Реалії сучасного українського виховання / І. В. Підласий // Рідна школа. – 2000. – № 4. – С. 4 – 13.
- Вишневський О. І.** Система вартостей і стратегія виховання / О. І. Вишневський // Цінності освіти і виховання : [Наук.-метод. зб.] / Ред. О. В. Сухомлинська. – К. : Вид-во АПН України, 1997. – С. 35 – 39.
- Бех І. Д.** Цінності як ядро особистості / І. Д. Бех. // Цінності освіти і виховання: [Наук.-метод. зб.] / Ред. О. В. Сухомлинська. – К. : Вид-во АПН України, 1997. – С. 8 – 11.
- Щербань П. М.** Прикладна педагогіка [Навч.-метод. посіб.] / П. Щербань– К. : Вища школа, 2002. – 215 с.

Анотація. У статті розглядаються поняття «ідеали патріотичного виховання», «національне виховання» і «ціннісні орієнтації школярів». Наголошується на важливості національних цінностей у вихованні школярів на сучасному етапі.

Ключові слова: ідеал, ціннісні орієнтації, національне виховання, самосвідомість.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

УДК 378.011.3-051:36-058.855

Білоруська Я. Ю.

ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ З ПРИЙОМНИМИ СІМ'ЯМИ

Актуальність вибраної теми зумовлена реформуванням державної системи влаштування дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування, роботою щодо створення прийомних сімей та будинків сімейного типу, яка в останні часи в Україні набула широких масштабів та системності. Ця робота потребує належної підготовки, поінформованості та цілеспрямованої професійної діяльності соціальних працівників, за допомогою яких держава зможе надавати допомогу у вирішенні проблем, та контролювати процес розвитку і виховання дітей в прийомних сім'ях.

Про актуальність теми свідчить низка науково-педагогічних джерел стосовно розробки форм та методів підготовки соціальних працівників до роботи з прийомними сім'ями, які нашли своє відображення в трудах Бевз Г., Волинець Л., Капської А., Комарової Н., Пеша І., Яременко О. Нормативно-законодавчі акти, що регламентують діяльність прийомних сімей та будинків сімейного типу: Закони України, Укази Президента, Постанови Кабінету Міністрів, Накази Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Організаційні та методичні поради щодо підготовки прийомних батьків та соціальних працівників, здійснюючих соціальний супровід, розглянуті в статтях, містяться в збірниках: «Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання» Комарової Н., Пеша І. [2], «Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу» Бевз Г., Бондаренко Т., Комарова Н., Пеша І., Солодчук С. [1], «Методичні рекомендації щодо навчання прийомних батьків, соціальних працівників, національних та регіональних тренерів» Пеша І., Комарова Н. [3] тощо. Але, потрібно зазначити, що на сьогоднішній день немає достатньої кількості розробок щодо конкретних форм, видів та методів підготовки соціальних працівників до роботи з прийомними сім'ями.

Актуальність проблеми, її недостатня практична й теоретична розробленість й зумовила вибір теми статті: **«Підготовка соціальних працівників до роботи з прийомними сім'ями»**.

Мета статті – розкрити сутність та зміст підготовки соціальних працівників до роботи з прийомними сім'ями.

Аналіз літератури показав, що підготовка соціальних працівників для роботи з прийомними сім'ями здійснюється на базі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ) та регламентується Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», наказами Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження програми підготовки соціальних працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо створення та забезпечення діяльності дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей та Програми підготовки кандидатів у прийомні батьки і батьки-вихователі».

Соціальні працівники, які допомагають сім'ям з прийомними дітьми, або сім'ям які планують взяти на виховання дитину, у своїй роботі повинні володіти та керуватися певними соціальними технологіями. Ці технології являють собою сукупність методів, прийомів і засобів діяльності соціальних працівників в конкретній ситуації [5, с. 44].

Найбільш поширеними технологіями є: соціальний супровід сімей (ведення випадку), консультативна робота, формування підтримуючих мереж сім'ї.

Але перш ніж детальніше розглянути види, форми та етапи здійснення підготовки соціальних працівників, та роботи, яку вони проводять з прийомними сім'ями, звернемося до самого поняття «прийомна сім'я», та її відмінностей від інших форм опіки та піклування.

Прийомна сім'я – це сім'я або одинока особа, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від однієї до чотирьох дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування [4, с. 35]. Тобто на відміну від усиновлення та опіки кількість дітей в приємних сім'ях обмежена.

Прийомні діти влаштовуються в сім'ю до досягнення вісімнадцятирічного віку (повноліття) або до закінчення навчання у професійно-технічних чи вищих закладах, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку.

Прийомна сім'я як сімейна форма влаштування дітей має такі особливості:

- дитина, яка в ній виховується, не позбавляється статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. За нею зберігається право на соціальні виплати;
- прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з родичами;
- кандидати в прийомні батьки обов'язково мають проходити курс навчання;
- прийомні батьки у вирішенні проблем дитини співпрацюють з соціальним працівником;

- прийомна сім'я створюється на підставі рішення місцевого органу виконавчої влади, між ними укладається договір, визначаючий права та обов'язки сторін;
- утримання прийомної дитини в сім'ї фінансується державою [3].

Функціонування прийомних сімей регулюється Положенням про прийомну сім'ю.

Відповідно до зазначеного Положення прийомними батьками можуть бути особи працездатного віку. При влаштуванні дитини у прийомну сім'ю враховується щоб до досягнення прийомними батьками пенсійного віку дитина досягла повноліття.

Особи, які виявили бажання стати прийомними батьками, обов'язково мають пройти навчання, організоване обласними центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із залученням психологів, педагогів, медиків, інших фахівців, за програмою, затвердженою Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту.

На влаштування до прийомної сім'ї повинна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.

Дія договору про влаштування дітей у прийомну сім'ю на виховання та спільне проживання, укладений між прийомними батьками та місцевим органом виконавчої влади, припиняється у разі виникнення у прийомній сім'ї несприятливих умов для виховання дітей та спільного проживання.

У разі припинення дії договору сім'я позбавляється статусу прийомної, а подальше влаштування прийомних дітей визначається органом опіки та піклування [3, с. 20 – 22].

Як свідчать наукові дослідження з психології, влаштування нерідних дітей у прийомні сім'ї призводить до появи нових проблем та ускладнень у стосунках між членами родини. Тому ефективне функціонування прийомної сім'ї, відновлення її виховного потенціалу вимагає постійної підтримки.

Організація роботи з підтримки прийомної сім'ї має ґрунтуватися на засадах неперервності, професійності, міжвідомчої взаємодії та етапності.

Процес надання підтримки прийомним сім'ям здійснюється шляхом соціального супроводу.

Учасниками супроводу прийомних сімей є:

- представники органів державної влади;
- соціальні працівники;
- прийомні батьки та їхні діти;
- біологічні батьки прийомних дітей та їхні родичи;
- залучені спеціалісти;
- супервізор.

Учасники процесу мають усвідомлювати, що ефективність підтримки прийомних сімей залежить від їхньої узгодженої взаємодії.

На даний час організацію та здійснення соціального супроводу сімей покладено на Центри соціальних служб для молоді.

Соціальний супровід прийомних сімей – вид соціальної роботи, система комплексних заходів для підтримки сприятливих соціально-економічних та психологічних умов функціонування сім'ї, збереження її здатності до виховання прийомних дітей [1, с. 32].

Основними завданнями соціального супроводу прийомних сімей є:

- підтримка здорового соціально-психологічного клімату сім'ї;
- навчання та посилення виховного потенціалу прийомних батьків;
- контроль за утриманням батьками соціальних виплат;
- формування партнерських стосунків між учасниками соціального супроводу;
- залучення різних видів додаткової допомоги за потребою;
- захист прав та інтересів прийомних сімей;
- підготовка щорічного звіту про ефективність роботи прийомної сім'ї.

Соціальний супровід прийомних сімей будується на принципі співпраці між учасниками процесу для виконання головного завдання – соціальної реабілітації та соціалізації прийомних дітей.

Формами роботи соціального працівника із супроводу прийомної сім'ї є:

- відвідування прийомної сім'ї;
- підтримка телефонних контактів;
- організація груп взаємопідтримки, спеціальні індивідуальні освітні програми тощо;
- представництво інтересів прийомних сімей;
- посередництво при вирішенні суперечностей;
- організація надання матеріальної та інших видів допомоги за потребою;
- щорічний аналіз ефективності прийомної сім'ї [1, с. 32 – 33].

Спеціалісти, які здійснюють соціальний супровід прийомних сімей, проходять курс спеціальної підготовки відповідно до Програми підготовки соціальних працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо створення та забезпечення діяльності прийомних сімей, затвердженою наказом Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту (№ 2670 від 03.07.2006 р.), і мати відповідний сертифікат державного зразка [4, с. 60]. Метою цієї програми є: підготовка спеціалістів до практичної реалізації державної програми щодо розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Навчальна програма передбачає ряд основних тем:

1. Місце прийомної сім'ї в державній системі влаштування дітей-сиріт: реалізація державної політики в цьому напрямку; підходи, щодо створення та функціонування прийомних сімей.

2. Технології створення та юридичного оформлення прийомних сімей: створення та функціонування прийомних сімей; попередня робота з кандидатами; юридичне оформлення статусу сім'ї; фінансове та матеріальне забезпечення прийомної сім'ї.

3. Соціально-психологічні особливості прийомних дітей: особливості розвитку та поведінки дітей, які влаштовуються в прийомну сім'ю; влаштування дитини в прийомну сім'ю; проблеми та потреби прийомних дітей тощо.

4. Прийомні батьки: робота з кандидатами на створення прийомної сім'ї; ризики сім'ї, яка бере на виховання прийомну дитину.

5. Особливості сімейного виховання в умовах прийомної сім'ї: методи виховання дітей у прийомній сім'ї; вирішення проблем, які виникають у процесі виховання прийомних дітей.

6. Соціальний супровід прийомних сімей: методика реалізації соціального супроводу; захист прав дитини; ефективність функціонування прийомних сімей.

Спеціалісти, які працюють з сім'ями, в яких виховуються діти з особливими потребами (уражені ВІЛ-інфекцією), мають пройти курс спеціальної підготовки за програмою, затвердженою спільним наказом Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства охорони здоров'я. Окрім основних положень щодо роботи з прийомною сім'єю курс підготовки вміщує інформацію про специфіку ВІЛ-інфекції, соціально-медичні аспекти роботи з ВІЛ-інфікованими дітьми, специфічні вимоги та потреби сімей, які приймають на виховання дітей, уражених ВІЛ-інфекцією. Проте на даний час спеціальна програма підготовки соціальних працівників не затверджена, що потребує вирішення на рівні Міністерства [4, с. 60 – 63].

Курс підготовки спеціалістів щодо соціального супроводу прийомних сімей передбачає отримання теоретичних знань та практичних навичок здійснення такої діяльності на місцевому рівні.

Соціальний супровід прийомної сім'ї має декілька етапів, кожному з яких притаманні свої властивості [5, с. 44 – 60].

1 етап. Підготовчий.

Соціальне супроводження розпочинається з моменту прийняття офіційного рішення про створення прийомної сім'ї та передачу на виховання прийомної дитини і фіксується виданням відповідного наказу ЦСССДМ на основі рішення про створення прийомної сім'ї та договору між органом, що прийняв рішення про створення прийомної сім'ї та прийомними батьками.

План соціального супроводу – це план який складається спільно соціальним працівником, який буде здійснювати супровід і прийомними батьками та направлений на соціалізацію прийомних дітей та підтримку прийомних сімей [4, с. 73]. План складається з двох частин: перша розрахована на прийомну дитину, друга стосується прийомної сім'ї.

Спочатку слід розробити план соціального супроводу на перший місяць існування прийомної сім'ї, враховуючи найбільш гострі проблеми, які потребують термінового вирішення. Наступний план розробляється на основі оцінки виконання попереднього плану і розрахований на півроку. Через півроку проживання прийомної дитини в прийомній сім'ї проводиться наступна оцінка реалізації плану, на підставі чого розробляється план соціального супроводу на рік. Подальша розробка плану соціального супроводу здійснюється щорічно.

2 етап. Безпосереднє надання послуг.

На етапі безпосереднього надання послуг соціальний працівник повинен визначити які саме послуги необхідні сім'ї в якій він здійснює соціальний супровід. Визначає обсяг цих послуг, організації та фахівців в компетенцію яких входять ці послуги.

Для того, щоб соціальний працівник, який здійснює соціальний супровід, міг постійно підвищувати свою професійну компетентність, а також міг використовувати свої придбані знання в допомозі безпосереднього надання різноманітних послуг прийомній сім'ї, існує безліч методів, які допомагають та вдосконалюють роботу соціального працівника. До таких методів належать: лекція, бесіда, семінар, тренінги, дискусії, рольові ігри, метод проблемної ситуації, метод мозкового штурму, тощо.

У своїй діяльності соціальний працівник повинен керуватися принципами які записані в Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи в Україні [5, с. 16 – 27].

1. Принцип доброзичливості. Дуже важливо щоб прийомна сім'я з довірою відносилась до соціального працівника, тому що довіра буде викликати бажання до співпраці, а як наслідок успішний результат роботи по реабілітації та адаптації прийомної дитини в сім'ї.

2. Принцип довіри. Цей принцип повинен працювати в двосторонньому напрямку.

3. Принцип партнерства та діалогу. Процес партнерства полягає в тому, що для досягнення позитивного результату дії соціального працівника повинні підкріплюватися співпрацею, партнерством з боку прийомної сім'ї.

4. Принцип неупередженого ставлення. Для того щоб між соціальним працівником та прийомною сім'єю встановились добрі стосунки, соціальний працівник повинен вміти глибоко вивчати ситуацію та навчитись неупереджено до всього ставитись, уникати критичних оцінок.

5. Принцип доступності. Цей принцип означає, що соціальний працівник має бути досяжним для прийомної сім'ї саме тоді, коли сім'я в ній має потребу.

6. Принцип конфіденційності. Соціальний працівник інформацію про прийомну сім'ю має розголошувати тільки з письмової згоди

прийомної сім'ї або тоді, коли це передбачається законодавством та в разі загрози життю та здоров'ю дитини.

7. Принцип свободи вибору. Принцип свободи вибору проявляється в тому, що за клієнтами соціального супроводу завжди залишається право вибору отримання послуг, але тільки тоді, коли це не заважає адаптації прийомної дитини та не порушує її прав.

3 етап. Аналіз проведеної роботи.

Соціальний працівник повинен задокументувати результати свого соціального супроводу та у вигляді звіту виносити на розгляд комісії фахівців та опікунської ради.

Оцінювання ефективності виховання дитини у прийомній сім'ї має ґрунтуватися на порівнянні певних характеристик за певний термін. Початковим відліком такого порівняння стає оцінка потреб дитини, яка проводиться соціальним працівником та прийомними батьками протягом першого місяця влаштування дитини у прийомну родину і є основою для розробки плану соціального супроводження дитини та сім'ї.

Оцінка ефективності функціонування прийомної сім'ї соціальним працівником готується щорічно, як правило, в останній місяць до роковин з моменту створення прийомної сім'ї.

Ефективність функціонування прийомної сім'ї щодо догляду та виховання прийомної дитини оцінюється за такими складовими:

- фізичний стан прийомної дитини;
- психологічний стан;
- соціальна поведінка;
- соціальна адаптація;
- самостійність;
- пізнавальні здібності;
- стосунки з біологічними батьками/родичами;
- умови життєдіяльності.

Головним показником ефективності функціонування прийомної сім'ї є позитивні тенденції у розвитку та вихованні дитини. Ці тенденції визначаються на основі порівняння результатів щорічних обстежень. Зіставлення результатів аналізу даних за різними показниками дозволяє побачити динаміку або статистику у розвитку дитини.

Критеріями успішності соціального супроводження є [2, с. 50 – 51]:

- задоволення фундаментальних життєвих потреб дитини;
- використання ресурсів та потенціалу громади для повноцінного розвитку дитини, її успішної соціалізації;
- показників покращення навчання та наявність успіхів у формуванні соціальних навичок;
- забезпеченість належного догляду за збереженням здоров'я дитини;
- достатній рівень підготовленості дитини до самостійного життя;
- володіння навичками самообслуговування;

- достатній рівень самоусвідомлення, самоідентифікації дитини;
- встановлення та розвиток стосунків дитини з біологічними батьками;
- самопочуття дитини в сім'ї – впевнено, комфортно, має дружні стосунки з усіма членами прийомної сім'ї;
- вирішення або попередження конфліктів у прийомній сім'ї;
- дотримання прийомними батьками договору про організацію діяльності прийомної сім'ї;
- наявність позитивного морально-психологічного клімату у прийомній сім'ї.

Як заключний етап в плані соціального супроводу є підготовка дитини до виходу з прийомної сім'ї. Підстави вибуття дитини з прийомної сім'ї визначені постановами Кабінету Міністрів «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» (від 26.04.2002р. № 565), зафіксоване рішенням місцевого органу виконавчої влади.

Рішення про готовність дитини вийти з прийомної сім'ї приймається відповідно до плану супроводу. До цього процесу мають бути залучені спеціалісти служби у справах неповнолітніх, органу опіки та піклування, якщо доцільно, суду, соціальний працівник, який здійснює супровод, прийомна дитина, прийомні батьки, біологічні батьки та інші члени сім'ї, якщо це необхідно.

Вибуття дитини із прийомної сім'ї є підставою для припинення соціального супроводу. За результатами здійснення соціального супроводу прийомної сім'ї, соціальним працівником готується звіт про підсумки соціального супроводу, що містить визначення причин завершення соціальної роботи з сім'єю. Припинення соціального супроводу прийомної сім'ї фіксується наказом директора Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з обґрунтуванням підстав [2, с. 56].

Таким чином, в Україні спостерігається загальне поширення такого явища, як заміна виховання в інтернатних закладах на виховання прийомною сім'єю. Державною формою підтримки прийомної сім'ї є соціальний супровід, який здійснюють соціальні працівники ЦСССДМ.

Основними напрямками підготовки соціальних працівників для роботи в прийомних сім'ях є засвоєння соціальними працівниками базових знань щодо сімейних форм влаштування дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування, специфіки створення в Україні прийомних сімей, технології соціального супроводу як форми соціальної роботи з сім'єю.

У ході підготовки спеціалісти отримують знання щодо теоретичних засад та практичні навички реалізації соціального супроводу як специфічної форми соціальної роботи з сім'єю, що бере на виховання прийомну дитину, розробки плану соціального супроводу з урахуванням особливих проблем, що виникають з приходом нового вихованця та факторів, що негативно впливають на організацію такої роботи,

розглядаються критерії визначення змін розвитку дитини, етапи проведення оцінювання ефективності діяльності прийомних сімей.

Подальші перспективи розробки даної проблеми полягають у розширенні та вдосконаленні теоретичних та практичних методів та форм підготовки соціальних працівників до роботи з прийомними сім'ями.

Література

- 1. Приймна сім'я:** Методика створення соціального супроводу: науково-методичний посібник / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва. – К. : Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92 с.
- 2. Бевз Г.М.** Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : У 2-х кн. / Г. М. Бевз, Т. В. Бондаренко, Н. М. Комарова, І. В. Пеша, С. Є. Солодчук та ін. – К. : Держсоцслужба, 2006. – Кн. 2. – 180 с.
- 3. Волинець Л. С.** Стаємо батьками. Посібник для батьків (частина 1). Посібник для викладача (частина 2) / Л. Волинець та ін. – К. : Фенікс, 2008. – 320 с.
- 4. Комарова Н. М., Пеша І. В.** Методичні рекомендації щодо навчання прийомних батьків, соціальних працівників та регіональних тренерів / Н. М. Комарова, І. В. Пеша. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 168 с.
- 5. Мороз О. М.** Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах: практичний посібник / О. М. Мороз та ін. – К. : ЕКМО, 2008. – 160 с.

Анотація. У статті висвітлені види, форми та етапи здійснення підготовки соціальних працівників до роботи, яку вони проводять з прийомними сім'ями; розкриті такі питання, як прийомна сім'я, соціальний супровід, план соціального супроводу.

Ключові слова: прийомна сім'я, прийомна дитина, соціальний супровід, план соціального супроводу, соціальні технології.

УДК 173:177.61

Ботвенко И. В.

ЛЮБОВЬ КАК ПРЕДПОСЫЛКА И ОСНОВА СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ

Любовь – творец всего доброго,
возвышенного, сильного, теплого и светлого.
Ф. Э. Дзержинский.

Тема любви волнует человечество на протяжении почти всей его истории. Значение любви и любовно-дружеских отношений,

скрепляющих брак и семью, невозможно переоценить. В идеале все взаимоотношения: супружеские, родственные, детско-родительские должны быть пронизаны любовью. Любовь есть чувство самоотверженной привязанности, связана с самоотдачей, самопожертвованием, дарением. Любящий – не только кровно заинтересован в объекте своей любви, но всеми силами заботится о его благополучии.

Цель статьи показать, что любовь выступает как цементирующее свойство всех многообразных брачно-семейных, родственных, дружеских отношений.

Раскрытию любовно-дружеских отношений, скрепляющих брак и семью, посвящает свои работы А. Харчев. В настоящее время популярна трехкомпонентная любовь Р. Стернберга, Д. Майерса, Г. Крайга. Т. Андреева рассматривала тему любви и брака как неиссякаемый источник вдохновения писателей и философов. В. Рюриков и В. Порохтий рассматривали любовь как наиболее постоянное и устойчивое чувство супругов. Искусству любить посвящает свой труд Э. Фромм.

Любовь невозможна без заботы об объекте любви. Американский философ и психолог Эрих Фромм пишет: «Любовь – это активная заинтересованность в жизни и развитии того, к кому испытываем это чувство». Он пишет, что всем хочется быть любимым, но редко кто задумывается о своей собственной способности любить. Далее, он утверждает, что «любовь – искусство, такое же как искусство жить» [5].

Потребность любить и быть любимым определяется желанием ласки, нежности, понимания, поддержки, чего человек часто лишен в своих широких социальных взаимоотношениях. Это потребность также и спасение от одиночества, изоляции, забвения.

Любовь как категория человеческого бытия – это и связь, и отношение, и чувство, и ценность, и позиция, и установка.

Люди учатся говорить о любви: читают книги, пишут письма, играют в ролевые игры, знакомятся со способами выражения чувств, учатся перед зеркалом невербальному выражению чувств, смотрят фильмы.

Что люди получают в ходе обучения? В первую очередь новые переживания, знакомство с психологической информацией, возможность выбирать форму выражения чувств.

Чего же люди не получают в ходе обучения? Они не получают оценки своих чувств, прогноза их развития. Больше всего нуждаются в обучении дети, подростки, молодежь, взрослые.

На протяжении тысячелетий любовь мужчины к женщине – постоянная тема поэзии, литературы, искусства вообще. Нас интересует прежде всего психологические, духовно-нравственные, культурологические аспекты любви.

Мудрые мысли о любви великих людей многообразны и многоплановые ибо на протяжении веков любовь и дружба рассматриваются как выдающиеся ценности жизни в различных культурах Запада и Востока.

Стендаль: «Любовь – единственная страсть, которая оплачивается той же монетой, какую сама чеканит. Чем сильнее у человека характер, тем менее склонен он к непостоянству в любви».

Ф. Ларошфуко: «В любовных приключениях есть все, что угодно, кроме любви. Любовь одна, но подделок под нее – тысячи».

Существуют ли законы любви? Каковы судьбы любви в семейной жизни? Почему так нетождественны понятия любви и брака? Является ли любовь необходимым, но недостаточным условием существования брака? Все эти вопросы волновали и волнуют человечество. Этому соответствуют три главных вида любви, встречаемые в действительном опыте, а именно: любовь родительская, любовь детей к родителям и любовь половая (или супружеская).

Наиболее конкретно о любви было сказано еще в III веке до н.э. в древнем восточном трактате «Ветка персика» и «Камасутра» – индийском трактате о любви: «Три источника имеют влечения человека: душу, разум и тело. Влечение души порождает дружбу. Влечение ума порождает уважение. Влечение тела порождает; желание. Соединение трех влечений и порождает любовь».

Любовь (как толкует ее Философская энциклопедия) – нравственно-эстетическое чувство, выражающееся в бескорыстном и самозабвенном стремлении к своему объекту – самоотверженность, самоотдача, духовная близость.

Любовь – эрос – побудительная сила духовного восхождения (Платон).

Любовь – высшее чувство, проявляющееся в глубокой эмоциональной привязанности личности к другому лицу или персонифицированному объекту, в напряженной потребности в данном человеке, влечении к нему, страстном желании обладать им, заботиться о нем, быть ему нужным. Как отношения между людьми любовь характеризуется высшей эмоционально-духовной напряженностью и основана на открытии максимальной ценности конкретного человека [2].

Однако сущность любви наиболее полно проявляется в отношениях между людьми, включающих в себя два аспекта: психологический и физиологический (сексуальный); самая яркая ее форма – индивидуальная – половая любовь. Абсолютное принятие конкретного человека ведет к тому, что практикуемые правила поведения и оценки утрачивают здесь свою непререкаемость, становятся относительными, подчиненными конкретной человеческой связи. Любовь – одна из форм преодоления отчуждения человека от человека, и поэтому может быть признана вершиной нравственного отношения к человеку. Потребность любить и быть любимым взаимодействует с потребностью в самоутверждении, с

характером, темпераментом, самосознанием личности, играет большую роль в ее формировании, становлении. Обнаружено, что любовь между людьми положительно влияет на их самочувствие, способствует развитию интеллекта. Неудовлетворенные потребности в любви приводят к ухудшению соматического и психического состояний.

Воспитание способности любить – одна из ведущих задач полового воспитания растущего поколения. Ребенок, испытывающий недостаток любви в семье, близком окружении, вырастая приобретает большое количество различных комплексов и проблем.

Любовь к детям – 1) положительное эмоциональное отношение к ним; специфическая деятельность по усилению личностного начала в каждом ребенке, развитию его способностей к самоопределению и самореализации, самостоятельной выработке системы жизненных ценностей и отношений; 2) одно из важнейших свойств, необходимое для человека, избирающего педагогическую деятельность.

Любовь с точки зрения психологов – избирательная любовь, но не должна быть эгоистичной. Существуют модели любви – пессимистические и оптимистические. «Оптимистическая любовь – гуманистическая психология А. Маслоу: полный психологический комфорт и снятие тревожности. Такая любовь делает людей вне зависимости от объекта счастливыми и дает возможность личного роста.

Любовь – интенсивное, напряженное и относительно устойчивое чувство субъекта, физиологически обусловленное сексуальными потребностями и выражающееся в социально формируемом стремлении быть представленным своими личностно значимыми чертами в жизнедеятельности другого таким образом, чтобы пробуждать у него потребность в ответном чувстве той же интенсивности, напряженности и устойчивости [4].

Любовь и дружба как выдающиеся ценности жизни рассматриваются на протяжении десятков веков в различных культурах Запада и Востока. Такое единство взглядов поразительно, и поэтому не составляет особой смелости предположить, что любовные (как и дружеские) чувства обладают какими-то уникальными качествами и свойствами. Прежде всего, любовь связана с сердечной привязанностью к объекту любви, с особыми положительными чувствами нежности, заботы, внимания. Любовь – антипод ненависти и вражды, которые сами по себе представляют опасность (порой даже смертельную).

В разные эпохи выделялись разные виды и аспекты любви, делались попытки систематизировать формы ее проявления, расположив их по мере значимости и по смыслу.

Понятие половой любви по содержанию своему гуманистично и в высокой степени нравственно, по масштабу же приближается к могущественной силе античного эроса. Французский сексолог А. Вили отделил влюбленность от любви, Влюбленность – «маленькая любовь», никогда не направлена на личность как таковую, влюбленность в волосы,

глаза, руки, фигуру. Немецкий социолог Р. Кенг дал в «Социологическом словаре» следующее определение великому чувству любви: «Любовь есть высокая, для многих поэтов и мыслителей – высшая форма человеческой близости» Выразаться же эта близость может, по его мнению, в следующих формах:

- флирт как самое нежное выражение галантности, которая достигла высочайшего развития во времена стиля рококо;
- любовные отношения как возникшее и расцветающее влечение душ, вечный идеал юности, главным художественным воплощением которого являются Ромео и Джульетта;
- любовные отношения в смысле духовной общности мужчины и женщины, подруги, часто связанные с высоко-идеальными, освобожденными от всех буржуазных предрассудков взглядами ап любовь;
- любовные отношения как санкционированный законом и церковью нравственный институт брака;
- любовные отношения, преимущественно половой союз – от мимолетной половой связи вплоть до сексуальной зависимости, откуда возможно развитие более высоких, родственных дружбе и браку форм.

Многие из нас хотя бы один раз задумывались о том как возникает любовь? Л. Панкова выделяет три стадии любви:

Первая – интерес, симпатия, влечение. Мы говорим: «Он (она) мне нравится». Этого вполне достаточно для первого приближения, для появления дружбы между мужчиной и женщиной. Отношения эти могут быть длительными, недоговоренными, романтическими или будничными, но они всегда очень приятные, поднимают настроение, хотя пока ни к чему не обязывают, но повышается жизненный тонус, активизируются личные действия по самоусовершенствованию,

Вторая стадия – восхищение, восторженность, влюбленность, страсть. Эти чувства уже создают определенную напряженность и нахал, они всегда волнуют, но утомляют, выбивают из ритма, требуют своего разрежения. Жить в состоянии страстного возбуждения человеку трудно. Страсть либо должна погаснуть, либо получить удовлетворение. Если чувства одного подогреваются и поощряются другим, возможность превращения дружественных отношений симпатизирующих друг другу мужчины и женщины в любовный роман становится реальностью. Далее все зависит от воспитания, культуры, волевых компонентов, нравственных успехов и т.д., то есть от самой личности.

Третья стадия – поклонение, уважение, преданность. Можно испытать страсть как наваждение, но любить, не уважая человека, нельзя. На этой стадии любовь приводит мужчину и женщину к принятию решения о вступлении в брак. Любовь, прошедшая все три фазы развития, и есть индивидуальное чувство на всю жизнь.

Л. Гозман считает, что возникновение эмоциональных отношений, в том числе и любовь, можно объяснить межличностной аттракцией (привлекательностью одного для другого). Однако в психологии имеются исследования, по результатам которых был сделан вывод, что браки по любви не лидируют в списке наиболее стабильных.

Т. Андреева подчеркивает, что в этике с понятием любви связаны интимные и глубокие чувства, особый вид сознания, душевного состояния и действий, которые направлены на другого человека, общество. В любви органично соединены физиологическое и духовное, индивидуальное и социальное, личное и общепринятое.

Эрих Фромм, немецко-американский психолог, философ и социолог, рассматривал любовь как умение, чувство и волевой акт: «Любви надо учиться, постепенно овладевать ее теорией и практикой. Любовь вообще – это искусство, требующее опыта и умения концентрироваться, интуиции и понимания. Причиной того, что многие не признают этой необходимости, являются, по мнению Фромма, следующие обстоятельства:

- большая часть людей смотрит на любовь с позиции «как быть любимым», а не «как любить»;
- существует представление, что проблема в самой любви, а не в способности любить;
- смешиваются понятия «влюбленность» и «состояние любви», в результате чего доминирует представление о том, что нет ничего легче любви, в то время как на практике это совсем иначе. Любовь, по мнению Фромма, – это активная заинтересованность в жизни и развитии того, к кому мы испытываем это чувство. Где нет активной заинтересованности, там нет любви [5].

Истинной любви предшествует немало пережитого и передуманного: годы детства, юности с мечтами о прекрасном, встречи и знакомства, прочитанные книги, услышанные истории... И кроме того, всегда есть пример любви родителей, родственников, товарищей сверстников. Любовь всегда основывается на принципе исключительности: никто, кроме любимого, не нужен: ни тогда, когда он рядом, ни в разлуке, ни сегодня, ни через год. Исключительность в любви предполагает верность, взаимность и добровольность союза мужчины и женщины.

Чем духовно богаче становился человек, тем возвышеннее делалась его любовь. И это понятно: ведь она родилась на основе других родственных чувств, извечных начал в отношениях мужчин и женщин – доброты, гордости за право быть матерью или отцом. Природная необходимость, общественная целесообразность, личная удовлетворенность, возвышение ума и сердца всегда были основными критериями того, что нравственно и безнравственно в отношениях полов.

Любовь – доброжелательное отношение; сочувствие, сострадание, сопереживание; это щедрость и самоотдача; любовь терпит и милосердствует. Все перечисленные выше качества и свойства любви, прежде всего, характерны и для родительской любви, которая среди всех видов и форм человеческих привязанностей является наивысшим проявлением.

Любовь – одна из форм преодоления отчуждения человека от человека, и поэтому может быть признана вершиной нравственного отношения к человеку.

Любовь – стержень супружества, начало начал семейной жизни. Истоки человеческой любви – в самой жизни. Которая обуславливает необходимость продолжения пола. В ходе эволюции естественным образом определился путь смены поколений, при котором взрослые особи рождали, растили детей, передавая им опыт своей жизнедеятельности и поведения в непрерывно изменяющемся мире. Этот путь закреплен в могучем природном образовании, обеспечивающем непрерывность жизни на земле, – инстинкте продолжения рода. У людей он включает сексуальное влечение, половой рефлекс. Чувство отцовства и материнства, привязанности к родителям

Таким образом, любовь выступает как цементирующее свойство всех многообразных брачно-семейных отношений. Ведь семья – это союз мужчины и женщины, основанный на доверии и понимании, сопереживании различных аспектов жизни, позитивном эмоционально-чувственном восприятии друг друга. Соединяющей силой всех членов семьи является взаимная привлекательность, взаимопонимание, способность удовлетворять физические и духовные потребности, а главное, то без чего человек не может быть абсолютно счастливым – это ЛЮБОВЬ. Состояние любви естественно для человека, оно прекрасно, ибо раскрывает в нас самое лучшее, облагораживает и одухотворяет.

Литература

1. Андреева Т. В. Семейная психология : учебное пособие / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2004. – 275 с. 2. Психология. Словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского – М. : Педагогика, 1990. – 167 с. 3. Рюриков Ю. Б. Три влечения / Ю. Б. Рюриков. – М. : Педагогика, 1991. – 184 с. 4. Словарь-справочник по педагогике / Авт. сост. В. А. Мижериков; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. – М. : ТЦ «Сфера», 2004. – 93 с. 5. Фромм Эрих. Искусство любить / Эрих Фромм. – М. : Педагогика, 1990. – 107 с.

Анотація. У даній статті показана любов як цементуюча властивість всіх різноманітних шлюбно-сімейних відносин, розкриваються види, форми і стадії любові. Любов виступає як основа сучасної сім'ї.

Ключові слова: любов, закоханість, стадії любові, дружба як цінність життя, симпатія, флірт.

УДК 37.013.42:316.356.2

Іларіонова О. М.

ДЕЯКІ НАПРЯМКИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З НЕПОВНОЮ СІМ'ЄЮ

У наш час соціальний інститут сім'ї відчуває серйозну кризу, викликану об'єктивними процесами, що відбуваються у суспільстві. Перш за все, це втрата частини функцій сім'ї, викликана порушенням традиційного укладу суспільного життя, і як наслідок, поява великої кількості різноманітних форм сімейного співжиття. В сучасній Україні ситуація ускладнюється системно-структурованою кризою, негативний вплив якої відбивається саме на родині, яка приймає на себе увесь основний тягар системних суспільних порушень.

Отже, сучасні економічні перетворення, демографічні проблеми, криза в політиці, культурі – все це відбивається на життєдіяльності сучасної сім'ї, при цьому поглиблюється її дезорганізація.

Як наслідок цього, за останній час в Україні чисельність неповних сімей не знижується, а має тенденцію до зростання. Існує декілька джерел формування неповних сімей: внаслідок розірвання шлюбу, позашлюбного народжування дитини, смерті одного з батьків або окремого їх проживання. Найбільш розповсюдженим джерелом виникнення неповних сімей сьогодні є розлучення, за останній час їх кількість збільшилась (на кожні 5 шлюбів приходиться 4 розлучення), унаслідок чого зростає чисельність неповних сімей, більшість з яких материнські. За статистичними даними в Україні проживає понад 13,5 млн. сімей, з яких понад 1млн. неповних сімей. 1,5 млн. дітей до 18 років (13,5 %) виховуються однією матір'ю [2].

Вище зазначена актуальність виділяє мету нашої статті, яка полягає у виявленні основних методів і засобів соціально-педагогічної допомоги неповній сім'ї.

У соціальній, педагогічній та соціально-педагогічній літературі даються певні характеристики неповної сім'ї, так І. Дементьева під типом сім'ї «неповна» розуміє малу соціальну групу людей, що спільно проживають, зв'язані родинними стосунками, спільністю формування і задоволення соціально-економічних потреб, взаємною моральною відповідальністю, що складається з одного з батьків та одного або декількох неповнолітніх дітей, яка утворюється внаслідок розлучення, смерті одного з батьків, народження позашлюбної дитини [2].

В. Целуйко розглядає неповну родину як різновид неблагополучної родини та, на відміну від вищезазначених авторів, охарактеризувала існуючі види неповних сімей та психологічні особливості дітей кожного різновиду.

Т. Гуціна досліджувала неповну сім'ю з двох сторін: 1) сім'ю, яка характеризується специфічною формою інституювання, порушенням внутрішньої структури і деформацією подружніх і батьківських аспектів; 2) малу соціальну групу, яка складається із мешкаючих разом одного з батьків та його дитини (дітей), утворилася внаслідок розлучення, смерті одного із членів подружжя, народження чи всиновлення дитини поза шлюбом, в якій відповідальність за виховання і соціалізацію дітей несе, як правило, один із батьків [1].

Вона визначає такі особливості неповної сім'ї :

- ускладнену економічну підтримку неповнолітніх членів сімей (бо така сім'я найчастіше є малозабезпеченою);
- порушено процес соціалізації дитини, тобто її входження в соціальне середовище, пристосування до неї, засвоєння соціальних ролей і функцій внаслідок відсутності повноцінного суб'єкту сімейного виховання, подвійної фемінізації виховання і втрати авторитету чоловіка в сім'ї, тривалого впливу на дитину конфліктної ситуації і невміння розлучених батьків обрати педагогічно доцільний стиль взаємостосунків у питаннях виховання дитини;
- порушено формування психологічної статі дитини, ускладненим є розвиток уявлень про культуру спілкування між статями і ознайомлення дитини з соціальними ролями чоловіка (жінки), батька (матері); порушено право дитини на виховання і розвиток у сім'ї;
- погіршено можливості моральної регламентації поведінки членів сім'ї у різних сферах життєдіяльності;
- у дитини ускладнено формування почуття безпеки в сім'ї, порушена потреба у визначенні з однолітками;
- емоційна нестабільність у сім'ї, невпевненість батьків у своєму соціальному статусі, почуття образи в батьків на свою дитину[1, с. 11].

Одним з факторів який приводить до успішної роботи з неповною сім'єю є врахування проблем визначеного типу сім'ї, тому що конкретні сім'ї потребують різних видів соціальної допомоги, застосування певних форм і методів роботи.

Педагоги Т. Зубкова, Н. Тимошина дають класифікацію неповних сімей на підставі таких ознак:

I) Причин, унаслідок яких вони утворилися, а саме:

- 1) Сім'ї, що утворилися у результаті розлучення батьків.
- 2) Сім'ї, що утворилися у наслідок позашлюбних народжень дітей.
- 3) Сім'ї, що утворилися у наслідок смерті одного з батьків.
- 4) Неповні сім'ї, або розширені неповні сім'ї.

II) Структури сім'ї (кількість дітей, наявність або відсутність спільно проживаючих родичів):

Я. Ніколаєва за кількістю поколінь поділяє сім'ї на неповну просту – мати (батько) з дитиною або декількома дітьми та неповну розширену – мати (батько) з одним або декількома дітьми і іншими родичами [5].

Н. Тимошина за родинною структурою сім'ї поділяє на такі типи:

1. *Нуклеарні сім'ї*. Підтип – повні нуклеарні сім'ї, які складаються з подружжя з дітьми або без дітей. Підтип – неповні нуклеарні сім'ї складаються з самотніх матері або батька з дітьми.

2. *Розширені сім'ї*. У розширених сім'ях, окрім членів родинного ядра є ще й інші родичі – найчастіше батьки одного з подружжя

3. *Інші неповні сім'ї*. Неповні сім'ї, які не можна віднести ні до нуклеарних, ні до розширених – це ті сім'ї, в яких діти проживають лише з дідусем, бабусею та іншими родичами, але без обох батьків [3].

III) Наявності та міри участі другого батька у вихованні дитини (дітей).

Залежно від того, хто з батьків займається вихованням дитини, виділяють: материнські й батьківські неповні сім'ї:

1. Материнські неповні сім'ї – це мала соціальна група спільно проживаючих людей, зв'язаних родинними стосунками, спільністю формування і задоволення соціально-економічних потреб, взаємною моральною відповідальністю, що складається з матері з одним або декількома неповнолітніми дітьми.

2. Батьківські неповні сім'ї – неповна батьківська сім'я характеризується наявністю глави сім'ї (батька), який самостійно виховує дітей, чия мати померла, пропала без вісті, позбавлена батьківських прав, довгий час перебуває в лікувальній установі, залишила дітей батьку при розлученні, знаходяться в місцях позбавлення волі

Залежно від характеру сімейних проблем, їх складності, гостроти або занедбаності, в роботі з кожною конкретною неповною сім'єю використовуються різні форми і методи роботи. Це індивідуальна, і групова (клубна) робота, робота в рамках родинного консультування (родинній терапії) і соціального патронажу. Об'єктом дії в неповній сім'ї може бути дитина, дорослі члени сім'ї і сама неповна сім'я.

Діяльність фахівця, що здійснює соціально-педагогічну роботу з неповною сім'єю включає три основних складових соціально-педагогічної допомоги: освітню, психологічну, посередницьку. Послідовно розглянемо кожен із складових.

Освітня складова включає два напрями діяльності соціального педагога: допомога в навчанні яка спрямована на запобігання виникаючим родинним проблемам і формування педагогічної культури батьків, а також допомога у вихованні, шляхом консультування батьків, створення спеціальних виховних ситуацій для дитини, щоб своєчасно допомогти сім'ї у вирішенні проблем різного характеру.

Психологічна складова соціально-педагогічної допомоги включає також два компоненти: соціально-психологічну підтримку і корекцію. Підтримка спрямована на створення сприятливого клімату в сім'ї

найчастіше в період короткочасної кризи. Корекція міжособових стосунків відбувається, в основному, коли в сім'ї існує психічне насильство над дитиною: залякування, образа, приниження честі і гідності дитини, порушення довіри, що призводить до порушення її нервово-психічного і фізичного стану.

Посередницький компонент соціально-педагогічної допомоги включає такі види: допомога в організації родинного дозвілля (організація виставок-продажів речей, добродійних аукціонів, клубів по інтересах, організацію родинних свят, та ін.); допомога в координації яка спрямована на активізацію різних відомств і служб з вирішення проблем конкретної сім'ї і положення дитини в ній; допомога в інформуванні з питань соціального захисту сім'ї (житлового, родинно-шлюбного, трудового, цивільного, пенсійного законодавства, прав дітей).

У процесі реалізації освітнього, психологічного та посередницького компонентів соціально-педагогічної допомоги фахівець, що здійснює роботу з сім'єю, використовує довгострокові і короткострокові форми роботи. Серед короткострокових форм виділяють кризисінтервентну і проблемно-орієнтовану моделі взаємодії. Кризисінтервентна модель роботи з неповною сім'єю передбачає надання допомоги безпосередньо в кризисній ситуації, які можуть бути обумовлені змінами в природному життєвому циклі неповної сім'ї або випадковими травмуючими обставинами.

При кризисінтервентній моделі роботи використовується безпосередня емоційна підтримка неповної сім'ї, для того, щоб пом'якшити дію стресової події і мобілізувати зусилля сім'ї на подолання кризи; освітня допомога, що полягає в наданні інформації по етапах виходу з кризи. Ефект психологічної підтримки досягається в індивідуальних бесідах. Крім того, неповна сім'я може бути залучена в програму родинної терапії і навчальних тренінгів, метою яких є поліпшення спілкування між членами неповної сім'ї і вирішення прихованих проблем які виявляються в кризисній ситуації.

Проблемно-орієнтована модель направлена на вирішення конкретних практичних завдань, заявлених і визнаних неповною сім'єю, тобто в центрі цієї моделі знаходиться вимога, аби соціальні педагоги, що надають допомогу, концентрували зусилля на тій проблемі, яка усвідомлена неповною сім'єю і над якою дана сім'я готова працювати. Проблемно-орієнтована модель заснована на тому, що в певних умовах більшість проблем матір або батько можуть вирішити, чи хоч би зменшити їх гостроту, самостійно.

В умовах низької мотивації звернення неповних сімей по соціально-педагогічну, психологічну допомогу ефективним є такий метод соціально-педагогічної роботи як патронаж, коли сім'я відвідується вдома з діагностичними, контрольними, адаптаційно-реабілітаційними цілями, що дозволяє встановити і підтримати тривалі зв'язки з неповною сім'єю, своєчасно виявляти її проблемні ситуації та

надавати негайну допомогу. Патронаж дає можливість спостерігати неповну сім'ю в її природних умовах [4].

Разом з патронажем слід визначити консультаційні бесіди з неповною сім'єю, яка може бути наповнена різним змістом і виконувати – освітні, психологічні, педагогічні завдання. Якщо неповна сім'я не є ініціатором взаємодії з соціальним педагогом, консультування може проводитися в завуальованій формі. Кінцева мета консультаційної роботи – за допомогою спеціально організованого процесу спілкування активізувати внутрішні ресурси неповної сім'ї, підвищити її реабілітаційну культуру і активність, скоректувати відношення до дитини.

Поширеними є групові методи роботи з неповною сім'єю. Тренінг є одним з найперспективніших методів вирішення проблеми психолого-педагогічної освіти матері (батька), використовується в роботі з неповними сім'ями, що мають дітей з проблемами психічного, фізичного, соціального розвитку. Освітні тренінги мають бути спрямовані на розвиток вмінь і навичок, які допомагають матері або батьку вчитися керувати своїм мікросередовищем, ведуть до вибору конструктивних життєвих цілей і конструктивної взаємодії. Консультативна бесіда і освітній тренінг використовуються в довгострокових і короткострокових формах роботи [4].

Одним з найбільш ефективних методів соціальної роботи з неповною сім'єю, що виправляє тимчасові соціальні, психологічні і інші труднощі, є метод родинної терапії. Під родинною терапією прийнято розуміти комплекс психологічних методів і прийомів, спрямованих на психологічну корекцію індивіда в сім'ї і за допомогою сім'ї, а також на оптимізацію родинних взаємин. Робота з сім'єю починається з діагностичного періоду. Зазвичай не діагностується один член сім'ї, оскільки він розглядається тільки як виразник проблем сім'ї як цілого організму, і індивідуальна робота саме з ним може підсилити думку всієї сім'ї, що проблема полягає саме в ньому. При роботі з сім'єю у соціального педагога обов'язково має бути присутнім образ цілісної неповної сім'ї, навіть якщо на зустріч прийшов лише один її член.

Обстеження неповної сім'ї повинно включати здобуття картини про сильні і слабкі сторони сім'ї, галузі ефективного функціонування, а також пошук джерел походження даної проблеми. В процесі сімейної соціальної терапії можна виокремити 4 етапи: приєднання соціального педагога або психолога до сім'ї; постановка мети; реконструкція родинних взаємин; завершення родинної соціальної терапії.

Завдання фахівця на першому етапі – об'єднання з неповною сім'єю. Технічний прийом, використовуваний на першому етапі родинної терапії, це позитивне емоційне підкріплення самої спроби звернутися за допомогою. Фахівець вступає у спілкування на тій мові, яка зрозуміла членам даної сім'ї. На перших консультаціях не варто аналізувати мотивацію поведінки, користуватися оцінними думками, оскільки це, з

одного боку, блокує особове зростання членів сім'ї, а з іншої – підсилює механізм як індивідуального, так і групового психологічного захисту.

На другому етапі виявляються правила і система переконань сім'ї, за допомогою яких відбувається регуляція родинних стосунків. Для успішності родинної терапії необхідна згода у формулюванні і досягненні мети між членами сім'ї і соціальним педагогом. Тому важливим завданням на даному етапі роботи є спільне формулювання психологічного запиту, переклад маніпулятивного запиту («Зробіть так, щоб моє дитя стало іншим») на рівень усвідомлення дійсних проблем в сім'ї. У цей момент важливо перевести психологічну роботу з площини вивчення минулого в площину «тут і зараз», також досліджуються цілі поставлені кожним членом сім'ї і яких вони хочуть досягти в ході терапії. Формулювання цілей кожного члена сім'ї призводить до формулювання цілей неповної сім'ї як єдиного організму.

Критерієм оцінки того, що сім'я готова працювати зі своїми неусвідомленими проблемами, служать довіра і свобода, з якою члени сім'ї починають розповідати про себе, тому на третьому етапі – етапі реконструкції родинних стосунків – фахівець шляхом приєднання до різних родинних підсистем створює ситуації фрустрації з метою ініціювати перехід сім'ї на іншій, складніший рівень функціонування. Вмістом родинної терапії в цьому випадку є аналіз взаємодії всіх членів сім'ї в ситуації «тут і зараз». Терапевтичні дії засновані на принципі «дія передують розумінню»: саме дія веде до нового досвіду, новим переживанням і, як наслідок, до розуміння необхідності змін.

Актуалізація і структуризація отриманого матеріалу здійснюється з допомогою: розігрування ролевих ситуацій; побудови родинної скульптури; малювання родинного малюнка; відеотехнік; переформулювання проблеми (рефреймінг).

Ефективний також метод «домашніх завдань», які можна розділити на 3 поділити види: прямі директиви, метафоричні, парадоксальні. Мета цих завдань: зміна поведінки членів сім'ї; надання додаткової стимуляції до побудови стосунків між членами сім'ї і соціальним педагогом; вивчення реакцій членів сім'ї при виконанні ними завдань; здійснення соціальним педагогом підтримки членів сім'ї.

Робота фахівця на цьому етапі сприяє встановленню кордонів між підсистемами, посиленню функціонування одних і послабленню інших підсистем.

Четвертий етап – це завершення терапії, коли всі члени сім'ї погоджуються що сформульовані цілі терапії досягнуті. Основне завдання при цьому – взаємне відокремлення сім'ї і соціального педагога.

Таким чином, ми можемо сказати, що неповна сім'я має свої особливості і соціально-педагогічна робота з нею вимагає обліку всіх її характеристик: проблеми окремого члена неповної сім'ї є загальною проблемою для всієї сім'ї; неповна сім'я – система закрита і автономна в своїй життєдіяльності. Соціальний педагог у роботі з неповною сім'єю не

може вирішити за неї її проблеми, він повинен лише активізувати членів сім'ї на вирішення родинних проблем, добитися усвідомлення проблеми, яка виникла, створити умови для її успішного вирішення. Для того, щоб допомогти членам неповної сім'ї усвідомити свої проблеми і активізувати на їх рішення, надалі ми вирішили в рамках даної роботи розробити програму по наданню комплексної соціально-педагогічної допомоги неповним сім'ям, враховуючи всі вище перераховані характеристики.

Література

- 1 Гуцина Т. Ю.** Формирование готовности будущего учителя к взаимодействию с неполной семьей Школьника : автореф. диск. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.05 "Социальная педагогика" / Т. Ю. Гуцина. – Белгород, 1997. – 24 с.
- 2. Дементьева И. Ф.** Негативные факторы воспитания детей в неполной семье / И. Ф. Дементьева // Социологические исследования. – 2001. – №11. – С. 12 – 16.
- 3 Синельников А. Б.** Історичеськая трансформація типа сім'ї / А. Б. Синельникове // Сім'я в Росії. – 2003. – № 1. – С. 100 – 110.
- 4. Смирнова Е. О.** Специфика эмоционально-личностной сферы дошкольников, живущих в неполной семье / Е. О. Смирнова // Вопросы психологии. – 1999. – №6. – С. 17 – 21.
- 5 Социальная педагогика: Курс лекций /** Под. общей ред. М. А. Галагузовой. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.

Анотація: У статті розглянуті напрямки роботи з неповною сім'єю, зроблено аналіз соціально-педагогічної, психологічної, педагогічної літератури для виявлення типів неповної сім'ї.

Ключові слова: неповна сім'я, соціальний педагог, робота, допомога, форма, метод.

УДК 364-782.44-058.862

Курочкіна М. М.

ПРИЙОМНА СІМ'Я ЯК ДЕРЖАВНА ФОРМА СІМЕЙНОГО ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

На сьогоднішній день суспільство незалежної України зіткнулося з низкою проблем, а саме: збільшується розмежування сімей за рівнем прибутків; зростає кількість розлучень, позашлюбних дітей; руйнується традиційна структура родини, все це призводить до зростання кількості в країні дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування.

Як правило в нашій країні діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування знаходяться на утриманні держави. Це інтернатні заклади, притулки та інші.

Не заперечуючи здобутків, досягнутих у справі удосконалення виховання та утримання дітей в інтернатних закладах, ми вважаємо, що необхідно все-таки віддати перевагу сімейним формам влаштування. Навіть найбільш продуктивна робота педагогів не може повністю відтворити природні умови виховання дитини у родині. Адже проблема таких дітей полягає у тому, що вони звикли жити за чітко унормированими правилами – не вміють спілкуватися, ходити в магазин, або щось придбати. Такі діти не формувалися в умовах сім'ї, що значно ускладнює процес їхньої адаптації та соціалізації у майбутньому.

Метою нашої статті є – охарактеризувати прийомну сім'ю як державну форму сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та проаналізувати соціально-педагогічну роботу соціального працівника з такими сім'ями .

Розвиток ідей соціально-педагогічної та психологічної роботи з прийомними сім'ями відображено в дослідженнях І. Пеші, А. Капської, Г. Бевз, О. Карпенко, М. Дубровіної, О. Безпалько та інших вчених та науковців.

Створення в Україні прийомних сімей, як сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, розпочато у 1998 році [1, с. 293].

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та спільне проживання [1, с. 295].

Особливістю прийомної сім'ї як альтернативної форми сімейного влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, є:

- дитина не позбавляється статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, за нею залишаються всі пільги;
- кандидати в прийомні батьки обов'язково проходять курс підготовки, розрахований на опанування соціального статусу – вихователя прийомної дитини;
- прийомні батьки у вирішенні проблем прийомної дитини співпрацюють з соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід прийомної сім'ї;
- утримання прийомної дитини фінансується державою [2].

Відмінність прийомних сімей від других форм влаштування полягає у тому, що прийомна сім'я є формою державної опіки влаштування дітей, коли частину функцій – матеріальне забезпечення утримання дітей, методичну підготовку прийомних батьків та допомогу у вихованні сироти, а також контроль за утриманням і вихованням дитини – держава залишає за собою. Основна мета створення прийомної сім'ї –

забезпечення сімейного виховання дітей, які за певних обставин позбавлені можливості виховуватися в рідній родині.

У прийомну сім'ю влаштовуються діти з державних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме: з дитячих будинків, будинків дитини, шкіл-інтернатів, лікарень, притулків для неповнолітніх.

Прийомні батьки влаштовують дитину на власну житлову площу. Однією з умов при оформленні прийомної дитини є можливість виділити їй індивідуальне місце проживання в прийомній родині.

Також необхідною складовою є створення умов для розвитку та виховання прийомної дитини в сім'ї є згода всіх її членів на влаштування нового вихованця. При оформленні прийомної сім'ї така згода всіх повнолітніх членів родини, які проживають разом, є необхідною. У свою чергу прийомні батьки мають враховувати згоду не лише дорослих членів родини, а й рідних дітей, які не досягли повноліття.

Прийомні діти мають право підтримувати контакти з біологічними батьками й іншими родичами в тому разі, якщо таке спілкування не суперечить інтересам дитини і не заборонене рішенням суду. Форми таких стосунків визначаються органами опіки і піклування спільно зі спеціалістом Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який здійснює соціальний супровід сім'ї, на підставі аналізу існуючих взаємин і причин, через які дитина втратила батьківську опіку.

Однією з особливостей функціонування прийомної сім'ї є матеріальна підтримка з боку держави. З 2006 року бере початок формування нового механізму фінансування, що базується на принципі «гроші ходять за дитиною». Цей механізм передбачає призначення і виплату державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошове забезпечення батькам-вихователям й прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях [3].

Призначення і виплата соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюються Управлінням праці та соціального захисту населення на підставі документів, підготовленими службою у справах дітей [3].

Ми вважаємо за потрібне, охарактеризувати одну з найефективніших технологій в соціальній роботі, влаштування соціальних сиріт до сімейного середовища. Вона передбачає наступну роботу соціального працівника та інших спеціалістів:

- проведення інформаційних кампаній;
- попередня робота з кандидатами на створення прийомних сімей;
- проведення співбесід з кандидатами на створення прийомних сімей;
- відвідання родини кандидатів;
- перевірка інформації про кандидатів;

- проходження кандидатами у прийомні батьки курсу підготовки до соціальної ролі вихователів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- підготовка документів кандидатами на створення прийомної сім'ї;
- взаємодобір сім'ї та дитини;
- підготовка документів кандидатами на створення прийомної сім'ї;
- згода дитини на влаштування у прийомну сім'ю;
- створення прийомної сім'ї;
- юридичне оформлення статусу прийомної сім'ї [4].

На нашу думку, специфічною відмінністю прийомних сімей є державна соціальна підтримка таких сімей, що реалізується у формі соціального супроводу. Соціальний супровід – це діяльність спеціаліста (або групи спеціалістів), спрямована на створення необхідних соціально-психологічних умов розвитку прийомної дитини. Основний принцип роботи – індивідуальний підхід до кожної дитини, кожної сім'ї з урахуванням особливостей і специфічних потреб. Соціальний супровід передбачає надання комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних та інформаційних послуг [4].

Соціальний працівник повинен відвідувати прийомні сім'ї регулярно з моменту їх створення. Завдання роботи диференціюються за етапами розвитку сімей:

1 етап – соціальний супровід на першому році функціонування прийомної сім'ї, що спрямований на її соціальну адаптацію, налагодження сімейних стосунків.

Соціальний супровід передбачає надання соціальних послуг: соціальної підтримки; соціальної допомоги; самопомоги; соціальне інспектування, контроль за користуванням соціальними послугами.

2 етап – соціальне обслуговування передбачає надання соціальних послуг сім'ї після зняття з супроводу для: профілактики і допомоги в розв'язанні поточних сімейних конфліктів; попередження проявів дезадаптації; інспектування дотримання прав дітей у прийомній сім'ї, умов для їх виховання; профілактика негативних явищ, утвердження здорового і сімейного способу життя; допомога в розв'язанні поточних проблем прийомної сім'ї; статевого виховання дітей; профорієнтація і працевлаштування вихованців прийомної сім'ї, організації подальшого їх навчання та отримання житла тощо[4].

На прикладі Ровеньківського Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розглянемо які послуги надаються прийомним сім'ям в Луганській області:

- відбір, підготовка потенційних прийомних батьків;
- соціальне супроводження прийомних сімей;

- сприяння створенню умов для розвитку дитини у новому сімейному оточенні, допомога у налагодженні взаємовідносин у родині як запорука успішного функціонування прийомної сім'ї;
- допомога у підготовці дитини до самостійного життя;
- сприяння відновленню стосунків із біологічними батьками та родичами;
- надання юридичних консультацій, допомога в оформленні документів (заяв, скарг, позовів, субсидій тощо);
- виконання функцій посередника між прийомною сім'єю та громадою, суспільством [5].

Ці послуги спрямовані на самодопомогу сім'ї в розвитку, підтримки її сталого функціонування, допомогу у подоланні проблем.

Така форма роботи з прийомними сім'ями виступає, з одного боку, як контроль за умовами виховання й утримання, з другого боку – як система дієвої допомоги у вирішенні проблем сімей, які виховують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування .

Таким чином, ми зазначаємо, що наведена форма сімейного влаштування є найбільш оптимальною для виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, так як:

- прийомна сім'я забезпечує всебічний, нормальний розвиток, належне виховання, піклування, догляд, соціальний захист, задоволення щоденних потреб дитини, прищеплюють соціальні і побутові навички;
- у разі вирішення проблем, пов'язаних з вихованням дитини, прийомна сім'я співпрацює з соціальним працівником, тобто здійснюється соціальний супровід прийомної сім'ї;
- держава дуже серйозно підходить до передачі дітей на виховання у прийомні сім'ї. Батьки – кандидати проходять обов'язкове навчання;
- здійснюється матеріальне забезпечення прийомної дитини з боку держави.

Також ми вважаємо, що існуючі проблеми в соціальній роботі з питань влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування з часом можна буде вирішити, засобами змін до роботи соціального працівника з прийомною сім'єю, а також залучення держави до вирішення питань фінансування, соціальної та юридичної підтримки прийомної сім'ї.

Література

1. Соціальна педагогіка. Підручник / За ред. А. Й. Капської. – К. : ЦНЛ, 2006. – 468 с. **2. Конституція України.** – Харків : Парус, 2006. – 56 с. **3. Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. / О. В. Безпалько. – К. : ЦУЛ, 2009. – 208 с. **4. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу:** Науково-методичний

посібник / Г. М. Бевз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва та ін. – К. : Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92 с. **5.Соціальні** служби України. Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді. – К. : УДЦССМ, 2006. – 187 с.

Анотація. Стаття присвячена аналізу прийомної сім'ї як державної форми сімейного влаштування. Автор характеризує діяльність соціальних працівників, соціальних служб з питань сім'ї та молоді з вирішення питань даної проблеми в сучасному суспільстві.

Ключові слова: прийомна сім'я, діти-сироти, сімейне влаштування.

УДК 316.61-053.6:364.28

Лупий А. В.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ ПОДРОСТКОВ В НЕБЛАГОПОЛУЧНЫХ СЕМЬЯХ

С самого рождения и до самой смерти жизнь человека связана с семьей. Именно в ней происходит формирование и развитие личности, благодаря семье общество имеет возможность поддерживать свое существование во времени: в семье рождаются и проходят социализацию представители новых поколений. Семья активно участвует в социальных изменениях и сама претерпевает изменения под воздействием общества.

К специфическим функциям семьи исследователи относят рождение (репродуктивная функция), содержание детей (экзистенциальная функция) и воспитание детей (функция социализации). Эти функции остаются при всех изменениях общества, хотя характер связи между семьей и обществом может изменяться в ходе истории [1, с. 67].

Семья также выполняет такие важные в жизни человека функции, как опека и забота, социально-психологическая защита, поэтому та атмосфера, которая существует в семье, имеет огромное значение для социализации подростка. Социализация – это процесс социального развития личности: активное усвоение социальных ценностей и норм общества, превращение их в осознанную систему социальных установок, которые определяют ее позиции и поведение в данном обществе.

Экономические, социальные трудности, политические конфликты и общая нестабильность жизни в Украине приводят к усложнению тех проблем, которые сегодня стоят перед семьей. Даже в странах, относящихся к благополучным и стабильным, наблюдаются сложные процессы деградации семейного образа жизни, снижение престижа семьи, потребности иметь детей, рост разводов и внутрисемейного

насилия, увеличение доли населения, сознательно выбравшего одиночество в качестве приемлемого стиля жизни.

Личность подрастающего человека формируется не в вакууме, и здесь не последнюю роль играет семейное воспитание. Семейное воспитание – систематическое, целенаправленное воздействие на человека взрослых членов семьи в целях подготовки его к активному участию в общественной, производственной и культурной жизни. Одной из самых важных проблем на сегодняшний день является увеличение количества неблагополучных семей в Украине, а также их негативное влияние на формирование личности подростка. Данной проблемой занимались такие исследователи, как Л. Алексеева [2], Г. Бочкарева [3], Б. Алмазов [4]. В частности, М. Оршанской были обнаружены многочисленные связи между агрессивным-негативным поведением родителей и подростковыми страданиями, которые проявляются в их мыслях об отвержении [5]. В работе «Особенности воспитания и социализации ребенка в современной украинской семье» Т. Кравченко выделила основные группы семей, которые живут сегодня в Украине, используя в качестве критерия отношение родителей к детям, а также проанализировала влияние семейного воспитания на формирование личности ребенка [6].

К сожалению, в настоящее время в Украине уделяется недостаточно внимания неблагополучным семьям, их влиянию на личность и на общество в целом. Большое количество исследований такого плана проводится в России. Основное внимание украинских исследователей сосредоточено на анализе девиантных форм поведения подростков, влияние семейного неблагополучия на социализацию подростков изучено недостаточно. В настоящее время существует большое количество коррекционных программ для подростков, но, очевидно, что такая коррекция не будет полноценной, если проблеме социализации в семье не будет уделено должное внимание.

Цель статьи – рассмотреть особенности социализации подростка в неблагополучных семьях.

При всем многообразии семей, живущих сегодня в Украине, они могут быть условно разделены на несколько групп, каждая из которых характеризуется определенным отношением родителей к детям, а именно:

1. Семьи, в которых сложились дружеские отношения между всеми членами. В таких семьях родители хорошо знают, чем интересуется их ребенок, уважают его, пытаются тактично помогать, поддерживать.

2. Семьи, в которых существуют доброжелательные взаимоотношения между родителями и детьми, но родители стремятся постоянно влиять на интересы, увлечения, вкусы детей. Между взрослыми и детьми наблюдается определенная дистанция.

3. Семьи, где родители много внимания уделяют таким вопросам, как благополучие ребенка, его здоровье и учебная деятельность. Главную

цель воспитания родители видят в том, чтобы ребенок успешно окончил школу и поступил в вуз; одевался не хуже других. Обычно в таких семьях духовный мир ребенка скрыт от родителей. При этом они и не пытаются его узнать. Очень часто родители отрицают даже возможность существования у ребенка желаний, интересов, стремлений, которые не соответствуют их собственным.

4. Семьи, в которых имеют место непедагогические действия взрослых: неуважение к ребенку, придирчивое слежение за ним, недоверие, телесные наказания. Отношение детей к родителям чаще всего характеризуется недружелюбием, им также бывает трудно общаться с ровесниками.

5. Неупорядоченные семьи, где родители конфликтуют между собой и с детьми, злоупотребляют алкоголем, проявляют жестокость. В 30% случаев такое поведение взрослых вызывает антисоциальные поступки детей.

Проанализировав названные родителями формы и методы воспитания, Т. Кравченко делает вывод, что в современной украинской семье преобладают методы авторитарного направления, предусматривающие подчинение ребенка воле родителей. Вместе с тем родители выражают недовольство реакциями детей на такие действия, признают их низкую результативность. Среди методов, к которым чаще всего обращаются родители, можно назвать такие, как приказ, беседы, поучения, требования; недооценивается роль личного примера, совместной деятельности, приучения, использование воспитательных ситуаций. В результате этого 16,7% учеников старших классов свои взаимоотношения с родителями охарактеризовали как «дружественные», «хорошие»; 21,7% юношей и девушек считают их «доверительными»; «конфликтной» назвали ситуацию в семье 25% старшеклассников. Отсутствие какого-либо взаимопонимания была зафиксирована в 11,4% ответов [6].

Для более глубокого понимания проблемы следует рассмотреть еще несколько классификаций, которые, с одной стороны, дополняют классификацию, рассмотренную выше, а с другой, дают возможность лучше ее понять.

По мнению Г. Бочкаревой, можно выделить такие виды неблагополучных семей: 1) семья с неблагополучной эмоциональной атмосферой, где родители не только равнодушны, но и грубы к своим детям; 2) семья, где нет эмоциональных контактов между её членами; 3) семья с нездоровой нравственной атмосферой.

Б. Алмазов выделяет четыре типа неблагополучных семей: 1) семьи с недостатком воспитательных ресурсов; 2) конфликтные семьи; 3) нравственно неблагополучные семьи; 4) педагогически некомпетентные семьи.

Причины неблагополучия семей могут быть разными:

а) профессиональная занятость родителей и отсутствие возможности уделять достаточное количество времени детям;

б) изменения нравственных норм, регулирующих семейные отношения, смещение приоритетов личностных качеств, что влечет за собой изменения в структуре и атмосфере семьи;

в) падение жизненного уровня населения, что, в свою очередь, приводит к кражам, наркомании, алкоголизму, к конфликтам и т.д.;

г) нравственно-психологическая неподготовленность вступающих в брак; ранний брак.

Неблагополучие в семейных отношениях, кризисная ситуация может возникнуть и без влияния каких-либо внешних факторов, обуславливающих бытовое и экономическое положение супружеской пары, без вмешательства родителей, измены или каких-то патологических черт личности у одного из супругов. Присутствие этих факторов ускоряет создание кризисной ситуации и усугубляет ее. Нарастает чувство неудовлетворенности, обнаруживается расхождение во взглядах, возникает молчаливый протест, ссоры, ощущение обманутости и упреки. Чаще всего это связано с кризисным периодом в развитии супружеских отношений.

В настоящее время понятие «семьи группы риска» употребляется довольно часто в педагогике и психологии. Семьи группы риска – это та категория семей, которая, в силу определенных обстоятельств своей жизни, более других категорий подвержена негативным внешним воздействиям со стороны общества, что и становится причиной дезадаптации несовершеннолетних [9].

К основным причинам дезадаптации несовершеннолетних в «семьях группы риска» относятся следующие:

- обстоятельства жизни этих семей: пьянство одного или обоих родителей; их асоциальное поведение (тунеядство, попрошайничество, воровство, проституция и пр.);
- устройство на квартире родителями приютов для криминальных и асоциальных элементов;
- сексуальное развращение родителями собственных детей, торговля ими; убийство одного из родителей на глазах детей собутыльниками или другим родителем;
- отбывание одним из родителей срока тюремного заключения;
- лечение одного из родителей от алкоголизма, психического заболевания;
- жестокое обращение с детьми (побои, избиения с нанесением тяжелых травм, голод и т.д.);
- оставление малолетних детей одних без пищи и воды;
- отсутствие крыши над головой, скитание вместе с родителями без средств к существованию и отсутствие постоянного места жительства;
- побеги детей из дома, конфликты со сверстниками и т.д.

Современная социально-экономическая ситуация в Украине все еще остается сложной, что и приводит к появлению все новых «семей группы риска». В сознание людей настолько прочно вошли понятия «экономический кризис», «безработица», «бедность» и т. п., что многие даже не пытаются изменить свою жизнь, найти работу, реализоваться, что, в свою очередь, приводит к дисгармонии в семье.

Неблагополучие семьи определяется многими факторами. Оно оказывает большое влияние на социализацию в тех случаях, когда подросток не может отличить важное от незначимого, не в состоянии самостоятельно справиться с трудностями, которые всегда являются субъективно значимыми. Можно определить главные сферы значимости: семья с устойчивыми принципами, безопасностью и комфортностью (дома подростка понимают, предугадывают возникающие сложности в общении с педагогами и сверстниками, живут с ним едиными целями, любят его безальтернативно, помогают ему во всем и т. п.); школа (он занимает в среде сверстников высокий статус, одобряемый и педагогами, посещает кружки, занят интересными делами, не имеет конфликтов с учителями и пр.); сверстники, занятые конструктивной деятельностью, не имеющие аддиктивных или делинквентных привычек. Все эти составляющие способствуют благополучной социализации.

Для того, чтобы социализация осуществлялась благополучно, необходимо наличие адекватной самооценки, поддержки родителями подростков и доверия к ним, психологического контакта, соответствующего способностям подростка уровня притязаний. Важно, чтобы к подростку предъявлялись разумные требования, чтобы у него были перспективы творческого развития, возможности самореализации, компенсации слабых сторон личности. Большое значение для успешной социализации имеют благоприятные материальные условия семьи, возможности выбора условий обучения соответственно способностям и потребностям подростка [7].

Омраам Микаэль Айванхов в своей книге «Воспитание, начинающееся до рождения» писал, что огромную роль в воспитании ребенка играет тот образ жизни, который ведут его родители. «Если в доме родители вечно ссорятся, ведут себя нечестно, обманывают друг друга и окружающих на глазах своих детей, то как же они могут вообразить, что они смогут дать детям воспитание. Замечено, что ссоры и разлад в семье часто приводят к появлению у ребенка нервного расстройства и иных заболеваний; даже если ребенок при них не присутствовал, эти ссоры создают вокруг него давящую атмосферу дисгармонии, ибо он еще очень связан со своими родителями» [8, с. 12].

Если условия социализации неблагоприятны, подросток реагирует на них эмоционально. На вопрос о том, что они делают, когда им дома или в школе плохо, подростки отвечают: «дразню», «дерусь», «воплю и кричу», «схожу с ума», «психую», «грущу», «говорю сам с собой». Некоторые хотят уйти из дома. Так, В. Казанская приводит пример

ситуации, когда ценности родителей и детей оказываются полностью противоположными:

«Не знаю, с чего начать. Дело в том, что я не люблю своих родителей, то есть люблю, но, наверно, не так люблю, как надо. Они все время встречаются с людьми нечестными, ведут с ними какие-то темные дела. ...»

Слышала как-то краешком уха разговор отца с матерью. Они говорили о том, что кому-то там за услуги надо «дать на лапу». Каждый день слышу эти слова: «дать», «взять», «деньги», «взятка», «три куска», «семь кусков». Я уже не могу так больше жить. ... Я все вижу, все слышу, а сказать ничего не могу – А может быть, боюсь я их? Да, боюсь. Боюсь, что не поймут они меня, вернее не захотят понять, потому что чужие мы теперь. Да и чувство собственной вины мучает беспрестанно, покоя не дает. Ведь я и раньше замечала, что папа покупает дорогие продукты и вещи. У нас дома всегда много дорогостоящих продуктов. В магазинах они есть не всегда, а отец приносит. А потом я узнала, что он их в самом деле не покупает, а приносит. Он на торговом складе работает и у себя на работе берет. Раньше-то я не понимала, что он, попросту говоря, крадет, совершает преступление, а когда стала понимать, короче, решимости не хватало сказать ему об этом. А теперь вот нет сил смотреть на это, я больше не могу! Я хочу уйти из дома. А ведь у меня, казалось, есть все, что может пожелать человек моего возраста для полного счастья: куча модных, очень дорогих тряпок. Но у меня нет настоящей жизни. Если честно, то один раз я чуть не утопилась, то есть чуть не совершила самоубийство. Но ребята, одноклассники, спасли ...».

Но к наиболее распространенным стратегиям поведения подростка относятся агрессивные: «дразню», «дерусь», «бешусь» и т.п. Отмечается, что семейное неблагополучие и агрессивные способы преодоления неприятных условий в семье и школе приводят к делинквентности. Длительное эмоциональное неблагополучие провоцирует поиск ситуаций, в которых подросток чувствует себя более комфортно. Таковой оказывается микросреда с асоциальными, но значимыми для подростка компаниями. Состояние безвыходности из ситуаций, которые создают барьер в достижении цели, может преодолеваться следующими способами: моторным (действиями, связанными с мышечным напряжением и расслаблением), коммуникативно-зависимым (ожидание любви, заботы, ласки), отстраненным (самопогружение, уединение), деструктивно-агрессивным (направленная и ненаправленная агрессия), конструктивным (переключение на созидающие виды деятельности: рисование, чтение, занятия по интересам, посещение театров и т.п.).

Следует особо подчеркнуть, что существуют различия в выборе стратегий и построении способов преобразования неблагополучия у подростков: младшие подростки и девочки-подростки ориентируются на семью, ее ценности и традиции, что дает возможность изменить

отрицательные переживания на положительные (радуются, если мать принимает участие в анализе трудностей, а отец берет с собой на рыбалку или лыжную прогулку). У старшего подростка значимость семьи постепенно замещается референтной группой. Вследствие более развитых способов преодоления трудностей подростки менее тревожны, однако более чувствительны к непониманию со стороны родных, о чем свидетельствовали приведенные выше примеры. Трудности старшего подростка возникают из-за противоречий между стремлением к независимости и недостаточно сформированными способами преодоления данных противоречий. Семейные ценности во многом пересматриваются, возрастает значимость сверстников. В преодолении трудностей усиливается когнитивный компонент, но появляется тенденция к независимости от родителей, презентация себя в школе и перед сверстниками [7].

Таким образом, можно сделать вывод, что основными негативными факторами, влияющими на социализацию подростков в неблагополучных семьях, являются следующие: эмоциональная напряженность в семье, конфликтность, гипо- и гиперопека, авторитарность, неадекватный уровень требований к подростку, незаинтересованность родителей в будущем детей, несоответствие декларируемых ценностей реализуемым в семье, отсутствие возможностей реализовать способности из-за неблагоприятных семейных условий, несоответствие потребностей возможностям их удовлетворения, представления о тяжелом материальном положении в семье, неблагополучный социально-психологический климат в семье (алкоголизм, агрессивность, криминальность), неспособность родителей осознать трудности подростка и найти способы их преодоления.

Дальнейшие исследования данной проблемы предполагают более глубокое изучение отдельных типов неблагополучных семей с целью разработки эффективной социальной программы, направленной на профилактику семейного неблагополучия, а также коррекционной программы, рассчитанной, как на работу с родителями, так и на работу с детьми.

Литература

1. Антонов А. И. Социология семьи / А. И. Антонов, В. М. Медков. – М.: Изд-во МГУ: Изд-во Международного университета бизнеса и управления («Братья Карич»), 1996. – 304 с.
2. Алексеева Л. С. Влияние внутрисемейных отношений на формирование личности ребенка / Л. С. Алексеева. – М.: Просвещение, 1999. – 234 с.
3. Бочкарева Г. Г. Психологическая характеристика мотивационной среды подростков-правонарушителей / Г. Г. Бочкарева // Изучение мотивации детей и подростков. – М.: Педагогика, 1972. – С. 239 – 250.
4. Алмазов Б. Н. Психическая средовая дезадаптация несовершеннолетних / Б. Н. Алмазов. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та,

1986. – 150 с. **5. Оршанская М. В.** Влияние фрустраций на социализацию подростков : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Оршанская Марина Валерьевна. – СПб., 2004. – 219 с. **6. Кравченко Т. В.** Особливості виховання та соціалізації дитини в сучасній українській сім'ї [Електронний ресурс] / Т. В. Кравченко // Український соціум. – 2004. – № 2 (4). – С.98–102. – Режим доступу до журн. : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=52&c=1121> **7. Казанская В. Г.** Подросток: Трудности взросления. Книга для психологов, педагогов и родителей [Електронний ресурс] / В. Г. Казанская. – [2-е изд., доп.]. – СПб. : Питер, 2008. – 288 с. – Режим доступу : <http://www.koob.ru/books/age> **8. Айванхов О. М.** Воспитание, начинающееся до рождения / О. М. Айванхов. – М. : Просвета, 1995. – 162 с. **9. Беличева С.А.** Основы превентивной психологии / Беличева С.А. – М. : Редакционно-издательский центр Консорциума «Социальное здоровье России», 1994. – 146 с.

Анотація. Стаття присвячена проблемі соціалізації підлітків в неблагополучній сім'ї. Розглядаються основні типи неблагополучних сімей в сучасній Україні, аналізуються причини девіацій цих сімей та їх вплив на соціалізацію підлітків.

Ключові слова: соціалізація, сімейне виховання, «сім'ї групи ризику», делінквентність.

УДК 37-053.2:173

Непран Ю. М.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО УСПІШНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ'Ї

Традиційно головним інститутом виховання є сім'я. Те, що дитина в дитячі роки набуває в сім'ї, вона зберігає протягом всього наступного життя. Важливість сім'ї як інституту виховання обумовлена тим, що в ній дитина знаходиться протягом значної частини свого життя, і за тривалістю свого впливу на особистість жоден з інститутів виховання не може зрівнятися з сім'єю. У ній закладаються основи особистості дитини, і до вступу до школи вона вже більш ніж наполовину сформувався як особистість.

Мета даної статті показати, що сім'я – це особливого роду колектив, який грає у вихованні основну, довгострокову і найважливішу роль. Розвиток інтелекту і творчих здібностей, пізнавальних сил і первинного досвіду трудової діяльності, моральне й естетичне формування, емоційна культура та фізичне здоров'я дітей – все це

залежить від сім'ї, від батьків, і все це складає завдання сімейного виховання.

Проблеми сімейної психології відносно виховання дітей в сім'ї в своїх роботах досліджувала Андреева Т., школу молодих батьків, як умову в успішному вихованні дитини, детально розглянули у своїх працях Т. Алексеєнко та В. Постовий, в своїх працях Мурашова Є. виявила, що сімейне виховання – це складний і безперервний процес, в якому необхідно зрозуміти і пізнати дитину, її почуття та інтереси.

Успіх виховання в сім'ї може бути забезпечений в тому випадку, коли створені сприятливі умови для росту і всебічного розвитку дитини.

Основними умовами успіху у вихованні дітей у сім'ї можна вважати наявність нормального сімейного атмосфери, авторитету батьків, правильного режиму дня, своєчасного залучення дитини до книги та читання, до праці.

Нормальна сімейна атмосфера – це:

- усвідомлення батьками свого обов'язку і почуття відповідальності за виховання дітей, заснованого на взаємній повазі батька і матері, постійної уваги до навчальної, трудової та суспільного життя, допомога і підтримка у великих і малих справах, дбайливого відношення до гідності кожного члена сім'ї, постійному взаємне прояві такту;

- організація життя та побуту сім'ї, в основі якої лежить рівність усіх членів, залучення дітей до вирішення господарських питань життя сім'ї, ведення господарства, до посильної праці;

- в розумній організації відпочинку: в участі у спортивних та туристських походах, у спільних прогулянках, читанні, прослуховуванні музики, відвідування театру та кіно;

- взаємна принципова вимогливість, доброзичливий тон у зверненні, задушевність, любов і життєрадісність в сім'ї.

Створенню високоморальної атмосфери в сім'ї сприяють сімейні традиції, міцні підвалини і принципи. До них відноситься проведення громадських і сімейних свят з нагоди дня народження дорослих і малят. Підготовка дітьми та дорослими подарунків, вручення їх при особливому емоційному підйомі створюють ту атмосферу урочистості, радості і щастя, яка формує духовну культуру, цементує сім'ю як колектив.

Важливою умовою успіху у вихованні є авторитет батьків. Демократизація суспільного життя спричинила за собою критику авторитарної концепції виховання, що передбачає підпорядкування дітей волі батьків.

Авторитет (від лат. *Autoritas* – влада) – вплив будь-якого особи, засноване на знаннях, моральних достоїнствах, життєвому досвіді. Іноді авторитет визначають як відносини, в яких одна особистість домінує над іншою, мають потребу в опорі. Перевага батьків, які авторитетні для дитини, визначається їх зрілістю. Бути авторитетним батьком – значить притягувати дитину силою й чарівністю своєї особистості, керувати і допомагати там, де це необхідно. Прийняти таке домінування батьків

означає для дитини не стільки підпорядкування, скільки довіру, набуття захисту. Відчуття життєвої впевненості – одна з потреб психіки дитини, тому йому необхідно знайти опору, підтримку в особі дорослого, перш за все батьків.

А. Макаренко визначає авторитет як таке нормальне співвідношення між вихователями і вихованцями, коли останні, поважаючи своїх вихователів і довіряючи їм, підкоряються їхній волі, вимогам і вказівкам. А. Макаренко писав, що для дитини «... самий сенс авторитету в тому і полягає, що він не вимагає ніяких доказів, що він приймається як безсумнівне достоїнство старшого, як його сила і цінність, видима, так сказати, простим дитячим оком».

У виховних системах сучасних вітчизняних сімей до вимог ставляться по-різному, що визначає і різну тактику виховання. Виділяють наступні типи сімейних взаємин і відповідно до них тактичні лінії у вихованні: диктат, опіка, мирне співіснування на основі невторчання, співпраця.

- *диктат* характеризується тим, що на чільне ставляться вимоги, правила, які батьки «вводять» в життя дитини за допомогою наказу, насильства, погроз та інших жорстких заходів. Вимогливість без поєднання з довірою і повагою до дитини обертається грубим тиском і примусом.

- *опіка* на перший погляд прямо протилежна диктату: звільнити дитину від труднощів, позбавити від зайвих вимог. Але по суті диктат батьків і опіка – явища одного порядку, розрізняються вони формою, а не по суті.

- *мирне існування на основі невторчання* – досить поширена тактика в сучасних сім'ях, де молоді, часто освічені батьки дотримуються принципу: діти повинні рости самостійними, незалежними, розкутими, вільними. Звідси мінімум вимог, правил, норм поведінки. Результат такого виховання – відчуження батьків і дітей, емоційна автономія.

- *співпраця* характеризується балансом любові, поваги і вимогливості до дитини (втім, і до інших членів сім'ї). У дитини немає страху перед виконанням і не виконанням норм, правил, вимог, оскільки йому нагадають, підкажуть, а в разі необхідності – допоможуть. Але найголовніше – йому вселяють віру у власні сили, можливості, іншими словами, позитивно стимулюють його компетентність.

Батьки є найбільш близькими і дорогими людьми для дітей, тому діти хочуть наслідувати батька чи матері, бути схожими на них. Тому батьки зобов'язані показувати приклад своїм дітям в усьому. Нормальні взаємини дітей і батьків у сім'ї будуються на взаємній повазі та довірі один до одного. Діти бачать в батьках порадишників у всіх своїх справах, помічників у боротьбі з різними труднощами, справжніх друзів, з якими можна поділитися і радіощами, і турботами. Батьки повинні пред'являти до дітей високі вимоги, водночас глибоко поважаючи їх особу. У кожній сім'ї складається своя система виховних вимог, які диктують, в чому

дітей доцільно обмежувати, а що їм можна дозволяти. Проблема меж дозволеного завжди стояла перед батьками. У сучасній педагогіці поняття «вимога» трактується досить широко: крім словесного розпорядження, воно включає регламент життя дитини, її організацію. У педагогічному вимозі укладені дві сторони: зміст, в якому знаходять відображення ті чи інші норми поведінки і моралі, і спосіб здійснення – певна форма вираження вимоги. Спонукальна сила вимоги залежить від його ясності, чіткості формулювання. Вимогливість повинна відповідати досягнутому рівню і найближчим перспективам розвитку дитини. У цьому виявляється повага до сил і можливостей дитини, довіра до його особистості. Батькам не слід робити те, чого він вже навчився, але треба «надихати» його на наступні здобутки. Слід також пам'ятати про розумність вимог. Це означає, що дитина повинна розуміти, що і для чого він робить. Вимоги досягають мети за умови, що вони виконані дитиною, доведені до кінця. І, навпаки, дезорганізують вплив чинять на дитину численні вимоги, які не узгоджені дорослими членами сім'ї і не обов'язкові для виконання.

Успішним виховання в сім'ї буде при дотриманні чіткого *режиму дня* для дітей, що представляє собою правильний розподіл у часі основних життєвих процесів, розумне чергування різних видів діяльності і відпочинку. Режим дня включає весь розпорядок дня дитини протягом доби – час на повноцінний сон, що гартують процедури, на впорядкований прийом їжі, на всі види праці та відпочинку. При цьому враховуються вік і стан здоров'я дитини. Виконання режиму – це перш за все збереження і зміцнення і зміцнення нервової системи дитини, а отже підтримку його в урівноваженому, спокійному і діяльній стані. Режим дня повинен мати виховне значення, що можливо лише при обов'язковому звикання до його виконання без нагадування дорослих. Він виховує в дітях звичку до порядку, дисциплінованої поведінки. Діти вправляються в стриманості, в умінні виконувати свої обов'язки, вимоги дорослих. З боку старших повинен здійснюватися контроль за якісним виконанням режимних моментів і трудових доручень, оцінка їх, допомога при виникли труднощі.

Особливе місце у вихованні дитини слід відвести *батьківської любові*, як моральної цінності. У сучасній сім'ї все більшого значення набуває етико-психологічний аспект відносин, підвищуються вимоги подружжя, дітей до один одного змінюється сам критерій сімейного щастя і благополуччя. Сім'я – суто інтимна група, отже, емоційний потяг, прихильність її членів один до одного – її обов'язкові характеристики.

Батьківська любов супроводжує людину все його життя, хоча функції її кілька змінюються. У перші роки життя вона забезпечує власне життя і безпеку дитини. Потреба в батьківській любові – воістину життєво необхідна потреба людини. Але в міру дорослішання батьківська любов усе більше виконує функцію підтримки та збереження внутрішнього, емоційного та психічного світу дитини.

Батьківська любов – джерело і гарантія благополуччя людини, підтримки тілесного і душевного здоров'я. Батьківська любов може мати різні відхилення, іноді приймає спотворені форми. У таких випадках говорять про нерозумну, сліпий любові, яка, маючи різну природу, означає якусь надмірна, перебільшена.

Саме тому першою і основною задачею батьків є створення в дитини впевненості в тому, що його люблять і про нього піклуються. Сама природна і сама необхідна з усіх обов'язків батьків – це ставитися до дитини в будь-якому віці любовно й уважно, адже мистецтво любові полягає в умінні дарувати радість і в дрібницях, і у великому, дарувати дієво, не коня в собі. Цьому потрібно вчити і дитини: коли і як проявляти свою любов до близьких. Ми весь час говоримо про любов батьків до дитини, але вона «виросла» з любові батьків один до одного. Саме справжня любов батьків один до одного піднімає тонус життя сім'ї, викликає відчуття радості. Це найбільш здорова обстановка для психічного розвитку дитини, для його морального виховання. У люблячих один одного батьків дитина вчиться бачити радість у тому, щоб зробити приємне одне одному, а щастя віддавати цінувати вище, ніж щастя брати. Він вчиться такту, гуманності, вірності, ніжності. Сімейна любов – це не тільки почуття, а й певний образ поведінки подружжя, дітей, від якого залежить щастя сім'ї.

Важливою умовою успішного виховання дітей є *єдність вимог*, що пред'являються до дітей усіма членами сім'ї, а також єдині вимоги до дітей з боку сім'ї і школи. Відсутність єдності вимог між школою та сім'єю підриває авторитет учителя і батьків, веде до втрати поваги до них.

Таким чином, виховний процес в сім'ї не має меж, початку або кінця. Успіх виховання в сім'ї може бути забезпечений в тому випадку, коли створені сприятливі умови для росту і всебічного розвитку дитини. Батьки для дітей – це життєвий ідеал. Сім'я створює для дитини ту модель життя, в яку він включається. А діти в свою чергу несуть у собі заряд того соціального середовища, в якій живе сім'я.

Література

1. **Андреева Т. В.** Семейная психология: учеб. пособ. / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2004. – 244 с.
2. **Мурашова Е. В.** Понять ребёнка / Е. В. Мурашова. – Екатеринбург : У-фактория, 2006. – 416 с.
3. **Рассказов Д.** Осторожно: родители или Руководство по партнерской дисциплине ребенка / Д. Рассказов. – Днепропетровск : АРТ-ПРЕСС, 2007. – 186 с.
4. **Азаров Ю. П.** Семейная педагогика / Ю. П. Азаров. – М. : Просвещение, 1987. – 251 с.
5. **Алексеев Т., Постовий В.** Школа молодых родителей / Т. Алексеев, В. Постовий. – К. : Логос, 1991. – 127 с.

Анотація. У даній статті розкриваються питання пов'язані із основними умовами успіху в вихованні дітей в сім'ї; розглянуто основні

аспекти впливу авторитету батьків на виховання дітей, формування у них почуття життєвої впевненості, опори та підтримки; надано характеристику сімейній атмосфері, авторитету батьків, а також любові, як основним сучасним підходам, які забезпечують успішне виховання гармонійно розвиненої особистості.

Ключові слова: сім'я, успіх у вихованні, авторитет, сімейна атмосфера, родинна любов, диктат, опіка.

УДК 37.013.42:364-3

Сідлецька В. О., Якуш Ю. В.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МОЛОДИХ СІМЕЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Сім'я – одна з найвеличніших цінностей, що створені людством за період свого існування. Жодна нація, жодне історичне суспільство не обійшлося без сім'ї. Сім'ю визначають і як соціальний інститут, і як малу соціальну групу, і як систему відносин, роль яких в житті кожної людини і суспільства в цілому неоцінима. Молода сім'я є найбільш нестабільним соціальним утворенням, бо перші п'ять років подружнього життя є найбільш складними. У цей період молоді люди, що взяли шлюб, стикаються з багатьма проблемами: соціально-економічними, психологічними, педагогічними, медичними. Але відсутність власного життєвого досвіду, тенденція до омолодження шлюбів, невідповідність молоді до шлюбу призводять до того, що молоді люди є нездатними до самостійного розв'язання проблем, а отже виникає необхідність надання висококваліфікованої соціальної допомоги молодим сім'ям для вирішення її проблем, подальшого функціонування та розвитку.

Велика роль у соціальній підтримці сімей належить соціальним службам для сім'ї, дітей та молоді, що здійснюють заходи, спрямовані на поліпшення становища молоді сім'ї, її соціального захисту з метою реалізації державної політики щодо підтримки молоді сім'ї. Саме тому експериментальною базою дослідження для організації соціально-педагогічної підтримки молоді сім'ї ми обрали саме ЦСССДМ.

Аналіз соціологічної, психологічної, демографічної, соціально-педагогічної літератури свідчить про наполегливі пошуки необхідних механізмів соціально-педагогічної роботи з молоддю, спрямованої на формування якостей, необхідних для повноцінного сімейного життя. Так, психологічна література висвітлює питання, пов'язані з проблемами подружньої адаптації, готовності молоді до сімейного життя, аспекти становлення молоді сім'ї як психологічно здорового осередку

(С. Ковальов, І. Гребенніков, В. Меншутін, Є. Виноградська, В. Торохтій, О. Бондарчук). Соціальні та демографічні дослідження демонструють проблеми молоді сім'ї, їх причини, закономірності розвитку, ціннісні орієнтації (В. Береговий, В. Бойко). Сьогодні вивченням проблеми молоді сім'ї займаються науковці та фахівці Державного інституту проблеми сім'ї та молоді (Ю. Якубова, Л. Волинець та ін.), лабораторії сімейного виховання Інституту проблеми виховання АПН України (В. Постовий, Т. Алексеєнко), Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України (З. Кісарчук, Г. Оніщенко та ін.), Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді (З. Зайцева, І. Іванова).

Аналіз наукових праць виявив недостатність вивчення проблем молоді сім'ї, і, як наслідок, відсутність ефективної соціально-педагогічної роботи щодо формування якостей сім'янина. Саме цим був зумовлений вибір теми нашого дослідження, метою якого стало теоретичне та практичне обґрунтування проблем молоді сім'ї та організація соціально-педагогічної підтримки молоді сім'ї в діяльності ЦСССДМ, спрямованої на їх вирішення.

Своє дослідження ми почали з теоретичного визначення поняття молоді сім'ї на основі вивчення психолого-педагогічної літератури. Аналіз літератури показав, що на сьогоднішній день не існує однозначного тлумачення цього поняття. Так, А. Губенко вважає, що складність визначення поняття „молода” сім'я пов'язана з тим, що вік тих, що беруть шлюб, має широкий діапазон і однозначно не відповідає визначеному віку. Він пропонує у цій класифікації за основу брати тривалість подружнього життя і відносить до неї подружжя, сімейний стаж яких налічує 10 років. Проте інші дослідники мають інші думки: за Т. Гурко – це 3 роки; В. Лисенко – до 4-х років; І. Каткова, Б.Урланіс – до 5 років. Л. Гордон, Є. Груздева відносять до „молодої” сім'ї те подружжя, яке за віком молодше 40 років і не має дітей. А. Антонов „молодою” вважає сім'ю, у якій вік дружини і чоловіка не перевищує 30 років, а тривалість їх сумісного життя 5 років. В.Зацепін визначає молоду сім'ю за терміном, який не перевищує 3 роки сумісного життя і поділяє його на три етапи: 1) сім'ю молодят (етап минає із закінченням „медового місяця”); 2) молоду сім'ю (від „медового місяця” до початку вагітності дружини); 3) сім'ю, що чекає дитину.

Згідно зі словником „Сімейне виховання” „молода сім'я” – подружжя пара з дітьми чи без них; шлюб перший; термін сумісного проживання – до 5 років; вік – не більше 30 років.

Кожен з цих підходів є суб'єктивно обґрунтованим з точки зору конкретного дослідника і має право на своє існування. На нашу думку, на сьогодні найбільш об'єктивне тлумачення поняття „молода сім'я” дає А. Капська. Вона визначає молоду сім'ю як *соціальну групу, у якій вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років; формується на визначенні юридичної форми шлюбу або співжиття на підставі взаємодовіри;*

здійснює життєдіяльність на основі спільного побуту, матеріально-економічної взаємодії, народженні і вихованні дітей.

Молода сім'я, як і будь-яка інша, виконує функції, що існують об'єктивно, незалежно від її бажання. *Функції родини* – це види її життєдіяльності, які задовольняють найважливіші потреби суспільства, загальносімейні й індивідуальні потреби.

До основних *функцій*, які виконує сучасна молода родина належать: *матеріально-економічна, житлово-побутова, репродуктивна (демографічна), комунікативна, виховна та рекреативна.* Аналіз основних напрямків життєдіяльності молоді родини в поєднанні з аналізом проблем, з якими зустрічається молодь на сучасному етапі, показав, що для допомоги сім'ї у більш раціональному виконанні своїх основних функцій завданням соціальних працівників, соціальних педагогів, студентів-волонтерів повинно стати надання молодій родині *соціально-психологічної, юридичної, соціально-медичної, психолого-педагогічної підтримки.*

Оскільки предметом нашого дослідження є організація соціально-педагогічної підтримки молоді сім'ї в діяльності ЦСССДМ, то вважаємо за необхідне описання її результатів.

На першому, *констатуючому* етапі експерименту за допомогою діагностичних методик нами був здійснений *аналіз сучасного стану виховної функції молоді сім'ї.*

З метою вивчення умов, у яких здійснюється процес виховання дитини, молодим батькам було запропонована анкета, яка містить 25 запитань.

Зміст анкети умовно можна поділити на декілька блоків, які можуть дати нам комплексні уявлення про стан та виховний потенціал молодих сімей на сучасному етапі розвитку суспільства: економічні показники молоді сім'ї, соціальний статус батьків, умови сімейного виховання, конфліктність у молодій сім'ї.

В анкетуванні взяли участь 50 молодих сімей. Середній вік молодого подружжя серед чоловіків складав 27 років, а серед жінок – 23. Середня тривалість подружнього життя становила п'ять років. Опитування проводилося на базі дитячого садка "Родзинка" м. Ровеньки.

Результати анкетування показали, що проблеми молодих сімей носять комплексний характер (економічний, психологічний, педагогічний, соціальний, правовий) і лише за умов такого ж комплексного підходу до соціально-педагогічної підтримки молоді сім'ї можливе підвищення її виховного потенціалу та утворення позитивного середовища для виховання дитини.

Кількісні та якісні показники результатів констатуючого етапу нашої дослідно-експериментальної роботи з вивчення умов сімейного виховання молодих сімей та проблем, з якими вони стикаються, стали підґрунтям для організації практичної роботи з соціально-педагогічної підтримки молодих сімей у громаді.

З цією метою на базі Ясенівської УВК школи-гімназії Центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді м. Ровеньки спільно з дитячим садком „Родзинка” була створена „Школа майбутніх батьків”. Основними завданнями Школи стало: ознайомлення старшокласників і молоді з найбільш розповсюдженими проблемами сімейного життя та виховання дітей; надання психолого-педагогічних знань; підготовка молодих батьків до здійснення виховної функції.

Експериментальна робота здійснювалася на трьох рівнях, що відповідали трьом основним формам соціально-педагогічної діяльності:

- індивідуальна робота (індивідуальне консультування), що проводиться з метою вирішення проблем молоді сім'ї на індивідуальному рівні;
- соціальна робота, що носить масовий характер: проведення конкурсів на рівні міста, розповсюдження інформаційної продукції (брошур, буклетів);
- групова робота, що покладена в основу діяльності клубів, які безпосередньо працюють з молоддю сім'єю.

У межах цих напрямів соціальними педагогами, учителями, вихователями разом із працівниками ЦСССДМ були розроблені й проведені такі *заходи*: дискусія „Формування адекватних шлюбно-сімейних уявлень юнаків і дівчат”, круглий стіл „Культура поведінки батьків у спілкуванні з дитиною”, заняття, присвячене проблемі моральних норм у відносинах між статями та законам сумісності, „Турнір майбутніх сімей”, телевізійні дискусії „Сім'я + Любов + Повага = Щастя”, „Громадянський шлюб: за і проти”, „Здоров'я – важлива складова щасливої сім'ї”, конкурс „Історія сімейної фотокартки”. Постійно велася консультативна робота на базі жіночої консультації та „Телефону довіри”.

Результати роботи знайшли свої відображення в листівках, буклетах, брошурах, що були видавалися ЦСССДМ до кожного заходу.

Після закінчення нашої практичної діяльності ми приступили до аналізу її ефективності.

У якості *критеріїв ефективності* нашої дослідно-експериментальної роботи ми обрали: рівень готовності соціальних педагогів, вчителів, вихователів та працівників центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до здійснення соціально-педагогічної підтримки молоді сім'ї, рівень психолого-педагогічних знань молоді родини, рівень готовності молоді сім'ї до здійснення виховної функції. Підсумкова діагностика результатів показала підвищення показників за всіма рівнями.

Таким чином, дослідження набуло теоретичного і практичного значення. Досвід нашої роботи може широко використовуватися різними суб'єктами соціально-педагогічної діяльності в громаді. Наступним кроком нашої роботи в цьому напрямі буде систематизація всіх методичних доробок з організації соціально-педагогічної підтримки молодих сімей та оформлення їх у вигляді методичних рекомендацій, буклетів та іншої

друкованої продукції ЦСССДМ з метою розповсюдження соціально-педагогічного досвіду; розробка нових технологій, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями.

Література

1. Алексєєнко Т. Ф. Педагогічні проблеми молодшої сім'ї. Навч. посібник / Т. Ф. Алексєєнко. – К. : ІЗМН, 1997. – 256 с. **2. Андрєєва Т. В.** Семейная психология: Учеб. Пособие / Т. В. Андрєєва. – СПб. : Речь, 2004. – 278 с. **3. Виноградская Э. А.** Осторожно, пожалуйста, осторожно: социально-психологические проблемы семьи и брака / Э. А. Виноградская. – Харьков : Прапор, 1990. – 321 с. **4. Вовчик-Блакитна М. В.** Підготовка молоді до сімейного життя / М. В. Вовчик-Блакитна. – К. : Педагогіка, 1984. – 48 с. **5. Ковалев С. В.** Психология семейных отношений / С. В. Ковалев. – М. : Педагогика, 1987. – 218 с.

Анотація. У статті розглянуто поняття молодшої сім'ї на основі вивчення психолого-педагогічної літератури. За допомогою діагностичних методів був здійснений аналіз сучасного стану виховної функції молодшої сім'ї. Розкрито основні соціально-педагогічні аспекти підтримки молодшої сім'ї в діяльності ЦСССДМ. З метою вивчення умов, у яких здійснюється процес виховання дитини молодим батькам була запропонована анкета, яка містить 25 запитань.

Ключові слова: сім'я, молода сім'я, соціально-педагогічна підтримка, центр соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді.

УДК 37.013.42

Скалаух Ю. М., Литкіна С. А.

СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В умовах становлення незалежної соціальної й демократичної держави в Україні, формування ринкових відносин, загострення суспільних протиріч зростає роль сім'ї як фактору виживання, захисту і розвитку людини, її соціалізації. У міжнародних документах сім'ю визнано основним середовищем і природним осередком суспільства. Проте в сучасних умовах сім'я переживає кризу, яку не завжди може сама розв'язати. Про посилення уваги до проблем сім'ї свідчать підписана Україною в 1999 р. Конвенція про права дитини, де визнано право дитини на виховання і догляд у сім'ї, численні рішення на рівні держави щодо підтримки сім'ї. Пріоритетними напрямками державної сімейної політики проголошено захист прав сім'ї та її членів. При цьому

відсутні ґрунтовні наукові дослідження з цієї проблеми в галузі соціальної педагогіки. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в сфері соціальної політики є за суто правозахисною, оскільки спрямована на створення умов для реалізації прав, інтересів дітей та молоді, членів їх сімей. Цей аспект соціально-педагогічної роботи з сім'єю є недостатньо дослідженим у теорії та практиці соціальної педагогіки.

Сьогодні інститут сім'ї переживає суттєві складнощі: руйнуються сімейні відносини, підвищується ризик розлучень, знижуються виховні функції сім'ї, не підтримуються сімейні традиції, росте рівень дитячої бездоглядності та безпритульності, діти вимушені зростати в неповних сім'ях з усіма негативними наслідками цього явища, загострюється проблема насильства в сім'ї.

Така ситуація обумовлена, з одного боку, зміною морально-етичних орієнтирів, зокрема знецінення національних родинних цінностей, втрати престижу сімейного способу життя, а з іншого викликане негативним впливом економічної кризи [4].

За умов переважної тенденції на взяття громадських шлюбів та невлаштованості молоді відбувається зменшення частки приросту молодих подружніх пар. Втрачено національні традиції багатодітності. З підвищенням рівня позашлюбних народжень, а також через збільшення кількості розлучень, помітно зросла чисельність неповних сімей, які є досить уразливими щодо ризику бідності і потребують соціального захисту та дієвої підтримки з боку держави.

Найбільш уразливими в сучасних соціально-економічних умовах залишаються багатодітні сім'ї. Чітко прослідковується зниження рівня матеріальної забезпеченості зі збільшенням кількості дітей у сім'ї. Так, у 2009 р. рівень бідності сімей без дітей становив 18,4 відсотка, сімей з однією дитиною – 24,1, а сімей з чотирма і більше дітьми – 64,6 % [5].

Зважаючи на існування цілого комплексу проблем, які переживає інститут сім'ї, для їх вирішення має здійснюватися не тільки профілактична робота, але й цілий комплекс заходів, спрямованих на подолання існуючих проблем та надання допомоги сім'ям, які потрапили у складні життєві обставини.

Сучасні наукові дослідження вивчають соціально-педагогічну діяльність із сім'єю (Дж. Баріс, І. Грига, В. Гуров); розкривають засади діяльності сімейного соціального педагога з акцентом на допомозі сім'ї у вихованні дітей (Ф. Кевля, Т. Лодкіна, Г. Селевко); звертають увагу на розв'язання проблем сім'ї (К. Актманн, Н. Гарашкіна), на соціально-педагогічну підтримку різних типів сімей на різних рівнях: державному (Л. Алексєєва, С. Дармодехін, В. Бочарова), регіональному (О. Арсентьєва, Л. Белічева, Л. Лук'яненко, Г. Новокшонова, Є. Холостова), місцевому (О. Безпалько, О. Самородова). Дослідники приділяють увагу окремим напрямкам соціально-педагогічної та психологічної роботи з сім'єю – опіки над дітьми (Г. Бевз, Г. Іващенко, Н. Комарова, Д. Мажец, І. Пеша), подоланню насильства в сім'ї (М. Ліборакіна, Е. Нікуліна), формуванню

усвідомленого батьківства і батьківської компетентності (Т. Алексеєнко, І. Братусь, З. Зайцева, Р. Овчарова, Г. Радчук), культури сімейних стосунків і педагогічної культури батьків (Дж. та Е. Бім, В. Костів, В. Сатір, М. Стельмахович, Н. Стіннет), виявленню потреб і проблем сім'ї, дітей (Н. Болдвін, А. Холман), подоланню кризи сім'ї (І. Євграфова, Г. Репринцева, Т. Шульга та ін.).

Теоретичною основою цих досліджень стали праці класиків педагогіки, що довели роль і місце сім'ї у вихованні особистості, обґрунтували завдання, зміст і методи сімейного виховання (Я. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, І. Песталоцці, Г. Сковорода, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.) [5].

У цілому існуючі дослідження спрямовані на розв'язання таких проблем сім'ї, як: підтримка сім'ї у виконанні нею виховної, репродуктивної, комунікативної функцій; корекція внутрішньосімейних стосунків; діагностика становища сімей в Україні.

Саме тому *метою* нашої статті є визначення основ, систем, напрямків, принципів соціально-педагогічної роботи з сім'єю, які б сприяли подоланню кризи сім'ї та її розвитку.

Науковці визначають, що сім'я – динамічна мала група людей, котрі разом проживають, зв'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю [2, с. 244].

Сім'я також визначається як соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, яка є підсистемою суспільства. Це дозволяє говорити про такі її ознаки, як шлюбні, між поколіннями, кровні, встановлені зв'язки між членами сім'ї; родинні почуття, почуття безпеки, захищеності, любові, поваги; спільний побут і проживання членів сім'ї; наявність певних функцій у суспільстві, прав сім'ї в суспільстві й прав членів сім'ї в родині, обов'язків членів сім'ї стосовно один одного та відповідальність перед суспільством за своїх членів. Як виховний інститут сім'я складається з трьох основних підсистем: чоловік – жінка, батьки – діти, дитина – дитина. Ці системи відносно автономні, проте взаємозалежні у повсякденному житті.

Протягом усього життєвого шляху особистості сім'я є тим найближчим мікросоціальним оточенням, яке опосередковує і визначає своєрідність її життєдіяльності, тому сім'я виступає провідним мікрофактором соціалізації особистості. Основні соціалізуючі *функції сім'ї*, перш за все, полягають у забезпеченні фізичного та емоційного розвитку індивіда; формуванні статевої ідентифікації дитини; її розумовому розвитку та розвитку здібностей і потенційних можливостей; забезпеченні дитині почуття захищеності; формуванні ціннісних орієнтацій особистості; оволодінні дитиною основними соціальними нормами.

Сім'я є першоосною духовного, економічного та соціального розвитку особистості та суспільства. У процесі свого розвитку сім'я набула функцій, які тільки в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та широку життєдіяльність як соціального інституту. Як соціальний інститут сім'я виконує в суспільстві такі функції:

- господарсько-економічну – планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності, ведення домашнього господарства та організація побуту сім'ї;
- репродуктивну – продовження людського роду через народження дітей;
- комунікативну – створення сприятливого сімейного мікроклімату, організація внутрисімейного спілкування;
- виховну – передача дорослими членами сім'ї соціального досвіду дітям;
- рекреативну – організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів її членів;
- психологічну – підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату в сім'ї через відчуття любові та довіри [1; 2].

Кожна сім'я відрізняється одна від одної за такими основними параметрами: соціально-культурний – освітній рівень подружжя, їх участь у житті суспільства; соціально-економічний – майнові характеристики сім'ї, зайнятість подружжя у сфері суспільного виробництва; техніко-гігієнічний – умови проживання, обладнання житла, особливості способу життя; демографічний – кількість членів сім'ї [2, с. 244].

Одним з основних об'єктів соціально-педагогічної роботи виступають молода сім'я та сім'ї, які мають проблеми у сімейному вихованні, сім'ї, які за особливостями своєї життєдіяльності потребують соціальної підтримки, допомоги, реабілітації. Це неблагополучні, багатодітні, студентські сім'ї, сім'ї мігрантів та біженців, сім'ї з дітьми і батьками-інвалідами, сім'ї з нестандартною дитиною, бідні й малозабезпечені сім'ї, сім'ї одиноких та неповнолітніх матерів та ін. Соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями полягає у забезпеченні соціальної профілактики сімейного неблагополуччя; здійсненні системи заходів, спрямованих на запобігання аморальній, протиправній поведінці дітей та молоді; наданні соціальної допомоги та послуг з метою реалізації програми роботи з молодістю сім'єю; наданні допомоги батькам у розв'язанні складних питань сімейного виховання; здійсненні соціальних послуг, здійсненні соціальної реабілітації [1, с. 149].

Мета соціально-педагогічної роботи з сім'єю – це соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж, соціальна реабілітація, надання їй соціально-психологічної, психолого-педагогічної, соціально-медичної, юридичної, інформативно-консультативної, психотерапевтичної допомоги та підтримки з метою вдосконалення її життєдіяльності.

Одним з важливих *принципів* роботи з сім'єю є принцип самозабезпечення сім'ї, тобто надання їй соціальної допомоги з метою пошуку і стимуляції її внутрішніх резервів, які допоможуть сім'ї вирішити власні проблеми. Соціально-педагогічна робота з сім'єю спрямовується на всю сім'ю в цілому, а також на окремих її членів (дітей, батьків, подружню пару, інших членів родини). У процесі такої роботи вирішується питання раціональної організації внутрісімейного спілкування, нормалізації життєдіяльності і відпочинку сім'ї та окремих її членів, спілкування з оточуючим середовищем, допомога надається у раціональному розв'язанні складних сімейних колізій, конфліктів, знімаються стреси.

Соціальна профілактична робота з сім'єю полягає у реалізації системи соціально-психологічних, медико-соціальних і правових заходів, спрямованих на усунення умов та причин виникнення проблем, а також системи заходів з профілактики сімейного неблагополуччя, конфліктів, розлучень, стресових станів; у формуванні відповідального батьківства, збереженні репродуктивного здоров'я молоді; в організації роботи щодо запобігання помилок, розрахунків у системі сімейного виховання [2, с. 244].

Соціальна допомога має на меті надання різноманітних соціальних послуг сім'ї в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації. Ці послуги сприятимуть формуванню у сім'ї нормальної життєдіяльності. Соціальні послуги можуть мати інформаційний, консультативний характер, метою їх є надання психолого-педагогічної, правової, соціально-медичної, матеріальної підтримки сім'ям. Завдання полягає у тому, щоб допомогти сім'ї в цілому і кожному з її членів справитися з повсякденними життєвими труднощами, проблемами. Тобто кожна людина і сім'я в цілому мусить продіагностувати проблеми, які з'явилися, і самостійно вирішити їх. У разі потреби здійснюється їх корекція.

Соціальний педагог виступає посередником між сім'єю, державою, громадськими організаціями та законодавчими органами. Соціальні послуги спрямовані на допомогу у створенні й поліпшенні умов життєдіяльності сім'ї, можливостей її самореалізації, на захист її прав та інтересів. Це, насамперед, роз'яснення про пільги, що надаються молодим сім'ям, жінкам, самотнім, неповнолітнім матерям, дітям з неблагополучних сімей і сімей групи ризику, їх батькам, формування їхньої правосвідомості, відповідального ставлення батьків до батьківських обов'язків, надання різних видів соціальних послуг дітям і сім'ям – жертвам екологічних, технологічних, політичних катастроф, які опинилися в екстремальній ситуації, а також молоді, яка збирається взяти шлюб. Молодій сім'ї, неповнолітнім та молоді має бути гарантованим надання різного роду інформативних консультацій.

Соціальної допомоги потребують також сім'ї, які мають проблеми у вихованні дитини з будь-яких причин, проблеми у взаємовідносинах в сім'ї або у стосунках із суспільством, в організації життєдіяльності сім'ї, а також сім'ї соціального ризику з несприятливими умовами існування. Такі сім'ї потребують різних видів допомоги: з питань планування сім'ї,

виховання та догляду за дітьми, адаптації до зміни зовнішніх умов, розробки індивідуальних сімейних стратегій, підготовки молоді до вступу в шлюб, організації вільного часу молоді сім'ї, налагодження сімейного побуту й господарства, удосконалення взаємостосунків у сім'ї тощо [2].

Соціальний патронаж – один з напрямів соціально-педагогічної роботи, спрямований на постійне супроводження сімей, які потребують систематичної підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально незахищених сімей (малозабезпечених, багатодітних, з дітьми-інвалідами та ін.) [2, с. 244].

Соціальна реабілітація спрямована на надання допомоги молодій сім'ї з метою подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаємостосунках, тимчасових або постійних труднощів у життєдіяльності сім'ї, які з'являються внаслідок тяжких захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємостосунків, нервово-психічних захворювань, а також допомоги тим, хто опинився у стані безвихідності, беспорядності чи самотності. Крім того, соціальна реабілітація передбачає надання допомоги сім'ям, члени яких мають стійку алкогольну чи наркотичну залежність, повернулися з місць позбавлення волі тощо.

Робота з соціальної реабілітації проводиться як з кожним членом сім'ї індивідуально, так і з усією сім'єю та її родичами. Основна мета такої роботи – виведення членів сім'ї зі стресового стану, надання соціально-медичної, соціально-правової допомоги, відновлення честі, гідності, права і свободи членів сім'ї.

Так наприклад, Українським державним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розроблена і впроваджена **Програма роботи з молодію сім'єю**. Завдання цієї програми – практичне розв'язання питань стабілізації молоді сім'ї, підготовка молоді до шлюбу, профілактика сімейної дисгармонії, сімейного неблагополуччя, підготовка молодих батьків до виконання батьківських обов'язків і реалізація рекреативних потреб сучасної молоді сім'ї. Мається на увазі надання конкретної індивідуальної методичної допомоги різним типам молодих сімей і тим людям, хто збирається одружуватись або щойно одружився; тим, хто тривалий час одружені й мають проблеми у взаємостосунках; молодим батькам, які збираються мати дитину або вже мають новонароджену дитину; батькам у вихованні дітей різних вікових груп та ін. Ця програма пропонує систему роботи соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з молодію сім'єю:

1. Підготовку молоді до сімейного життя;
2. Роботу з молодими сім'ями у плані стабілізації сімейних стосунків;
3. Допомогу батькам щодо розв'язання різноманітних проблем сімейного виховання;
4. Соціальну реабілітацію у роботі з сім'єю. Розроблена система роботи з молодію сім'єю має на меті сприяти удосконаленню соціальної роботи за цими напрямами [3].

Програма «Багатодітні сім'ї».

Метою якої є забезпечення сприятливих умов для найповнішої реалізації багатодітною сім'єю своїх функцій, підвищення її життєвого рівня, а також ствердження ролі сім'ї як основи суспільства.

Основними завданнями програми є:

- упорядкування роботи із соціального захисту багатодітних сімей області;
- створення в кожному регіоні області системи соціально-консультативної допомоги багатодітним сім'ям;
- створення максимально сприятливих умов для оздоровлення членів багатодітних сімей, в першу чергу, дітей;
- вирішення проблеми тимчасової трудової зайнятості підлітків під час літніх канікул та працевлаштування молодих людей з багатодітних сімей;
- поліпшення житлових умов багатодітних молодих сімей;
- забезпечення умов для проведення дозвілля і культурного відпочинку багатодітних сімей;
- підвищення авторитету багатодітної сім'ї, формування у підростаючого покоління бажання створювати міцні багатодітні сім'ї.

Програма «Українська родина», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 14.03.2001 р. № 243.

Згідно з цією програмою здійснюються такі заходи щодо:

- організації сімейного відпочинку шляхом проведення щорічних родинних фестивалів, конкурсів, змагань;
- розвитку мережі дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей;
- проведення наукових та соціологічних досліджень з питань сім'ї;
- забезпечення роботи сімейних клубів за місцем проживання;
- підготовки щорічних державних доповідей про становище сімей в Україні;
- видання методичних посібників, інформаційних матеріалів з питань планування сім'ї, прав і обов'язків подружжя, відповідальності батьків за виховання дітей [3].

Основні шляхи вирішення проблем у цих напрямках: створення консультативних пунктів, кабінетів, консультативних служб, у тому числі виїзних для роботи з сільською сім'єю, діяльність центрів "Родинний дім" тощо. Але найбільш поширеною і ефективною стала робота клубів молоді сім'ї, які приваблюють молодих людей своєю демократичністю, доброзичливими взаєностосунками з клієнтами, розвитком ініціативи членів клубу, їх творчого підходу до роботи з різними категоріями сімей.

Таким чином, можна зробити висновок, що сьогодні інститут сім'ї переживає суттєві складнощі: руйнуються сімейні відносини, підвищується ризик розлучень, знижуються виховні функції сім'ї, росте рівень дитячої бездоглядності та безпритульності, діти вимушені зростати в неповних сім'ях з усіма негативними наслідками цього явища, загострюється проблема насильства в сім'ї. І тому з метою підвищення статусу інституту сім'ї, престижу толерантних сімейних відносин передбачається: 1) удосконалити систему виховної роботи з питань сімейного життя, родинного виховання у навчальних закладах різного рівня; 2) посилити пропагування сімейних цінностей шляхом проведення постійних широкомасштабних інформаційних кампаній, у тому числі через засоби масової інформації; 3) здійснювати культурно-просвітницькі заходи з метою відродження та збереження національних традицій і цінностей.

Література

1. Мардахаев Л. В. Соціальна педагогіка / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2003 – 269 с. **2. Капська А. Й.** Соціальна педагогіка: підручник / А. Й. Капська. – К. : Центр навчальної літ-ри, 2006 – 468 с. **3.** <http://www.loga.gov.ua>. **4.** <http://referatu.net.ua>. **5.** <http://student.km.ru>

Анотація. У статті розкрито загальні принципи, напрями та завдання соціально-педагогічної роботи з сім'єю; розвиток зарубіжної та вітчизняної теорії і практики соціально-педагогічної роботи; окреслено загальні особливості правового, екологічного та економічного виховання сім'ї; розкриваються соціальні програми щодо розв'язання питань стабілізації молоді сім'ї, підготовка молоді до шлюбу, профілактика сімейної дисгармонії, сімейного неблагополуччя, підготовка молодих батьків до виконання батьківських обов'язків і реалізація рекреативних потреб сучасної молоді сім'ї.

Ключові слова: сім'я, соціально-педагогічна діяльність, соціальна профілактична робота, соціальний патронаж, соціальні програми, сімейні відносини, соціальна допомога.

УДК 37.013.42-058.833

Хайнус Р. П.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МОЛОДОЇ СІМ'Ї

Сім'я – одна з найвеличніших цінностей, що створені людством за період свого існування. Жодна нація, жодне історичне суспільство не

обійшлося без сім'ї. Сім'ю визначають і як соціальний інститут, і як малу соціальну групу, і як систему відносин роль яких в житті кожної людини і суспільства в цілому неоцінима.

Сім'я завжди знаходиться в стані постійної трансформації. Змінюються часи – змінюється і сім'я. Дійсно, протягом останніх десятиліть в інституті сім'ї відбулися значні зміни.

Молода сім'я є найбільш нестабільним соціальними утвореннями, бо перші п'ять років подружнього життя є найбільш складними. В цей період молоді люди, що взяли шлюб, стикаються з багатьма проблемами: соціально-економічними, психологічними, педагогічними, медичними. Але відсутність власного життєвого досвіду, тенденція до омолодження шлюбів, невідповідність молоді до шлюбу – усі ці аспекти призводять до того, що молоді люди є нездатними до самостійного розв'язання проблем, а отже виникає необхідність надання висококваліфікованої соціально-педагогічної допомоги молодим сім'ям для вирішення їх проблем, подальшого функціонування та розвитку.

Мета – конкретизувати соціально-педагогічні проблеми сучасної молоді сім'ї.

Аналіз соціально-педагогічної, психолого-педагогічної літератури свідчить про широкий спектр проблем пов'язаних з адаптацією до подружнього життя, функціонуванням та розвитком молоді сім'ї.

Г. Навайтис відмічає, що у молодих сім'ях зазвичай до кризи призводить сукупність деструктивних факторів. Побутові труднощі, розбіжності у поглядах з батьками, незадоволеність інтимними стосунками. Окремо ці проблеми можуть сприйматися, але їх сукупність перевищує можливості подружжя опиратися стресу. Тому вирішуючи схожі проблеми, актуально не стільки регулювати розбіжності, скільки навчитися вмінню опиратися психічній напруженості, вмінню організувати сімейне спілкування і постійні позитивні хвилювання [1, с. 16].

Однією з найважливіших складових подружніх взаємин – є інтимні стосунки. Можна погодитися з думкою багатьох вчених, які пов'язують задоволеність сімейним життям із задоволеністю сексуальними відносинами. Так І. Кон вважає, що «сексуальна незадоволеність та дисгармонія – одна з суттєвих причин розлучень та нервових захворювань; за деякими даними, сімейно-побутові, включаючи сексуальні, труднощі характерні для 65% неврологічно хворих». Слід зазначити, що дошлюбні інтимні стосунки мають позитивне значення, адже це сприяє фізіологічній адаптації подружжя ще до реєстрації шлюбу [2, с. 81].

Ще однією, досить суттєвою, проблемою, яка виникає у молодого подружжя є низький рівень педагогічної культури. У тлумаченні сутності педагогічної культури, розробленні основних педагогічних позицій для її розгляду як взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного значне місце належить педагогам України та Росії, зокрема І. Гребеннікову, І. Зверевій, Л. Островському, О. Савченко.

Таким чином, ми розглянули найбільш загальні проблеми шлюбно-сімейних стосунків, що турбують молоде подружжя. В нашому дослідженні ми зупинимося на більш детальному аналізі проблем соціально-педагогічного спрямування.

Дослідження та вивчення соціально-педагогічних проблем молодії сім'ї є актуальними, в умовах кризи інституту сім'ї в цілому. Необхідність дослідження проблем обумовлена, насамперед, пошуком умов раціонального вирішення проблем, що покращуть процес адаптації молодого подружжя до сімейного життя та збережуть молоду сім'ю.

Розглянемо більш детально проблеми молодії сім'ї, пов'язані з вихованням дітей та проблему взаємостосунків з генетичною сім'єю.

Проблему виховання в сім'ї, у тому числі молодій, значно ускладнюють соціально-економічні перетворення в нашій країні, які проявляються в матеріальних труднощах, проблемах житлово-побутового характеру. Враховуючи низький рівень підготовки до сімейного життя, відсутність досвіду виховання вищезазначені проблеми та труднощі значно знижують виховний потенціал сучасної молодії сім'ї від якого залежить успіх виховання. Виховний потенціал представляє собою комплекс факторів, умов, що визначають педагогічні можливості сім'ї. У якості компонентів виховного потенціалу сім'ї можна виділити: чисельність та структура сім'ї; психологічна атмосфера, характер сімейного спілкування; життєвий та професійний досвід батьків, рівень їх освіченості та педагогічної культури; розподіл обов'язків у сім'ї (в тому числі виховних); матеріальні та побутові умови сім'ї; організація сімейного дозвілля; взаємозв'язок з іншими соціальними інститутами [3, с. 56].

Отже, розглянемо складові виховного потенціалу молодії сім'ї більш детально та проаналізуємо його рівень.

Зміна чисельності та структури сім'ї сьогодні, насамперед, обумовлена демографічною ситуацією в Україні, яка характеризується як кризова. В останні роки спостерігається тенденція до збільшення кількості сімей, які складаються з двох, трьох осіб. Можна виділити ряд факторів, що обумовлюють скорочення чисельності сім'ї: низький рівень народження; тенденція до відокремлення молодих сімей від батьківських; розлучення, якість здоров'я населення та рівень розвитку медичного обслуговування у країні. Таким чином, відкладення народження дитини та орієнтація на народження однієї дитини призводить до обмеження можливостей молодих батьків реалізувати себе як вихователя своєї дитини та накопиченню педагогічного досвіду.

Наступним компонентом, що характеризує виховний потенціал сучасної сім'ї є сімейне спілкування. Усі функції які виконує сім'я реалізуються у процесі спілкування. Сімейне спілкування має свої особливості: інтимність, камерність, близькість партнерів; родина сприймає своїх членів багатогранно, повністю, допомагаючи кожному засвоювати та успішно виконувати ролі та обов'язки у «зовнішньому світі»; єдність процесів розвитку, навчання та виховання; завдяки родині

пристосування людини до нових соціальних умов або повна соціалізація відбувається у відносно стабільному соціальному середовищі. Це – позитив сімейного спілкування. Проте є й негатив – особливості, які ускладнюють стосунки, особливо між молодими батьками та дітьми.

Таким чином, обмеження сімейного спілкування, збіднення його змісту, внаслідок зайнятості молодих батьків, пов'язаної з професійним навантаженням, навчанням (особливо жінки-матері), дефіцит тепла та уважного ставлення один до одного, поступове зникнення сумісних форм корисної діяльності дитини і дорослих, емоційність сімейного спілкування, що здебільшого несе негативний відтінок, призводять до встановлення у сімейному оточенні нездорової психологічної атмосфери. Місце особистісного пізнавального спілкування все більше посідає його вузько прагматичні форми – догляд, дотримання режиму, тощо. Збіднення та формалізація контактів у поєднанні із підвищеними вимогами батьків до їх безумовного виконання нерідко вже у ранньому віці дитини пророкують невпевненість у своїх силах, стійке емоційне неблагополуччя, негативізм, афективні реакції, створюють у них серйозні смислові перепони у розумінні вимог дорослих – все це значно ускладнює життя як самих дітей, та і їх батьків.

Чим молодше вік батьків, тим нижчий рівень виховного процесу, що відбувається у цій сім'ї, саме молоді батьки стикаються з найбільшими труднощами у виборі вірного стилю і тону спілкування з дітьми, забезпеченні їх нахилів та здібностей. Це створює проблему педагогічної культури сім'ї, яку ми розглядаємо як один з компонентів виховного потенціалу.

Під педагогічною культурою молодих батьків ми розуміємо достатню підготовленість до виховання дітей в умовах сім'ї. Педагогічна підготовленість молодих батьків характеризується певною сумою (основним мінімумом) знань з психології, педагогіки, фізіології, гігієни; вміннями та навичками догляду за дитиною.

А. Алексеєнко виділяє три групи батьків, які характеризують рівень сформованості педагогічної культури. Їх характеристика включає такі показники: наявність і якість психолого-педагогічних знань, їх глибини, повнота і осмисленість, ступінь сформованості вмінь та навичок, ціннісне ставлення до дитини, стабільність зацікавленості до питань виховання в цілому. Перший рівень – високий – характерний для молодих батьків з достатньо повними і глибокими психолого-педагогічними знаннями. Другий рівень – середній – характеризується відсутністю системи знань з педагогіки та психології, нечіткістю уявлень про методи та прийоми сімейного виховання, інтуїтивними підходами до розв'язання питань, що стосуються організації життя дитини. Третій рівень – низький – властивий молодим батькам з повною або частковою відсутністю знань з питань сімейного виховання і пасивним ставленням до своїх виховних функцій, поведінки дітей [4, с. 53].

Проблема педагогічної культури молодих батьків завдає значного впливу на реалізацію виховної функції та її якість. Низький рівень педагогічної культури молодих батьків послаблює можливості передачі соціального досвіду від старшого покоління молодшим. Збіднює сімейне спілкування, загострює педагогічні проблеми виховання і загалом знижує міру впливу батьківської сім'ї на дітей.

Одним з компонентів виховного потенціалу сім'ї є проблема розподілення обов'язків у сім'ї, зокрема виховних. Сьогодні жінки відчують на собі подвійне навантаження, адже вони виконують роль не лише матері, а й виступають рівноправним членом суспільства. Більшість чоловіків вважають, що здатні бути такими ж турботливими вихователями, як і жінки. Але реальна життєва практика показує, що батьки в силу своєї зайнятості, або особистих переконань обмежують участь у вихованні дитини, а основну турботу по догляду і вихованню дитини бере на себе жінка-матір.

Слабка матеріально-економічна основа загострює і житлове питання. Тому сьогодні більшість молодих сімей змушені жити з батьками. Спільне проживання з генетичною сім'єю одного з подружжя має як позитивні так і негативні риси. Позитивне проявляється у можливості молодят отримувати поради або допомогу від батьків. Негативним аспектом спільного проживання двох поколінь, може стати загострення стосунків між вже досвідченою сім'єю та новоствореною. Таке загострення стосунків може мати деструктивний характер та погіршити процес адаптації молодшої сім'ї до подружнього життя, та може виникнути загроза її розпаду [1, с. 65].

Аналізуючи матеріально-економічне становище сучасної молодшої сім'ї, можна зробити висновки, що виховні можливості молодшої сім'ї у значній мірі визначаються її матеріально-економічним становищем. Соціально-економічні перетворення досить суттєво вплинули на добробут української родини, особливо це позначилося на економіці молодих родин, що мають дітей. Гострою залишається проблема доступу до базових можливостей розвитку людського потенціалу: продуктивної зайнятості, освіти, медичного обслуговування.

Аналізуючи компоненти виховного потенціалу молодшої сім'ї, можна зробити наступні висновки: 1) виховний потенціал визначає успішність процесу виховання в сім'ї, зокрема молодшої; 2) рівень виховного потенціалу сучасної молодшої сім'ї залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних причин. До об'єктивних причин можна віднести матеріально-економічні житлові труднощі. До суб'єктивних причин – невідповідність молоді до сімейного життя, відсутність досвіду, низький рівень готовності молодих батьків до виховання дитини.

Сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів утворюють несприятливе середовище для процесу сімейного виховання, провокують численні батьківські помилки. Причини батьківських помилок полягають у їх нездатності до самокритики; відсутності знань, навичок, вмінь з

догляду та виховання, спілкування з дітьми різного віку; нерозумінні того фактору, що саме сім'я та спілкування в ній, яке служить не тільки своєрідним фоном усієї життєдіяльності, а й провідним засобом виховання дітей, є найважливішим чинником формування вміння зберігати та зміцнювати здоров'я.

Слід зауважити, що вплив батьківської сім'ї не припиняється з моменту утворення молодшої сім'ї, оскільки переважна кількість молодят проживають разом з батьками. Окрім позитивних моментів спільного проживання двох поколінь (отримання порад, допомоги), житлові труднощі молодих сімей можна розглядати як один з факторів її дестабілізації. Проживання великої кількості людей у малогабаритних квартирах, і двома-трьома поколіннями негативно впливає на психологічний клімат у сім'ях.

Важливим моментом взаємовідносин батьків і дорослих дітей є характер та інтенсивність допомоги, яку вони виявляють один одному. В нашій країні батьківська допомога одруженим дітям завжди була істотною, хоча в основному вона полягала у вихованні онуків. Сучасний важкий економічний стан обумовлює надання молодій сім'ї саме матеріальної допомоги. Виникає складна проблема: як проіснувати самим, і ще допомагати своїм дітям, що на наш погляд, сприяє високій діловій активності цієї вікової когорти (віком від 45 до 65 років), а також їх значному психічному навантаженню. Допомога батьків носить постійний характер і розглядається як норма поведінки. Недаремно молоді сім'ї вважають батьківську сім'ю надійною опорою в житті, дійсно в сучасних умовах стартові позиції значної частини молодих сімей не дозволяють забезпечити нормальну життєдіяльність лише силами молодого подружжя [5, с. 71].

Допомога батьків є особливо значущою в умовах розповсюдження тенденції до омолодження шлюбу. Такі сімейні пари вимагають всебічної допомоги внаслідок своєї соціальної незрілості, відсутності економічних джерел існування сімей, адже молоді люди, що вступили в шлюб в досить молодому віці повинні, або вже навчаються. Створення подібної молодшої сім'ї формують у подружжя утриманський спосіб життя і вони достатньо легко вирішують свої проблеми за рахунок батьків. Подібна система стосунків між сім'ями значно ускладнює набуття молодим подружжям власного сімейного досвіду та є перепорою для самостійної адаптації молодого подружжя в суспільстві.

Наслідком подібної системи взаємостосунків між двома сім'ями є моральні і емоційні витрати. Досить юні батьки притримуються егоїстичної та споживацької психології, внаслідок чого їх діти позбавляються інтелектуального та морального впливу. Це обумовлено тим, що досить молоді люди вступаючи до шлюбу, здебільшого є нездатними благотворно впливати на виховання власних дітей тому, що самі ще не досягли певного рівня соціальної зрілості, який дозволить їм виступати в ролі вихователів. В таких сім'ях вся система

психологічних відносин складається не зовсім благополучно, що досить негативно впливає на розвиток дітей. В таких умовах є досить актуальною допомога з боку батьків, яка ґрунтується на участі у вихованні онуків, використанні власного педагогічного досвіду та допомозі своїм вже дорослим дітям у вихованні власних дітей [6, с. 51].

Аналізуючи вищезазначене, слід сказати, що становлення молодії сім'ї неможливе без участі батьківської (генетичної сім'ї). Вплив батьківської родини на формування молодії сім'ї не є однозначним: він може бути, як позитивним, так і негативним. Взаємодія молодії сім'ї обумовлена на наш погляд, двома чинниками: а) відсутністю власного досвіду сімейного життя у молодого подружжя; б) труднощами пов'язаними із економічним становленням молодії сім'ї.

Отже, ми розглянули найбільш актуальні проблеми молодії сім'ї пов'язані з адаптацією до подружнього життя її функціонуванням та становленням. Дослідження зазначених проблем є вкрай важливими, оскільки жодна молода сім'я не в змозі їх уникнути, а необхідність збереження та подальшого розвитку сім'ї вимагає конструктивних способів вирішення проблем.

Література

- 1. Навайтис Г. А.** Сім'я в психологічному консультуванні / Г. А. Навайтис. – М. : НПО «МОДЕК», 1999. – 528 с.
- 2. Зацепін В. І.** Молода сім'я: соціально-економічні, правові, морально-психологічні. Проблеми / В. І. Зацепін. – К. : Наука, 1991. – 313 с.
- 3. Медіна Т.** Молода сім'я як об'єкт соціальної політики держави / Т. Медіна // Соціальна політика і соціальна робота. – 2000. – №1. – С. 13 – 24.
- 4. Алексеєнко Т. Ф.** Умови сучасного сімейного виховання: Науково-методичний посібник / Т. Ф. Алексеєнко. – К. : Логос, 2000. – 256 с.
- 5. Гурко Т. А., Мацковський М. С.** Молода сім'я в великому місті / Т. А. Гурко, М. С. Мацковський. – М. : Педагогика, 1986. – 218 с.
- 6. Меншутін В. П.** Допомога молодій сім'ї (Нотатки психолога) / В. П. Меншутін. – М. : Мисль, 1987. – 218 с.

Анотація. У даній статті охарактеризовано сучасний стан молодії сім'ї. Розкрито основні соціально-педагогічні проблеми з якими вона стикається в процесі свого становлення. Висвітлено фактори, що негативно впливають на її розвиток.

Ключові слова: сім'я, молода сім'я, виховний потенціал, педагогічна культура батьків, адаптація.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ В ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ

УДК 37.018.32

Кисельова Г. Д.

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

За останні роки в Україні різко збільшилася кількість соціальних сиріт, тобто дітей, вилучених з сімей внаслідок позбавлення батьків батьківських прав. Число закладів громадського виховання зросло так швидко, що система освіти не встигла забезпечити їх спеціально підготовленими, професійно підготовленими кадрами. Найчастіше з вихованцями працюють вчорашні вихователі дитячих садів, учителі-предметники і навіть просто випадкові люди. При цьому відомо, що контингент цих дітей абсолютно особливий. Усі вони мають негативний досвід спілкування з дорослими і в них відсутні позитивні моделі поведінки. Практично для всіх дітей цієї групи характерні проблеми у спілкуванні, конфліктність, агресивність. Найчастіше вони живуть за сценарієм «агресивний невдаха». До всього цього можна додати якості, що формуються вже самою обстановкою дитячого будинку – конформізм, утриманство, несамостійність, невміння приймати самостійні рішення і робити вибір.

Ситуація сирітства накладає відбиток на життя дитини, а потім і дорослої людини. Науково-практичні дослідження, проведені вітчизняними та зарубіжними вченими, свідчать: проблеми, наявні в особистісному і фізичному розвитку вихованців-сиріт, відсутність у «сирітських» закладах повноцінних умов для виховання даної категорії дітей, породжують серйозні проблеми в їх соціальному і особистісному розвитку. Ці проблеми виявляють себе в низькому рівні соціальної активності і компетентності, що виражаються у невмінні вихованців установ планувати своє життя, у нечіткому розумінні дітей-сиріт своїх здібностей та можливостей. Для них характерна неадекватна самооцінка, знижений, порівняно з іншими дітьми рівень навчальної та пізнавальної мотивації.

Тому на сьогоднішній день у роботі установ інтернатного типу залишається актуальною проблема проектування та організації необхідних умов для успішної адаптації і розвитку вихованців, що включає діяльність з їх соціально-педагогічної реабілітації, соціально-трудова адаптації та особистісного саморозвитку, що є необхідною умовою успішної соціалізації дитини-сироти, його інтеграції в суспільство [1].

Аналіз інноваційних форм і методів роботи з дітьми групи соціального ризику показали, що гарним, але недостатньо використовуваним ресурсом для повноцінного розвитку дітей-сиріт мають різні форми соціально-орієнтованого навчання і позанавчальної діяльності, включаючи діяльність за інтересами, а також психолого-педагогічна підтримка дітей в процесі цієї діяльності. Але конструювання і реалізація даних умов у закладах громадського виховання до цих пір не знайшли цілісного відображення в педагогічній теорії та практиці, не підкріплені соціальними технологіями і ефективною стратегією впровадження у виховні системи закладів інтернатного типу.

У вітчизняній літературі є чимало досліджень, спрямованих на вивчення проблем соціальної адаптації дітей до різних умов середовища (Г. Буторин, В. Зарецький, М. Дубровська, М. Іванова, І. Коробейников, І. Липський, В. Махова, Д. Рязанова, А. Холморогова та ін.).

Ряд дослідників, таких, наприклад, як Г. Залевський, Е. Галажінській, Т. Бохан, вважає, що адаптація до умов навчання є окремим випадком соціальної адаптації. На нашу думку, це повною мірою відноситься і до процесу адаптації дитини в соціальному середовищі. Чималий інтерес для нашої статті знайшли роботи, що розглядають психічні депривації дитини, що виховується в інтернатному закладі (Л. Голубєва, О. Голик, І. Дубровіна, Н. Жукова, О. Мастюкова, М. Хоменко та ін.).

При достатньо великій кількості досліджень, присвячених шкільним виховним системам, до цих пір мало уваги приділяється вивченню та моделюванню виховних систем дитячого будинку. Звернемося до однієї з небагатьох робіт з даної теми – «Виховання і розвиток дітей в дитячому будинку» [2]. На думку авторів даної роботи, виховна система дитячого будинку, маючи ту ж складну структуру (цілі, діяльність, суб'єкт діяльності, відносини, середовище, управління), що і шкільна, має ряд істотних відмінностей від неї.

Виховна система дитячого будинку, як і шкільна, виконує ряд функцій, однак ці функції в умовах установи інтернатного типу мають свою специфіку, а деякі набувають першорядного значення:

- розвиваюча – в умовах дитячого будинку спрямована на створення умов для повноцінного розвитку вихованців, на «гармонію їх розвитку» (Л. Толстой), чого вони були позбавлені у дезадаптованих сім'ях, на стимулювання позитивних змін в їх особистісному розвитку, підтримку процесів розкриття і самовираження їх здібностей;

- компенсаторна – припускає створення умов у дитячому будинку для компенсації у вихованців наслідків різних видів депривації і педагогічної занедбаності;

- захисна – спрямована на нейтралізацію негативних впливів дезадаптованих сімей і факторів навколишнього середовища на особистість дитини та її розвиток, підвищення рівня соціальної

захищеності вихованців в умовах їх перебування у закладі інтернатного типу, в екстремальних умовах дезорганізації і деструктивних тенденцій у суспільстві;

- коригуючи – полягає у здійсненні педагогічно і психологічно доцільної корекції розвитку, поведінки, спілкування вихованця, що зазнав різні види депривації, з метою позитивного впливу на формування його особистості;

- регулююча – пов'язана з упорядкуванням педагогічних процесів та їх впливу на формування особистості вихованця, що має серйозні проблеми в особистісному розвитку, на розвиток дитячого та дорослого колективів.

Таким чином, у зв'язку з особливостями особистісного розвитку вихованців, установи в цілому, особливостями його функціонування, на перше місце в цілепокладанні виходить створення умов для ліквідації наслідків різних видів депривації.

Виховна система містить у собі всю сукупну діяльність дитячого будинку: пізнавальну позашкільну діяльність дітей, діяльність вихованців за інтересами, ігрову, трудову, діяльність з розвитку дитячого самоврядування та інші види діяльності. Не всі вони є однаково значимими для вихованців дитячих будинків і здатні стати системоутворюючими.

Як системоутворюючі ми виділяємо наступні види діяльності: пізнавальна, діяльність за інтересами, трудова, ігрова. Основним критерієм для такого виділення є спрямованість цих видів діяльності на позитивний розвиток дитини, тобто на розвиток його інтелекту, моральності, емоційно-вольовий розвиток, у тому числі – розвиток самостійності, а також його фізичний розвиток.

Пізнавальна діяльність має особливе значення для дітей-сиріт, які мають серйозні проблеми в розвитку пізнавальної сфери. Головну роль у повноцінному розвитку особистості відіграє пізнання себе (своїх психофізичних здібностей, особливостей характеру, стилю і тактики власного життя), а також пізнання і прийняття навколишнього світу, зовнішнього образу світу; позитивне світовідчуття (впевненість в тому, що навколишній світ доцільний, гармонійний, гуманний).

Діяльність за інтересами: для дітей, у значної частини яких у процесі соціалізації є перешкода у вигляді невдачі у навчанні (а це стає серйозною перешкодою на шляху взаємодії дитини з іншими), діяльність за інтересами надає можливість самоствердження, саморозвитку в інших областях. Особливе значення має для підліткового і допідліткового віку. Діяльність за інтересами для дітей-сиріт – це шлях входження у світ, у суспільні відносини через корисну діяльність, соціально прийнятні форми самоствердження.

Трудова діяльність: праця для вихованців дитячого будинку – найважливіший засіб соціалізації. Тому життєдіяльність у дитячому будинку повинна бути організована таким чином, щоб вихованці

оволоділи навичками в різних видах діяльності: від самообслуговування до підприємницької діяльності. Особливе місце в оволодінні трудовими навичками у дитячому будинку повинна зайняти професійна орієнтація та професійна підготовка вихованців-підлітків, що залишають дитячий будинок, оволодіння ними однією або кількома професіями. Це допоможе їм швидше адаптуватися до життя за межами установи, підвищить почуття впевненості в собі.

Ігрова діяльність – найважливіший засіб розвитку вихованців. Особливе значення має для дошкільнят та молодших школярів. Однак життя цих дітей була позбавлена гри і нормального розвитку. Діти-сироти належать до тієї категорії дітей, які в дитинстві «не дограли». Діти-сироти практично не вмюють грати. Навчити їх різних видів ігрової діяльності – завдання психологів і педагогів дитячих будинків.

У якості основних компонентів виховної системи дитячого будинку також можна виділити наступні: суб'єкти діяльності, відносини, середовище системи. При цьому можна відзначити, що вихованці дитячого будинку як суб'єкти виховної системи мають ряд особливостей особистісного розвитку, тому концепції та моделі виховних систем, програми виховання, що розробляються в установах інтернатного типу, повинні враховувати специфіку становлення особистості цих дітей і бути орієнтовані на вирішення їхніх проблем. Говорячи про систему відносин, можна зауважити, «що для більшості дитячих будинків характерний авторитарний стиль спілкування на рівні «дорослий – дитина» і, як наслідок, на рівні «дитина – дитина». Тому при створенні гуманістичної виховної системи особливо актуальною стає задача встановлення справді гуманістичних відносин, звернення педагога до особистості дитини, до його внутрішнього світу (гуманно-особистісний підхід). Відносини в закладах подібного типу повинні формуватися за типом сімейних відносин на основі любові, турботи, взаєморозуміння. Так само, як у хорошій сім'ї, діти повинні відчувати себе, безумовно, коханими і захищеними.

Говорячи про середовище дитячого будинку, вчені відзначають її специфічні риси. Зокрема, на відміну від школи дитячий будинок є установою закритого типу. Тому виховна система є системою замкнутою, її зв'язки із зовнішнім середовищем нестійкі і недовговічні. При колективному характері виховання, високого ступеня регламентації життя дітей, відсутності «вільних зон розвитку» це негативно позначається на особистісному розвитку вихованців дитячих будинків. Тому при формуванні гуманістичної виховної системи дитячого будинку необхідно поставити такі завдання: зробити систему більш відкритою, розширити «місце існування» вихованців, інтегрувати систему в зовнішнє середовище, встановити постійні і глибокі контакти з соціумом.

Характеризуючи внутрішню будову виховної системи, учені висловлюють різні точки зору про склад компонентів системи. Це пояснюється складністю і поліструктурністю системної освіти, а також

існуючим розходженням думок дослідників про те, які компоненти (елементи) системи слід вважати основними, найбільш важливими. Ми вважаємо, що до числа таких елементів можна віднести:

- а) цілі, виражені у вихідній концепції;
- б) діяльність, що забезпечує досягнення цільових орієнтирів;
- в) суб'єкта діяльності, що її організує і в ній бере участь;
- г) відносини, що інтегрують суб'єкт у якусь спільність;
- д) середовище системи, освоєну суб'єктом;
- е) управління, що забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему і розвиток цієї системи.

Підставою для визначення типу виховної системи може служити характер цільових орієнтирів. Якщо система орієнтована на особистість дитини, на розвиток його природних задатків і здібностей, на створення в освітньому закладі обстановки соціальної захищеності та творчої співдружності, – така система є гуманістичною. Якщо ж система зорієнтована на постійне, скрупульозне пред'явлення вимог, на виховання слухняності, а дисципліна є і метою, і головним виховним засобом, то така система авторитарна і анти гуманність [3].

Гуманізм – це система поглядів, що визнає цінність людини як особистості, його право на свободу, щастя, розвиток і прояв всіх здібностей. Це система, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних явищ, а принципи рівності, справедливості, людяності – бажаною нормою відносин у суспільстві. Принцип гуманізму в освітньо-виховній системі передбачає ставлення до дитини як до вищої цінності, цілі, а не засобу педагогічного процесу; безумовне прийняття дитини, любов і повагу до неї, повага її прав і свобод, в тому числі – права на помилку; віру в дитини, терпимість до його недоліків, безумовний відмова від морального та фізичного насильства по відношенню до неї, пріоритет морального стимулювання в педагогічному процесі.

Ключовою ланкою, основою особистісно-орієнтованих педагогічних технологій у навчально-виховному процесі є гуманно-особистісний підхід до дитини. Даний підхід ставить в центр освітньо-виховної системи розвиток усєї цілісної сукупності якостей особистості. Міра цього розвитку проголошується головним результатом освіти і виховання, критерієм якості роботи вчителя, вихователя, керівника, освітньо-виховної установи в цілому.

Такий підхід звертає установа до особистості дитини, до його внутрішнього світу, до його здібностям і можливостям, моральної потенції свободи і справедливості, добра і щастя. Мета освітян – розбудити, викликати до життя ці внутрішні сили і можливості, створити всі необхідні умови для більш повного і вільного розвитку особистості. Гуманно-особистісний підхід об'єднує такі ідеї:

- погляд на особистість як мету освіти, особистісну спрямованість навчально-виховного процесу;
- гуманізацію та демократизацію педагогічних відносин;

- відмова від примусу як методу, що не дає результатів в сучасних умовах;

- нове трактування індивідуального підходу;

- формування позитивної Я-концепції. «Я-концепція» – це система свідомих і несвідомих уявлень особистості про саму себе, на основі яких вона буде свою поведінку, це ставлення до самого себе. У шкільні роки Я-концепція – основа внутрішнього стимулюючого механізму особистості. Позитивна, мажорна Я-концепція (Я подобаюся, Я здатний, Я значу) сприяє успіху, ефективної діяльності, позитивних проявів особистості. Негативна Я-концепція (Я не подобаюся, не здатний, не потрібен) заважає успіху, погіршує результати, сприяє зміні особистості в негативну сторону.

Для формування позитивної Я-концепції, необхідно:

- бачити в кожному учневі унікальну особистість, поважати її, розуміти, приймати, вірити в неї («Всі діти талановиті» – переконання педагога);

- створювати особистості ситуацію успіху, схвалення, підтримки, доброзичливості, щоб всі види життєдіяльності в установі приносили дитині радість;

- виключити пряме примус, а також акценти на відставання й інші недоліки дитини; розуміти причини дитячого незнання і неправильної поведінки і усувати їх, не завдаючи шкоди гідності, Я-концепції дитини («Дитина хороша, поганий його вчинок»);

- надавати можливості і допомагати дітям реалізовувати себе в позитивній діяльності «У кожній дитині – Чудо; чекай його».

Існують такі ознаки гуманістичних виховних систем:

- цілі виховної системи є особисто значущими як для дорослих, так і для дітей;

- спільна життєдіяльність педагогів, учнів і батьків будується на основі гуманістичних цінностей, міжсуб'єктної взаємодії, відносин взаємоповаги, довіри і доброзичливості;

- педагогічна діяльність спрямована на забезпечення умов для виявлення і розвитку індивідуальності та суб'єктності особистості дитини;

- дорослі і діти переживають почуття захищеності, комфортності, задоволеності [4].

При всій складності цього питання зрозумілим і очевидним є те, що вся система виховання дітей-сиріт вимагає ретельного, нового, креативного підходу з боку як молодих фахівців, так і досвідчених науковців. Хотілося б, щоб в найближчі роки при роботі з цією категорією дітей виникало питання не тільки про їхню адаптацію у виховних системах інтернатах установ, але й про їхні сім'ї, далеких родичів, взагалі побудови міцних постійних соціальних зв'язків із суспільством.

Необхідно, щоб проводилась робота в руслі державних установ та ґрунтувалася не тільки на сьогоднішньому дні. Мова йде про майбутнє дітей з категорій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Турбота про майбутнє була б великим поступом у вирішенні наболілого питання суспільства.

Література

1. Селевко Г. К. . Педагогічні технології на основі особистісної орієнтації педагогічного процесу / Г. К. Селевко. – К. : Логос, 1998. – 219 с. 2. Виховання і розвиток дітей в дитячому будинку. – К. : ІЗМН, 1996. – 219 с. 3. Ромм М. В. Соціальна адаптація та соціалізація особистості в сучасному суспільстві / Соціологія і сучасне суспільство: навчальний посібник. У 2 ч. / М. В. Ромм. – К. : НГТУ, 1997. – Ч. 1. – 189 с. 4. Словник-довідник з соціальної роботи / За ред. А. Й. Капської. – К. : Логос, 1997. – 218 с.

Анотація. У статті розкриваються особливості виховної системи інтернатних закладів.

Ключові слова: інтернатні заклади, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.

УДК 37.013.42:37.018.32-058.862

Панова Я. В.

РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

Сьогодні у світі налічується приблизно 2 млрд. дітей. Але, на жаль, практично в кожній країні миру є діти, що живуть поза родиною. Проблема сирітства не обійшла й Україну. Статистичні дані свідчать про неухильне зростання кількості дітей, які виховуються поза межами сімейного оточення, зазначимо, що причини, через які діти позбавляються батьківського піклування, досить різні, але наслідок один – дитина позбавляється права на сімейне виховання. Загальна тенденція збільшення дітей, які позбавлені сімейного оточення, не минула й Луганщину. За статистичними даними відділу управління інтернатними закладами в Луганській області станом на 01.10.2005 р. дітей які позбавленні сімейного оточення, нараховувалося 6239 чол. (з них 1628 – діти-сироти і 4611 – діти, позбавленні батьківського піклування). Порівнюючи з 01.06.2003р., дітей-сиріт було 1572, а дітей, позбавлених батьківської опіки – 3484 особи. Таким чином, за 2 роки кількість дітей, які залишилися без піклування батьків, збільшилася на 1127 осіб. Отже,

соціальне сирітство має тенденцію до збільшення [2, с. 10]. Опіку над дітьми, які залишилися без батьківського піклування, бере на себе держава.

Численні дослідження показують, що потрапляючи в заклади інтернатного типу діти, як правило, уже мають відхилення фізичного й психічного характеру. Найчастіше спостерігається затримка розумового розвитку, порушення статевої ідентифікації, схильність до наркотиків і правопорушень. І для того щоб дитина розвивалася гармонійно й комфортно себе відчувала, необхідно, щоб навколишні умови цьому сприяли. Однак як свідчать статистичні дані, кожний другий вихovanець інтернатного закладу стає на кримінальну дорогу або закінчує життя самогубством [1, с. 304].

Аналіз наукової соціологічної, педагогічної, соціально-педагогічної, психолого-педагогічної літератури показує про наполегливі спроби вчених описати становище соціальних сиріт, знайти нові, більш ефективні методи й форми роботи для їх успішної соціалізації, знаходження свого місця у житті, обрання професії.

Проблеми сирітства, причини зростання соціального сирітства та наслідки позбавлення дітей батьківської опіки досліджуються в працях багатьох науковців: О. Балакіревої, О. Безпалько, М. Галагузової, А. Капської, Б. Кобзаря та ін. Теоретико-методичні основи діяльності інтернатних закладів відображено в роботах А. Бондаря, І. Єрьоменко, В. Слюсаренко. Окремі аспекти навчання й виховання дітей в інтернатних закладах досліджували С. Болівець, Г. Іваненко, В. Чугаєвський.

Таким чином, незважаючи на багато численні дослідження даної проблеми в соціально-педагогічній науці, аспект основних напрямків у роботі соціального педагога з дітьми-сиротами в інтернатних закладах недостатньо розкритий у літературі, що обумовило вибір теми нашої статті.

Звідси, мета статі – розкрити особливості роботи соціального педагога з дітьми-сиротами в інтернатних закладах.

По-перше, ніж почати розбирати соціально-педагогічну діяльність з дітьми-сиротами, треба пояснити які діти відносяться до категорії діти-сироти та діти, які позбавленні піклування батьків.

До цієї категорії дітей відповідно до чинного законодавства належать: діти, у яких померли чи загинули батьки; діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням батьківських прав, відібрання у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а

також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти. Отже ми бачимо, що спектр цієї категорії дуже великий [3, с. 279].

А тепер перейдемо до опису безпосередньо роботи соціального педагога з дітьми-сиротами в інтернатному закладі. Соціально-педагогічну діяльність ми визначаємо як комплекс заходів, спрямованих на створення сприятливих умов соціалізації, усебічного розвитку особистості, задоволення її культурних і духовних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини [5, с. 13].

Отже, ціль соціально-педагогічної діяльності – соціалізація вихованців інтернатного закладу. Ця мета може бути реалізована шляхом виконання різних задач. Знову ж слід пам'ятати, що робота соціального педагога походить в тісному контакті з іншими фахівцями, що працюють в інтернатному закладі.

Діяльність соціального педагога починається з визначення соціального статусу дитини. Шляхом вивчення документів, бесід, тестування соціальний педагог пізнає дитину, виділяє проблеми, які він повинен буде розв'язати. Соціальний педагог збирає відомості про стан, фізичного й психічного здоров'я, умовах життя дитини до вступу в інтернатний заклад, батьках дитини, спостерігає за його успішністю, надає допомогу в навчанні вихованця і т.д. Чим точніше визначається "діагноз соціального захворювання" дитини, тем легше визначити види допомоги, які може оказати соціальний педагог вихованцю. Виховання дитини в інтернатному закладі відбувається в колективі, тому поряд з вивченням кожної дитини окремо соціальний педагог вивчає й дитячий колектив у цілому.

Наступна задача соціального педагога – скласти індивідуальну програму розвитку вихованців, тобто фактично уявити, яким повинен бути випускник інтернатного закладу, враховуючи, який він зараз. Для цього соціальний педагог разом з вихователем аналізує всі документи дитини, його проблеми, шукає шляхи виходу із ситуації, в якій він опинився.

Складний виховний процес в інтернатному закладі вимагає від вихователів з'ясування не тільки його сьогоденні задач, що течуть, але й розкриття тенденцій розвитку як дитини, так і колективу, у якому він перебуває. Одна з головних задач при цьому – формування гуманних відносин, які виражаються в безкорисливій моральній допомозі всім, хто цього потребує; у повазі до іншої людини, у чуйності, емоційності, чутливості на чуже горе та чужу радість, на переживання іншого; у дбайливому ставленні до гідності людської особистості.

Проблеми адаптації дитини, що потрапила в інтернатний заклад, реабілітації дітей девіантної поведінки, інтеграції вихованців у суспільство є важливими в діяльності соціального педагога. Реабілітація дитини походить за допомогою медиків, психологів, педагогів, соціальних педагогів і інших фахівців інтернатного закладу. Медична

реабілітація передбачає проведення комплексу оздоровчих і лікувальних заходів. Психологічна реабілітація пов'язана із проведенням занять по зняттю тривоги, занепокоєння, напруги дитини в інтернатному закладі. Педагогічна реабілітація передбачає проведення додаткових занять по програмі загальноосвітньої школи, а також корекційних занять. Соціальна адаптація передбачає успішне освоєння вихованцями соціальних ролей у системі суспільних відносин. Соціальна адаптація походить через формування й розвиток навичок ведення домашнього господарства, самообслуговування, трудових умінь і навичок.

Разом із психологами соціальний педагог займається проблемами професійного самовизначення випускників (бесіди про професії, екскурсії на підприємства, бесіди про систему одержання професійної освіти й ін.); освоєння ними різних соціальних ролей людини в суспільстві (патріот, член суспільства, член родини, споживач, професіонал та ін.), ознайомлення зі структурою й функціями сім'ї; формування адаптивних механізмів, що дозволяють пристосуватися випускникам до життя після виходу з інтернатного закладу (наприклад, проведення бесід на тему "Як підготуватися до іспитів?", "Як заповнити документи на комунальні платежі?" і т.п.). Соціальний педагог використовує для розв'язання цих завдань ділові ігри, вправи, тренінги, бесіди, заохочення, покарання та ін.

Ще одне важливе завдання, яке виконує соціальний педагог в інтернатному закладі – представлення інтересів дитини в правозахисних і адміністративних органах. Реалізуючи цю посередницьку функцію, соціальний педагог охороняє й захищає права вихованця, позначені як у міжнародних актах, так і в наших державних законодавчих актах. Так, соціальний педагог займається житловими проблемами дитини, його працевлаштуванням і продовженням його подальшого навчання [4, с. 208 – 210].

Свою діяльність соціальний педагог здійснює згідно із положеннями, закріпленими у чинному законодавстві України. На сучасному етапі законом, що визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є Закон України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування".

Працюючи в закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальний педагог повинен орієнтуватися на такі пріоритети:

1. Вірити в цінність кожної дитини.
2. Дотримуватися конфіденційності.
3. Не давати обіцянок, які не можна виконати.
4. Надавати усім працівникам закладу інформаційну та методичну підтримку, допомогу з питань захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, їх соціальної адаптації.

Діяльність соціального педагога повинна будуватися на професіоналізмі і комплексному підході до розв'язання проблем кожної окремої дитини. При цьому важливими соціально-педагогічними чинниками його роботи є: посилений цілеспрямований вплив на вихованців залежно від їх психолого-педагогічних особливостей; довготривалість (порівняно з іншими виховними системами) у досягненні результатів; гуманізація, індивідуалізація тощо [3, с. 291].

Соціальний педагог у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, може виконувати одну чи одночасно декілька ролей. Ролі можна розподілити таким чином:

- група посередницьких ролей – захисник прав та інтересів дитини;
- група практичних ролей – учитель соціальних умінь, консультант, агент з питань соціальних змін, організатор змістовного дозвілля;
- група сервісних ролей – керівник практики студентів [3, с. 280].

Зміст соціально-педагогічної роботи з вихованцями закладу інтернатного типу становлять: соціально-педагогічна профілактика, соціально-педагогічна допомога, соціально-психологічна реабілітація.

Соціально-педагогічна профілактика – це система превентивних дій, які спрямовані на розвиток умінь і формування навичок орієнтації в складній системі соціальних взаємовідносин, попередження соціальних наслідків сирітства: соціальної відокремленості, ізольованості дитини, асоціальної поведінки. Соціально-педагогічна профілактика реалізується шляхом ознайомлення дітей зі своїми правами і обов'язками, нормами соціально значущої діяльності і поведінки.

Соціально-педагогічна допомога в закладі інтернатного типу – це передусім мобілізація джерел соціально-педагогічної та психологічної підтримки з метою задоволення особливих потреб дітей. Вона побудована на реалізації та впровадженні певних норм і методів роботи, взаємодії індивіда та соціального оточення. Відповідно до цього соціальний педагог у якості експерта надає допомогу окремій особі у розв'язанні соціально зумовлених педагогічних і психологічних проблем, аналізує взаємозалежності між цими проблемами та відповідними соціальними факторами; виступає партнером у мобілізації джерел соціально-педагогічної і психологічної підтримки; посередником між дитиною та вчителями, обслуговуючим персоналом, вихователями, адміністрацією, іншими організаціями, установами, які причетні до вирішення її проблем. Соціальний педагог допомагає дитині вижити в умовах інтернату.

Соціально-педагогічна реабілітація – це цілісний динамічний безперервний процес розвитку особистості, її самоактуалізації та самореалізації. Соціально-педагогічна реабілітація складається з таких частин: реконструкція соціально-культурного оточення дитини, активізація соціально-культурних та педагогічних функцій конкретної

особистості. Реконструкція соціально-культурного оточення дітей означає організацію комунікацій і дозвілля. Організація спілкування з ровесниками формує коло міжособистісних відносин і задовольняє потребу в спілкуванні. Одна з поширених форм роботи – клуби спілкування, які відіграють важливу роль у подоланні фізичної і духовної самотності. Ці клуби компенсують однобічність функціональних зв'язків, сприяють розширенню кола спілкування, що, в свою, чергу, покращує внутрішній стан людини, знімає почуття тривоги, самотності. Активізація соціально-культурних і соціально-педагогічних функцій конкретної особистості в задоволенні основних соціальних потреб має на меті подолання почуття самотності, емоційної відчуженості і значною мірою досягається стимулюванням соціальної активності особистості.

Таким чином, соціальний педагог, який працює в закладі інтернатного типу на перше місце ставить виховну роботу. Соціальний педагог не повинен повчати, керувати, командувати, наказати, заперечувати. Вся його діяльність спрямована на те, щоб спонукати дітей до дії, до ініціативи, до творчості. І разом з тим – допомогти у встановленні доброзичливих моральних стосунків, усунути дефіцит спілкування, розвинути турботу та милосердя у ставленні один до одного.

Література

1. Василькова Ю. В. Соціальна педагогіка : Курс лекцій [Учеб. пос. для студ.] / Ю. В. Василькова, Т. А. Василькова – М. : Академия, 2000. – 440 с. **2. Соціальне** сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. С. Волинець, Н. М. Комарова та ін. – К. : Центр навчальної літ-ри, 1998 – 316 с. **3. Соціальна педагогіка.** Підручник / За ред. проф. А. Й. Капської – К. : Центр навчальної літ-ри, 2006. – 468 с. **4. Соціальна педагогіка :** Курс лекцій / Под общ. ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 416 с. **5. Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка в схемах і таблицях / О. В. Безпалько – К. : Центр учбової літ-ри, 2003. – 134 с.

Анотація. У статті розглядаються деякі аспекти діяльності соціального педагога з дітьми в закладах інтернатного типу, принципи, пріоритети в діяльності з таким дітьми.

Ключові слова: заклад інтернатного типу, діти-сироти, соціально-педагогічна профілактика, соціально-педагогічна реабілітація.

Станкова А. О.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З БАТЬКАМИ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

У наш час багато дітей виховуються поза сім'єю. Через певні проблеми діти живуть в інтернатах, дитячих будинках, притулках та інших установах. В Україні діє близько 670 шкіл-інтернатів, зокрема приблизно 340 загальноосвітніх шкіл, близько 480 інтернатів для дітей з фізичними вадами. На жаль, діти які виховуються в інтернатах не мають можливості повною мірою відчувати все тепло, ласку і турботу своїх батьків. Майже всі вихованці інтернатів – це діти з неблагополучних сімей. Об'єктивні суспільно-політичні обставини призводять до збільшення кількості дітей, які перебувають на утриманні держави. Причиною тому є нестабільність сімейних стосунків, що призводить до розлучень; народжуваність позашлюбних дітей; смертність осіб середнього віку, які мали дітей; надзвичайні ситуації; відмова від дітей; асоціальна поведінка осіб, які мають дітей.

Найголовніші соціальні функції інтернатних закладів становлять діяду – формування інтелектуального потенціалу для оновлення суспільства з метою просування його на вищий щабель розвитку та збереження і збагачення його гуманістичних засад, що визначають здатність цивілізації до власного відтворення, розвитку і життя [5, с. 84].

Метою нашої статті є теоретико – методологічний аналіз технології соціально-педагогічної роботи з батьками вихованців закладів інтернатного типу.

Розробкою питання про соціально-педагогічну роботу з батьками вихованців інтернату і з сім'єю в цілому займаються Зверева І., Сакурова М., Овчарова Р., Шульга Т., Гончарова Т., Макеев Г. та ін.

Діяльність соціального педагога в закладах інтернатного типу досить різноманітна. Одним з напрямів роботи соціального педагога в інтернаті є робота з батьками вихованців. Соціальний педагог повинен враховувати особливості життя і діяльності кожних батьків. Оскільки, батьки вихованців це в багатьох випадках асоціальні особи (алкоголіки, наркомани, злочинці і так далі).

У спілкуванні з батьками соціальний педагог виконує наступні завдання:

- усвідомлення і почуття моральної відповідальності соціального педагога перед батьками вихованців за виховання їх дітей;
- постійно активно шукати контакти з батьками вихованців (а не тільки тоді, коли це необхідно), усвідомлювати свою відповідальність за організацію такої взаємодії;

- не допускати образ батьківських почуттів необґрунтованою оцінкою нахилів дітей та способу життя самих батьків;
- підвищувати авторитет батьків в очах дітей, вміти бачити і показати дітям найбільш цінні якості їх батьків та самому бачити ці якості;
- тактовно та обґрунтовано пред'являти необхідні вимоги до батьків;
- нести відповідальність за педагогічні погляди батьків та прагнути до їх вдосконалення;
- терпляче вислуховувати критичні зауваження батьків вихованців в свою адресу [4, с. 123].

В своїй роботі з батьками вихованців закладів інтернатного типу перш за все, соціальний педагог повинен налагодити контакт з соціальними службами, котрі надають соціальні послуги родині вихованців інтернату, що опинилася в складних життєвих умовах. Якщо така робота не проводиться, то соціальний педагог повинен повідомити соціальні служби про тяжкі життєві умови родини і в подальшому плідно співпрацювати з спеціалістами служби.

Паралельно з цим соціальний педагог визначає з яких причин розпалася сім'я і чому діти потрапили до інтернату. Причини можуть бути різні:

1) за джерелом турбот:

- події, що відбуваються поза сім'єю (катастрофи, землетруси, повені тощо);
- події, що відбуваються в сім'ї (наявність залежності в одного чи кількох членів сім'ї; тривала хвороба одного з членів сім'ї; міжособистісні конфлікти в сім'ї; психічні хвороби чи деформація особистості; відсутність знань та досвіду для адаптації; нестача матеріальних ресурсів, нестача чи відсутність соціальних зв'язків тощо);

2) за природою проблем, а саме:

- поява нової людини в сім'ї (шлюб чи новий шлюб після розлучення; вагітність (очікувана чи неочікувана) і батьківство; повернення будь-кого із членів сім'ї з місць позбавлення волі чи після тривалого лікування (наприклад, алкоголізму); влаштування в сім'ю дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; усиновлення);
- втрата члена сім'ї (смерть члена сім'ї, госпіталізація, міграція на роботу за кордон, вихід дорослої дитини із сім'ї, влаштування жінки на роботу);
- деморалізація (втрата роботи чи джерела проживання; невірність; алкоголізм чи наркоманія; злочин);
- деморалізація плюс поява або втрата члена сім'ї (розлучення, переведення до місць позбавлення волі, самогубство або вбивство);
- зміна статусу (раптовий "перехід" у багатство чи злиденність; переселення на нове місце проживання) [5, с. 32].

Визначення кризи може базуватися на характеристиці загальних проблем сімей, що лежать в основі визначення стану сімей, а саме:

- соціально-демографічні проблеми (неповні чи багатодітні сім'ї, батьки розлучаються, батьки дуже молоді і т.п.);
- матеріально-побутові (малозабезпечені, живуть у незадовільних житлово-побутових умовах, втратили роботу, тривалий час не отримують заробітну плату і т.п.);
- медико-соціальні (батьки є інвалідами, алкоголіками, наркоманами, психічнохворими, з хронічними соматичними захворюваннями);
- психологічно та соціально-педагогічні (в сім'ї несприятливий психологічний мікроклімат, емоційно-конфліктні взаємовідносини, педагогічна безпорадність батьків і т.п.);
- соціально-правові проблеми (батьки ведуть аморальний, паразитичний, криміногенний спосіб життя; в сім'ї проживають особи, які повернулись із місць позбавлення волі і т.п.) [4, с. 56].

Науковці з соціальної педагогіки та соціальної роботи ці причини визначають як «життєву кризу». Кризи переживає кожна людина, кожна родина.

Після встановлення причини розпаду сім'ї, проводиться діагностика батьків і сім'ї в цілому. Діагностика може бути направлена на виявлення особистісних якостей, виховного потенціалу батьків, житлових умов та ін. Існують різні методи діагностики сім'ї, сімейних стосунків, внутрішньої взаємодії. Як правило, методи діагностики можуть слугувати і методами роботи з сім'єю. Серед таких методів розрізняють: сімейну реконструкцію, генограму, сімейну розстановку, образи-спогади, сімейну скульптуру та сімейну хореографію, психодраматичне переживання ситуації, метафоричний вираз сім'ї, системно-структурну розстановку тощо.

Однією з найпопулярніших методик є генограма, що допомагає соціальному працівнику зібрати, структурувати та зафіксувати достатньо великий об'єм інформації про сім'ю, внутрішньо сімейні стосунки у трьох-чотирьох поколіннях. Генограма складається із наступних компонентів: сімейного древа, медичних відомостей, емоційних станів, динаміки стосунків, системи сім'ї, сімейних вірувань, соціальної мережі сім'ї.

Методика визначення сімейного простору (E. Coppersmith), сімейна скульптура (P. Papp, O. Silverstain, E. Carter) і сімейна хореографія (D. Kantor, B. Duhl, P. Papp) дають можливість визначити актуальні внутрішні сімейні проблеми, конфлікти.

За допомогою методики системно-структурного розташування (Insa Sparrer, Matthias Varga von Kibed) можна визначити проблеми, сумніви, «темні плями» сімейної історії, переконання, сімейні цілі тощо.

Також в своїй роботі соціальний педагог може використовувати психологічні і соціологічні методи діагностики. Психологічні методи –

це тестування, що дає змогу встановити рівень розвитку у членів сім'ї необхідних знань, умінь навичок, особистісних характеристик тощо. Соціологічні методи – це спостереження, опитування, аналіз документів тощо [2, с. 13].

Однією з форм роботи батьками вихованців є соціальний патронаж. Це – відвідини батьків вдома з діагностичними, контрольними, адаптаційно – реабілітаційними цілями, що дозволяє встановити і підтримувати тривалий зв'язок з батьками, надаючи негайну допомогу.

Патронаж дає можливість спостерігати батьків вихованців в природніх умовах. Що дозволяє виявити більше інформації, ніж лежить на поверхні [3, с. 158].

Патронаж може проводитися з наступними цілями:

- діагностичні: ознайомлення з умовами життя, вивчення можливих чинників ризику (медичних, соціальних, побутових), дослідження проблемних ситуацій, що склалися;
- контрольні: оцінка стану батьків, виконання батьками рекомендацій та ін.;
- адаптаційно-реабілітаційні: надання конкретної освітньої, посередницької, психологічної допомоги.

Поряд з патронажем, що займає важливе місце в діяльності соціального педагога, слід виділити педагогічні методи роботи. До них належать методи формування свідомості, спрямовані на формування певних понять, оцінок, світогляду (переконання, навіювання, приклад); методи організації діяльності, спрямовані на формування позитивного досвіду поведінки, дій та вчинків (доручення, соціальне навчання, закріплення позитивного досвіду); методи стимулювання діяльності, націлені на стимулювання особистості до покращення чи зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвалювану діяльність (позитивне підкріплення, змагання); методи самовиховання, що сприяють свідомій зміні людини власної особистості (самооцінка, самоорганізація, самоконтроль, самокорекція) [2, с. 32].

Соціальний педагог може використовувати такий метод як, консультативна бесіда. Консультативна бесіда, з одного боку, – це метод одержання даних на основі вербальної комунікації, з другою – діагностичний метод, що дозволяє одержати інформацію про внутрішні процеси, суб'єктивні переживання й особливості поведінки людини, які не можуть бути виявлені за допомогою об'єктивних методів. І, нарешті, бесіда – це особливий психотерапевтичний засіб установалення контакту.

Проведення консультативної бесіди передбачає дотримання спеціальної «технології», до якої входять:

- умови взаємодії (час і місце бесіди, оформлення кабінету, одяг тощо);
- уміння встановлювати й підтримувати контакт із клієнтами (коректність, уважність, спостережливість і досить високий рівень рефлексії психолога);

- активне слухання [5, с. 111].

Також соціальний педагог повинен проводити профілактичну роботу негативних явищ з батьками, таких як алкоголізм, наркоманія, ВІЛ/СНІД тощо. Профілактична діяльність може проходити в формі диспуту, дискусії, лекції, тренінгу. Для закріплення і перевірки проведеної роботи педагог може провести анкетування, наприклад на тему «Моє ставлення до наркотиків» тощо.

Разом з цим можуть використовуватись наступні форми роботи: батьківські збори, перегляд фільмів на педагогічні теми, дні відкритих дверей, клуби для батьків «Ми і наші діти», «Нумо, мами!», «Нумо тата!», «Тато, мама і я – спортивна сім'я» та ін., консультаційні пункти, вечори-вогники «Сімейні традиції», «Родовід сім'ї» тощо [4, с. 319].

Всю інформацію про батьків (анкети, тести та ін.), про форми і методи роботи з ними, про результати проведеної соціально – педагогічної роботи та ін., соціальний педагог може зберігати у вигляді особистих справ на кожному родина.

Таким чином, з вище викладеного ми можемо зробити висновок про те, що об'єктивні суспільно-політичні обставини призводять до збільшення кількості дітей, які перебувають в закладах інтернатного типу. Але спілкування з батьками є невід'ємною складовою життя дітей в інтернаті. Як зазначалося раніше, майже всі батьк вихованців – це особи з асоціальним типом поведінки. І тому, робота соціального педагога в інтернатних закладах з батьками вихованців повинна бути спрямована на профілактику негативних явищ, на зміну їх способу життя, і на зміну ставлення до дітей і до родини в цілому.

Література

1. **Овчарова Р. В.** Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М. : ТЦ Сфера, 2005. – 480 с.
2. **Зверева І. Д.** Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: Метод. посіб. / І. Д. Зверева. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
3. **Шакурова М. В.** Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие / М. В. Шакурова. – М. : Академия, 2007. – 272 с.
4. **Андрєєва В. М., Григораш В. В.** Настільна книга педагога. Посібник для тих, хто хоче бути вчителем майстром / В. М. Андрєєва, В. В. Григораш. – Х. : «Основа», 2006. – 353 с.
5. **Сорочинська В. Є.** Організація роботи соціального педагога: Навч. посіб. / В. Є. Сорочинський. – К. : Кондор, 2005. – 198 с.
6. <http://revolution.all.ru>

Анотація. У статті йдеться про форми та методи роботи соціального педагога в закладах інтернатного типу з батьками вихованців.

Ключові слова: заклади інтернатного типу, напрям роботи, батьки, діти, вихованці, форми роботи, методи роботи, робота з батьками.

РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ТА АДАПТАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 37.013.42:343.226-053.2

Гольченко О. Р.

ТЕХНОЛОГІЇ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ДІТЬМИ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, в умовах економічної кризи, демографічна проблема грає важливу роль. Соціальний захист населення сьогодні знаходиться не на європейському рівні. Не дивлячись на те, що суспільство приймає заходи по захисту сім'ї при народженні дитини (Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми») та виплачує батькам гроші з догляду за дитиною, на першу дитину – 12240 грн., на другу – 25000 грн., та третю – 50000 грн., багато сімей знаходяться за межею бідності [1].

Демографічні, моральні і культурні зрушення, що відбуваються в Україні, призводять і до змін у сім'ї. Останнім часом все частіше практики (вчителі, вихователі, соціальні працівники) і вчені (теоретики) у своїх дослідженнях характеризують ситуацію яка склалася у сім'ї як кризову. На цей час сім'я часто стає середовищем, де під впливом процесів фінансової та економічної нестабільності, безробіття, пропаганди жорстокості в засобах масової інформації, формується озлобленість, ненависть до людей і як наслідок, призводить до насильства між членами родини.

Згідно з результатами, отриманими Державним комітетом України у справах сім'ї і молоді 33440 неповнолітніх і 52600 сімей потребують соціально-правового захисту; 90% дітей, які втекли з дому, хоч і мають батьків, але не можуть повернутися до дому із-за негативного ставлення до них у сім'ї. Кожна третя дитина не виживає до трьох років; кожна п'ята стає безпритульною; кожна десята закінчує життя самогубством; здоровою до школи вступає лише кожна дев'ята дитина; закінчує школу здоровою лише кожна двадцята; кожну 32 дитину покидають батьки або гублять; у будинках дитини на 60 ліжачок утримуються 90 покинутих немовлят [2], більш 20% жінок і 5-10% чоловіків страждають від сексуальних домагань які були в дитинстві [3].

У Луганській області випадків насильства над дітьми з кожним роком стає все більш. За даними Луганської міської міліції, тільки за першу половину 2008 було виявлено 15 випадків побиття неповнолітніх батьками, за весь 2007 р. – 27 випадків [2].

Проблема насильства у сім'ї не є новою у соціально-педагогічній та психологічній літературі, вона стала предметом дослідження як зарубіжних вчених (В. Бюль, Е. Фромм, Д. Галтунг, Є. Холостова,

Б. Шапіро, Т. Сидоренкова, М. Либоракіна, Р. Максудок, М. Флямер) так і вітчизняних (Ю. Якубова, Г. Святненко, М. Московка).

Н. Лавриненко виділяє наступні форми прояву насилля – **фізичне**, яке включає всі форми травм дітей, що сталися завдяки спрямованим діям батьків чи вихователів; **емоційне (психологічне)**, яке може проявлятися як у формі негативної уваги (словесного картання дитини, постійної критики, тероризації тощо), так і у вигляді повної втрати уваги до дитини; **сексуальне** залучення функціонально незрілих дітей та підлітків до сексуальних дій без їх розуміння та згоди, залучення до статевого акту, просте споглядання чи присутність при сексуальних діях [4].

Аналіз теоретичних джерел дозволяє стверджувати, що окремі аспекти проблеми попередження жорстокості розроблено, моделі, технології роботи з сім'ями де було вчинено насильство над дітьми розглядали: Л. Петровська, Н. Стинней, Д. Бім, О. Савченко, Л. Кондрашова, але проблема технологій реабілітації насильства в сім'ї не знайшла належного вивчення в соціально-педагогічній літературі, що зумовило вибір теми наукової статті.

Мета нашої статті обґрунтувати форми й методи, реабілітаційних технологій соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали насильства в сім'ї.

Питанням захисту прав дитини в сім'ї присвячено чимало документів ООН, серед них найважливішими є: «Декларація прав дитини» (1959), «Конвенція про права дитини» (1989). Ці документи об'єднали у собі юридичні норми, економічні умови, етичні та педагогічні принципи виховання. У 1991 році Конвенцію про права дитини ратифікувала і Україна. З метою втілення у життя основних положень Конвенції у нашій країні прийнято рід законів і програм: Національна програма «Діти України» (1996), «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї» (2001). Ці документи визначають охорону дитинства в Україні як стратегічний національний пріоритет з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист та всебічний розвиток; визначають правову та організаційні основи попередження насильства в сім'ї.

Домашнє насилля – це певні свідомі дії одного члена сім'ї стосовно іншого, якщо ці дії порушують конституційні права й свободи члена сім'ї як громадянина та завдають шкоди його фізичному, психічному або моральному здоров'ю, а також розвитку дитини» [5].

Що стосується поняття «насильство дітей в сім'ї» ми дотримуємося точки зору Ф. Гербаріно, який вважає, що насильство дітей в сім'ї – це будь які дії чи без діяння по відношенню до дитини з боку батьків або людей, які їх замінюють, в результаті чого порушується фізичний і психологічний розвиток, здоров'я і благополуччя дитини, а також права дитини та її свобода [6].

Домашнє оточення – сприяє розвитку ярої асоціальної поведінки у дітей. Основними *сімейними* факторами, які пов'язані з насильством серед підлітків, є:

- поганий нагляд за дітьми та суворі дисциплінарні покарання;
- конфлікти батьків на очах у дітей у ранньому дитинстві;
- низький рівень довіри між батьками та дітьми;
- досвід окремого проживання чи розлучення батьків у ранньому дитинстві;
- низьке соціально-економічне положення родини [2].

Соціально-політичні та культурні фактори:

- молодіжні об'єднання асоціального напрямку: скінхеди, готи, емо та ін.; доступність наркотиків є сильними факторами, які збільшують вірогідність насильства серед дітей, підлітків та молоді.
- низький рівень соціальних зв'язків у суспільстві;
- недостатній рівень соціального захисту населення;
- матеріальна нестабільність, безробіття, демографічні зміни, урбанізація;
- ЗМІ які пропагують насильницькі дії для вирішення конфліктів [5].

Деморалізація, яка пов'язана з вживанням алкоголю і наркотиків, сприяє виникненню специфічних малих соціальних груп, у яких єдиним засобом вирішення міжособистісних конфліктів стає насильство; уявленню про більшу ефективність насильства як засоба досягнення соціально-політичних цілей, ніж законних методів; думці про недоступність або неефективність офіційних форм реагування на порушення прав і законних інтересів громадян, що веде вживання самосуду; неефективній роботі багатьох державних органів, у тому числі правоохоронних, які не забезпечують громадянам доступних, швидких і ефективних засобів захисту своїх прав і законних інтересів; мало ефективності системи соціальної профілактики, допомоги і реабілітації осіб з психічними аномаліями, алкоголіків, наркоманів.

Данні причини приють виникненню таких видів насилля: сексуального, фізичного, психологічного, економічного. Кожен з них має свої наслідки.

Сексуальне насильство може глибоко вплинути на фізичний. Емоційний, розумовий і соціальний добробут жертви. Воно пов'язане з багатьма наслідками, такими як: небажану вагітність; гінекологічні ускладнення; хвороби, які передаються статевим шляхом, в тому числі ВІЧ/СНІД; депресію; думки та поведінку, що призводять до самогубства [5].

Фізичне насильство у сім'ї Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» визначається як «умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі й гідності» [1, с. 5].

Психологічне насильство в сім'ї, згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», – це «насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю» [1, с. 10]. Наслідками психологічного насильства є: низька самооцінка, беззахисність, агресія, депресія тощо.

Економічне насильство, згідно з Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», – це «умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на яві постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я» [1, с. 11]. Отже економічне насильство пов'язане з порушенням прав та інтересів члена сім'ї, через позбавлення або обмеження його майнових прав.

На сьогодні в Україні поки що не створена ефективно діюча система соціального захисту та допомоги сім'ям. Але основні напрямки роботи з різними типами сімей вже апробовані в рамках розгалуженої мережі соціальних служб для молоді, головним завданням яких є надання молодим громадянам безкоштовної кваліфікованої юридичної, психолого-педагогічної, медичної, інформаційної допомоги, профілактика правопорушень та боротьба з негативними явищами в молодіжному та дитячому середовищі, опікування молодими інвалідами, дітьми-сиротами тощо.

При насильстві в сім'ї майже завжди страждають діти. Статистика свідчить, що чоловік, який ображає свою дружину, часто ображає і дітей. Більшість психотерапевтичних та лікувальних програм з приводу домашнього насильства приділяють окрему увагу дітям, що є учасниками або свідками насильства та образ. Розглянемо основні технології напрямків психотерапевтичної, соціально-педагогічної допомоги таким дітям залежно від віку.

Дошкільний вік. Діти цього віку особливо чутливі до змін в звичках та порушеннях їхнього найближчого оточення. Їм не вистачає мовного та розумового досвіду, щоб самостійно впоратись з несподіваним стресом, тому вони особливо залежать від членів сім'ї у своїх намаганнях заспокоїтись. Стратегії втручання можуть бути спрямовані на відновлення спокійного звичайного життя, забезпечення можливості як для невербального, так і мовного вираження дитячих почуттів та набуття нової впевненості.

Молодший шкільний вік. Регресивні поведінкові реакції особливо поширені у цьому віці. Діти можуть стати більш замкненими та агресивнішими. Стратегії втручання спрямовані до вербалізації їхнього досвіду в ігровій формі.

Підлітковий вік. Для цієї вікової категорії дуже важливими є реакції однолітків. Діти потребують схвалення товаришів, для них важливо, щоб їхні почуття та страхи були звичайними. Заспокоєння та напруження можуть проявитися у вигляді агресії, бунту, замкненості. Для зменшення почуття ізоляції та нормалізації дитячих почуттів дуже ефективні групові обговорення з однолітками та дорослими. Стратегії втручання також можуть бути спрямовані на відновлення групової активності, занять спортом, які допомагають зняти напруження.

Юнацький вік. Більша частина активності та інтересів дітей цього віку концентрована на оточенні. Страх перед тим, що їхні відчуття та реакції можуть бути незвичайними та неприйнятними, може призвести до занурення в себе та депресії. Поширені психосоматичні реакції. Стратегії втручання мають бути спрямовані на заохочення юнаків підтримувати стосунки з друзями та до участі у спортивному та громадському житті [4].

Соціотерапія – це форма психотерапії, яка полягає у взаємодії між індивідом та оточенням. Поряд з внутрішньо психічними явищами в соціотерапії важливими є проблеми міжособистісних і соціальних взаємовідносин [4].

Основним завданням соціотерапії є вплив на поведінку людини з метою ресоціалізації, тобто відновлення в особистості якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності у суспільстві, а також соціальної адаптації дітей та підлітків, які мають труднощі у соціалізації. Ці труднощі обумовлені недосконалістю системи виховного впливу на особистість інституцій, які традиційно займаються соціалізацією, а також зростаючим рівнем емоційної напруженості практично кожної сім'ї, що пов'язано з нестабільною економічною, політичною ситуацією в країні.

Нами була розроблена програма соціотерапевтичної роботи з дітьми, які стали жертвами насилля у власній сім'ї. Мета програми – надання соціально-психологічної, соціально-педагогічної допомоги цим дітям та проведення превентивної роботи з батьками з метою уникнення проявів насилля щодо дітей.

Програма передбачає співпрацю школи і соціальної служби для сім'ї дітей та молоді. Напрямами роботи соціального педагога в школі стали: психодіагностика, корекційна робота з дітьми, що зазнали сімейного насилля; соціально-педагогічні консультації батьків з різних питань виховання дитини в сім'ї. Програма включає такі напрямки роботи:

- 1) психодіагностика;
- 2) корекційна робота з дітьми що зазнали сімейного насилля;
- 3) соціально-педагогічна робота з батьками.

Ми проводили експериментальну роботу на базі 51 школи міста Луганська. В ній приймали участь учні з 5 по 11 класи.

З метою виявлення найтипівіших видів насильства серед учнівської молоді, їхніх причин, отримання порівняльної характеристики

рівня зловживань над дітьми у неблагополучних сім'ях звичайної школи міста, ми провели анкетування серед учнів. Було встановлено, що:

- а) до 15% респондентів застосовують фізичні покарання;
- б) кожна третя дитина в дитинстві лишалася без нагляду батьків;
- в) кожна десята дитина зазнала сексуального насилля;
- г) у кожного другого учні виникали непорозуміння з батьками.

Найчастіше причинами виникнення непорозумінь між батьками і дітьми стало: характер дитини (49%), розбіжність у поглядах (44%), погана успішність і поведінка у школі (27%), оточення дитини (17%), характер і надмірна опіка батьків (15%).

Після проведення психодіагностики дітей та виокремлення тих, хто зазнав різних форм сімейного насилля, програма передбачала заняття у соціотерапевтичних групах.

Перед тим, як розпочати роботу з групою, складався перспективний план роботи на запланований термін функціонування групи. Перед тим, як набрати групу, ми визначили, в якому напрямку вона буде працювати, а саме: розвиток певних сфер особистості, психокорекція помилкових типів поведінки, формування позитивного мислення.

Також були визначені критерії відбору учасників групи: діти з труднощами у навчанні чи поведінці, діти з надмірною збудливістю, діти з неповних сімей, діти із сімей з алкогольною проблемою. Ми не об'єднували дітей з високим рівнем відхилень у поведінці із середнім або невисоким рівнями. З підлітками, які мають високий рівень відхилень, зокрема, проявляють агресивність, а також з тими, хто переніс важку психічну травму, перед зарахуванням у групу, була проведена індивідуальна або сімейна терапія.

Кількість учасників 12-14 осіб, чим більш психічно травмовані діти, тим краще, щоб їх було менше (від 6 до 8). При підборі учасників ми враховували особливості вікової психології дітей.

Важливим принципом участі у роботі соціотерапевтичних груп була добровільність. За цим принципом протягом 12 місяців група залишалась відкритою, тобто до неї могли приходити нові члени. Після того, як склад групи стабілізувався і визначилися учасники, які були націлені на систематичну роботу, з членами групи укладався контракт про регулярне відвідування занять протягом одного або двох місяців. Це є необхідною умовою для створення атмосфери довіри і взаємопідтримки, тому що нові учасники можуть викликати настороженість, напруження.

Заняття у соціотерапевтичних групах мали на меті допомогти підліткам подолати труднощі адаптації до суспільства, оптимізацію стосунків з оточенням, розвиток їх особистості. Загальною метою занять соціотерапевтичних груп стала діагностика та корекція поведінки, реагування на негативні емоції, навчання конструктивним формам спілкування, формування позитивного мислення.

При підготовці занять, які проводились два-три рази на тиждень тривалістю 1,5 – 3 години, враховувалась динаміка розвитку групи.

I фаза – формування групи.

У цей період відбувалась інтеграція групи, вироблялися норми, ритуали. Залежно від кількості учасників, 2-3 заняття ми присвятили знайомству учасників, створенню атмосфери взаємодовіри і безпеки, вмінню говорити про себе і репрезентувати себе. Вже на цьому етапі розпочиналась робота з емоціями і формування позитивних «підпорок». Одночасно відбувалась діагностика індивідуальних труднощів членів групи, вирішувались проблеми, які виникали між учасниками.

II фаза – період поглибленої роботи над запланованими темами та проблемами, які виникали у процесі розвитку групи.

Ця фаза займає найбільш часу і присвячувалась опрацюванню важких тем. У цей час реалізувались наступні цілі:

1. Терапевтичні: опрацювання уражень, які виникають у відносинах з однолітками, зокрема, з особами протилежної статі; з дорослими, зокрема, батьками; допомога в реагуванні на емоції, які виникають внаслідок перебування у дисфункційній родині, а також у школі, суспільстві.

2. Навчальні: пізнання емоцій, ознайомлення зі способами самопомоги; формування вмінь розпізнавати свої потреби та потреби інших людей; навчання вмінню дотримуватись прийнятих суспільних норм; оволодіння навичками використання власних позитивних сторін; вироблення вмінь, необхідних для конструктивного вирішення конфліктів; пізнання механізмів алкогольних та інших uzалежнень, особливості поведінки співузалежних членів родини; опрацювання напрямків можливих змін поведінки, які сприятимуть розвитку і дозволять уникати нових уражень.

3. Розвиваючі: розвиток індивідуальних здібностей, талантів, захоплень; навичок допомагати собі в конфліктних ситуаціях; вмінь приятелювати, кохати; самостійності, усвідомлення, в чому можна бути незалежним від родини;

III фаза – підготовка до закінчення занять.

У цей період учасники навчалися жити без підтримки, яку надає група, а саме: опрацювали систему контактів та підтримки в іншій формі, ніж яка склалася в групі, навчалися в разі необхідності самостійно шукати підтримку у соціуму.

Водночас обумовлювався час, коли учасники групи можуть зустрічатися, як часто треба робити такі зустрічі, до кого вони можуть звертатися, якщо опиняться у складній життєвій ситуації, дати номери телефонів осіб та установ, які можуть надати допомогу.

При плануванні занять, передбачалося спільне проведення часу, а також екскурсії, виїзди на природу. Все це сприяло посиленню терапевтичного впливу, вихованню особистісного розвитку дітей. У

такій ситуації діти стали відкритішими, виявляли більшу готовність опрацьовувати свої проблеми.

Молоді люди не вміють ідентифікувати свої почуття, тому роботу ми почали ознайомлюючись з розмаїттям назв почуттів та емоційних станів.

В процесі психокорекційної роботи велику увагу ми звернули на індивідуальний підхід. Перш за все, це було уважне ставлення до учасників цього процесу, розуміння їх, опора на те позитивне, що є в кожній людині.

Це одним із напрямків соціотерапевтичної роботи з сім'ями де існують прояви насильства щодо дітей було надання допомоги батькам та дітям у налагодженні взаємостосунків, здобутті взаєморозуміння, раціональних шляхів вирішення складних сімейних проблем. Тут також велика роль належала соціальному педагогу. Спільна робота соціальної служби зі школою допомогла вирішувати питання, які школі самостійно розв'язати було важко.

Аналізуючи вище сказане можна зробити висновок, що на сьогодні в Україні поки що не створена ефективно діюча система соціального захисту та допомоги сім'ям, але основні напрямки роботи з різними типами сімей вже апробовані в рамках розгалуженої мережі соціальних служб для молоді, головним завданням яких є надання молодим громадянам безкоштовної кваліфікованої юридичної, психолого-педагогічної, медичної, інформаційної допомоги, профілактика правопорушень та боротьба з негативними явищами в молодіжному та дитячому середовищі, опікування молодими інвалідами, дітьми-сиротами тощо. Ми розглянули основні напрямки психотерапевтичної, соціально-педагогічної допомоги дітям та виявили особливості реабілітації дітей в дошкільному, у молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці. Детальніше розглянули один з напрямків роботи з дітьми-жертвами сімейного насилля – соціотерапію та виявили її основні завдання. Ми провели соціотерапевтичну експериментальну програму на базі 51 школи м.Луганська.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проаналізованої проблеми. На нашу думку, потребують поглибленого вивчення психологічні механізми подолання наслідків насилля щодо дітей, і й щодо членів родини, у яких здійснюється насильство, неблагополучних сімей. Адже сімейне насилля негативно впливає на всіх членів родини і призводить до тяжких наслідків як у сімейному так і соціальному житті особистості.

Література

1. Заварова Н. В. Стоп насильству: інформаційна збірка / Н. В. Заварова, Г. О. Зайцева, О. С. Литвиненко, Н. О. Старун, Т. М. Сурніна, Г. Г. Шкутько. – Луганськ : Управління у справах сім'ї, молоді та спорту облдержадміністрації, Луганський обласний центр

роботи з жінками, 2008. – 250 с. **2. Титаренко В. Я.** Семья и формирование личности / В. Я. Титаренко. – М. : «Мысль», 1987. – 325 с. **3. Соціальна педагогіка:** мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літ-ри, 2008. – 336 с. **4. Панченко Л.** Насильство над дітьми в сім'ї, як проблема суспільної моралі / Л. Панченко // Соціальний педагог – 2008. – № 8. – С. 43. **5. American Councils.** Американські Ради з міжнародної освіти Acts. Accels. Ми проти насильства, а ти? Переклад та підготовка матеріалів: Олена Розказова. – Луганськ, 2004. – 50 с. **6. Запобігання** насильству в сім'ї. Практичний посібник для дільничих інспекторів міліції / ред.-упоряд. О. В. Лясковська. – К. : Логос, 2004. – 108 с.

Анотація. У статті розглядаються питання технологій реабілітаційної роботи соціального педагога з дітьми, які зазнали насильства в сім'ї, а саме основні причини насильства в сім'ї стосовно дітей, його види, наслідки та заходи соціальної реабілітації дітей, які зазнали насильства в сім'ї.

Ключові слова: фізичне, сексуальне та психологічне насильство, реабілітаційна робота, соціотерапевтична група.

УДК 364-78:314.151.3-054.7

Гукова М. А.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З МІГРАНТАМИ

Актуальність даної проблематики пояснюється зростанням темпів міграції в Україні. Сьогодні некеровані міграційні потоки мають тенденцію до криміналізації, а біженці та інші мігранти, які не забезпечені хоча б мінімальною допомогою з боку держави, вимушені самі шукати засоби до існування. І в їхньому випадку, часто єдиними такими засобами є злочинна діяльність. Міграційні процеси в сучасному світі значно впливають на господарське життя, розміщення, чисельність і стан людських ресурсів різних територій планети.

Мета даної статті – розкрити особливості соціальної роботи з мігрантами.

Міграція є неоднозначним соціальним процесом. З одного боку, це життєво необхідний і неминучий для нормальної життєдіяльності процес, пов'язаний з перерозподілом трудових ресурсів, їхнім навчанням, відпочинком і т.д. З іншого боку, міграція, що носить змушений характер, приводить до росту соціальної напруженості, породжуючи проблеми забезпечення мігрантів житлом і роботою, іноді їжею й одягом,

медичним забезпеченням, рішення психологічних проблем, пов'язаних із пристроєм і адаптацією на новому місці проживання.

Термін "міграція населення" (від лат. *migratio* – переселення) означає процес переселення (переміщення) людей, що перетинають кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди чи на тривалий термін. За визначенням ООН, міграцією вважається переміщення осіб на термін більш 6 місяців. Існує і більш широке тлумачення цього поняття, відповідно до якого: міграція – усі види руху населення, що мають суспільну значимість, аж до переміщення з пригороду в місто, всередині міста, з будинку на роботу і назад [2].

Проблема міграції у соціальній роботі постає в середині 90-х років і сьогодні активно досліджується російськими та українськими фахівцями, зокрема окремі аспекти соціальної роботи з мігрантами розкривають у своїх роботах С. Пальчевський, В. Полтавець, А. Прокоф'єв, Є. Холостова, П. Павленок, І. Зайнишев та інші.

Виділяють 4 основних типи міграції: епізодичну (поїздки на відпочинок, навчання), маятникову (переміщення по відносно стабільних маршрутах в одну сторону, а потім назад), сезонну (як правило на сезонні роботи); і безповоротний тип міграції, що і є таким у буквальному змісті слова. Переважно саме безповоротний тип, який породжує найбільшу кількість проблем і є об'єктом соціальної роботи.

За ступенем керованості розрізняють організовану міграцію, здійснювану за участі державних чи суспільних органів, і неорганізовану (стихийну), що здійснюється силами і засобами самих мігрантів.

Стосовно переміщення розрізняють: добровільну, змушену і примусову міграцію. Добровільна міграція здійснюється людиною за власним бажанням у пошуках кращого місця роботи, житла, тощо.

Ще одна ознака поділяє мігрантів на ті, хто переміщується в межах однієї держави – внутрішня міграція і зовнішня міграція – еміграція й імміграція – відповідно виїзд і в'їзд громадян з однієї країни в іншу на постійне чи проживання на більш-менш тривалий термін [4].

Об'єктом роботи соціальних служб є переважно особи, які в'їжджають у країну – іммігранти. Згідно законодавства України, імміграція – це прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання. Відповідно: "іммігрант – іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання" [3].

На жаль, поза чітким законодавчим визначенням залишилось поняття нелегальної імміграції та нелегальних іммігрантів. Але ж соціальну роботу потрібно проводити і з ними (під час їх перебування в місцях тимчасового утримання, до моменту депортації із України). Тому і нелегальні міграційні процеси, та соціальна робота з нелегальними

мігрантами, враховуючи їх підвищену складність, потребують законодавчого врегулювання, і можливо ще навіть в більш чіткій мірі, чим щодо легальних мігрантів.

Однією з найбільш значних у кількісному відношенні, та однією з найскладніших у соціальному плані груп мігрантів є біженці. Хоча по своїй етимології терміни "мігранти", і "біженці" близькі й означають осіб, що перемінили (тимчасово чи назавсім) місце свого проживання, однак біженці є особливою групою, яка досить суттєво відрізняється від інших груп мігрантів, має свій особливий статус, та потребує особливих підходів у соціальній роботі. Тому і у міжнародному праві і юридичних системах ряду держав розуміння цих і ряду інших визначень є різним. Відповідно зміст і основні аспекти технології соціальної роботи з мігрантами багато в чому детермінується тим, до якого розряду, по своєму соціальному і юридичному статусі вони належать: мігранти, іммігранти, біженці, переміщені особи і переселенці.

Міграційні процеси, якщо вони крупномасштабні, мають істотні наслідки для держави, а тому завжди знаходяться в центрі уваги не тільки міграційних служб, але і соціальних працівників. Недавнє історичне минуле нашої країни підтвердило вплив міграційних процесів на розселення народів і культурно-господарське освоєння територій.

Що ж стосується причин міграційних процесів, то їх багато, в різних регіонах вони мають свої особливості, та накладаються одна на одну. В основному це соціально-економічні причини, в першу чергу низький рівень життя на батьківщині, неможливість знайти роботу тощо. Велику роль грають також політичні, національні, релігійні, екологічні і військові причини. Так, основною причиною, яка породжує міграцію біженців є військові та етнічні конфлікти.

Мігранти – це люди, які у більшій чи меншій мірі попадають у ситуацію маргіналізації в силу втрати своїх "територіальних коренів". Звичка, прихильність до визначеного місцеперебування впливає на соматичне і психічне здоров'я людини, її етику, почуття господаря, сприйняття природи, а також внутрішнього простору. Ці впливи знаходять вихід на проблеми етносу, продовження роду, родини.

Людина має багато життєвих потреб. Серед основних право на житло, визначення етнічної приналежності, право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичну допомогу і соціальне обслуговування, що необхідні для підтримки здоров'я і добробуту його самого і його родини, право забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, удівства, настання старості чи іншого випадку втрати засобів до існування з незалежних від його обставин.

Для мігрантів, характерними є добровільна чи змушена зміна (утрата) колишньої територіальності, що спричиняє, як правило, тимчасову чи постійну "поразку" багатьох з перерахованих, а також ряду інших прав. Ці зміни болісно обертаються для фізичного і психологічного здоров'я, духовності (почуття гідності), професійної

активності (працевлаштування за фахом) змушених мігрантів. При вимушеній міграції серйозно порушується соціальна інтеграція людини: з одного природного і соціального середовища вона переміщується в іншу, болісно розриваючи безліч природно-антропологічних зв'язків і штучно створюючи такі зв'язки на новому місці. У цьому сутність об'єкта і предмета соціальної роботи з мігрантами як маргиналами, що потерпіли "поразку" у соціальних і природно-антропологічних правах.

Що стосується організаційних і технологічних підходів до соціальної роботи з мігрантами, то дослідження міжнародного досвіду показує, що в роботі з мігрантами вирішальну роль відіграє міграційна урядова політика, практичне виконання якої у всіх сферах державної і суспільної діяльності забезпечує чітко сформульована програма з питань відносин між різними громадами. Встановлення добрих відносин між різними громадами припускає надання іммігрантам міцного правового статусу і рівних можливостей для їхньої участі в різних сферах життя суспільства. Тільки на цій основі можуть розвиватися рівноправні міжнаціональні відносини і життєдіяльність діаспори. Ґрунтуючись на досвіді інших країн, можна зробити висновок, що політика і технологія з питань етнічних відносин і роботи з мігрантами в обов'язковому порядку повинні бути сформовані з урахуванням ряду принципів:

- варто виходити з припущення, що більшість іммігрантів залишаться на постійне (чи тривале) проживання в приймаючій країні і що вони можуть внести немаловажний вклад у її економіку;
- необхідно усвідомлювати вирішальну роль органів державної влади в сприянні адаптації й інтеграції іммігрантів і в розвитку добрих міжобщинних відносин; це, у свою чергу, дає підставу припускати, що буде забезпечена законодавча база для заходів, спрямованих на досягнення рівності можливостей, боротьбу з дискримінацією мігрантів і в необхідних випадках здійснення успішної інтеграції іммігрантів; з іншого боку, необхідно заохочувати іммігрантів розвивати в собі почуття приналежності до нового суспільства; владні структури і громадські організації повинні сприймати іммігрантів і їхніх лідерів як необхідних партнерів у справі встановлення міжгромадських відносин;
- варто усвідомлювати, що інтеграція і встановлення добрих відносин між місцевим населенням і мігрантами – це процес, розрахований на тривалий період [1].

Міжнародні конвенції і досвід ряду країн підтверджують, що іммігранти, що прожили довгий термін у приймаючій країні, особливо ті з них, хто в ній народився, повинні мати можливість без проблем одержати її громадянство, що було б найбільш ефективним методом розвитку в них почуття приналежності до суспільства, у якому вони живуть. В умовах загострення міграційної ситуації дуже важливо заснувати в місцях зосередження іммігрантів офіційні органи, що займалися б здійсненням і координацією дій, спрямованих на досягнення мігрантами рівних можливостей, їхню інтеграцію й асиміляцію. Правові

засоби боротьби з дискримінацією повинні доповнюватися іншими засобами, особливо в області освіти й інформації, спрямованими на рішення конкретних проблем різних категорій мігрантів у країні перебування.

Необхідно враховувати усе більш зростаюче етнічне і культурне різноманіття населення у регіонах і країні в цілому. Усунення дискримінації і задоволення потреб мігрантів будуть більш ефективним, якщо міграційної служби комплектувати також особами іммігрантського походження. Саме з досвіду розвинутих країн можна багато чого почерпнути з метою розробки працеспроможних центральних і місцевих структур, загальнонаціональних, регіональних і муніципальних програм, що дозволили би пом'якшити процес інтеграції мігрантів в українське суспільство.

В Україні центральним координуючим органом, щодо роботи з мігрантами і біженцями є Державний комітет України у справах національностей та міграції. Саме він повинен координувати діяльність всіх державних органів по роботі з мігрантами, в тому числі і соціальну роботу. На сьогодні його робота не є достатньо ефективно. Враховуючи це, та позитивний закордонний і вітчизняний досвід, необхідно багато повсякденних проблем міграції вирішувати на місцевому рівні. Саама місцева влада в партнерстві з центральними урядовими органами і неурядовими організаціями усіх видів відіграють важливу роль у підготовці відповідних умов для встановлення нормальних відносин між мігрантами і місцевими жителями.

Поліпшення положення мігрантів може наступити при активізації їх власного соціального потенціалу. Країни, у яких нараховується значна кількість мігрантів, заохочують виникнення асоціацій іммігрантів і етнічних груп (земляцтв та ін.), з урахуванням яких формуються суспільні фонди, призначені для розробки і реалізації проектів, що відбивають інтереси мігрантів і біженців. Першорядне значення надається питанням релігії, культури, традиціям і звичаям з метою забезпечити поваги прав людини. Позитивних результатів домагаються ті органи влади, що прагнуть установити контакт із представниками різних конфесій і організувати обговорення ними проблем, що однаковою мірою цікавлять і корінних жителів, і мігрантів.

Таким чином, соціальна робота з мігрантами – це важлива галузь соціальної роботи, яка тісно пов'язана із профілактикою негативних явищ у суспільстві. Серед перспективних напрямів соціальної роботи з мігрантами можна намітити такі, як налагодження і розвиток зв'язків із міжнародними організаціями, що займаються проблемами міграції, і участь у їхній діяльності; організація взаємодії між центральними та регіональними державними відомствами й установами і місцевими органами влади, що вирішують проблеми міграції і мігрантів; організація взаємодії між державними структурами, громадськими організаціями і фондами, що займаються соціальним захистом і допомогою мігрантам;

сприяння створенню громадських організацій, що займаються проблемами мігрантів; розробка оптимальної структури і нормативів діяльності стаціонарних і нестаціонарних установ соціальної допомоги мігрантам стосовно до умов конкретних регіонів.

Подальші перспективи розробки даної проблематики ми бачимо у вдосконаленні та розширенні форм і методів соціальної роботиз мігрантами.

Література

1. Зайнышев И. Г. Технология социальной работы : учебник / И. Г. Зайнышев. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 237 с. **2. Павленок П. Д.** Основы социальной работы : учебник / П. Д. Павленок. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 394 с. **3. Полтавець В. І.** Соціальна робота в Україні: перші кроки / В. І. Полтавець. – К. : Науковий світ, 2000. – 233 с. **4. Холостова Е. И.** Технологии социальной работы : учебник / Е. И. Холостова. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 399 с.

Анотація. У статті розкрито поняття міграції, особливості соціальної роботи з мігрантами, принципи соціальної роботи з мігрантами та перспективи поліпшення соціальної роботи у цій сфері.

Ключові слова: міграція, мігранти, соціальна робота з мігрантами, принципи соціальної роботи з мігрантами.

УДК 37.013.42:314.151.3-054.7-053.5

Коцур Т. В.

ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Економічні труднощі, безробіття, низькі доходи трудящих та затримки з виплатами зарплатні змусили велику кількість населення України шукати заробітку за кордоном. Трудова міграція батьків, яка частіше на меті має розв'язання матеріальних питань родини, призводить до складних наслідків у розвитку дітей, які залишаються без нагляду батьків. За різними оцінками чисельність українців, які перебувають на заробітках за кордоном, сьогодні зростає та коливається від 2 до 6 млн. осіб [1, с. 45]. Батьки, які виїжджають працювати за кордон, змушені залишати власних дітей задля того, щоб мати можливість забезпечити нормальні умови життя для них. У цьому випадку виховання та розвиток дитини відходить на другий план, залишаючи центральне місце матеріальному забезпеченню, що негативно впливає на особистість дитини.

З від'їздом батьків вияви девіантної поведінки у дітей частішають. Дитина стає агресивнішою, починає прогулювати школу, вчиняє дрібні правопорушення. Збільшуються випадки потрапляння в залежність від комп'ютерних ігор. Частішають випадки долучення дітей із сімей трудових мігрантів до алкоголізму, наркоманії, бродяжництва. Все це посилює актуальність даної теми. Сьогодні є гостра необхідність всебічного вивчення дитини з сім'ї трудових мігрантів з метою нівелювання негативних наслідків, максимального використання та розвитку закладених позитивних можливостей і здібностей для її особистості. Соціальний педагог повинен найбільше приділяти увагу саме цим категоріям дітей та їхнім сім'ям, тому, що вони є найбільш вразливими до негативних зовнішніх та внутрішніх чинників.

Метою нашої статті є розкрити вплив відсутності батьків на розвиток дитини, визначити зміст, напрямки соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів та охарактеризувати особливості дітей цієї категорії.

Перші напрацювання з теми трудової міграції почали з'являтися у 2002 - 2004 роках. У 2004 році Державний інститут проблем сім'ї та молоді провів дослідження, метою якого було вивчити становище дітей, батьки яких тимчасово виїхали за кордон. Дослідники зазначають взаємозв'язок відсутності батьків і схильності дитини до девіантної поведінки.

Особливу увагу соціально-педагогічній та психологічній роботі з дітьми трудових мігрантів приділяють В. Андрієнкова, М. Євсюкова, Т. Веретено, І. Зверєва, А. Капська, Т. Дугарська, Ю. Якубова, Л. Ковальчук та інші.

Стан та проблеми дітей трудових мігрантів, які залишаються без батьківського піклування викликає значне занепокоєння, тому, що на сучасному етапі існує недостатність вивчення впливу тривалого перебування батьків за кордоном на розвиток дитини. Проблеми дітей, батьки яких виїхали працювати за кордон, розглядаються в працях Т. Кірик, Ю. Галустян, І. Шваб, Т. Дорошок, І. Трубавіної.

Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, в результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років. Більшість трудових мігрантів занепокоєні тим, що з поїздок додому їм не вдасться знову потрапити за кордон. Це змушує значну кількість молодих батьків, покидаючи свою батьківщину надовго (інколи на рік, або й більше), залишати дітей на близьких родичів або на опікунів. Усе це створює несприятливий психологічний клімат у сім'ї, позначається на її духовності, на виконанні однієї з її найважливіших функцій – вихованні дітей. Тому, сім'я трудових мігрантів не спроможна стати ефективним агентом первинної соціалізації дитини, повною мірою реалізовувати виховну функцію, сутність якої полягає в передачі дітям у процесі їх входження в систему суспільних відносин соціального досвіду,

необхідного для нормальної життєдіяльності, оскільки тільки повноцінне грамотне сімейне виховання розвиває здібності, здорові інтереси, потреби дитини, формує правильний світогляд, сприяє прищепленню гуманних моральних якостей, розумінню необхідності дотримуватися правових та моральних норм життя і поведінки [2, с. 59].

Отже, батьки, які їдуть за кордон, щоб забезпечити майбутнє своїх дітей, не спроможні контролювати їхнє сьогодення. А оскільки батьківський вплив у процесі виховання практично не замінний, то діти у таких "розірваних" родинах найчастіше полишені самі на себе. Це призводить до проблеми соціального сирітства.

Бездоглядність дітей, спричинена відсутністю контролю за їхньою поведінкою, навчанням, розвитком та вихованням з боку батьків і вихователів, призводить до негативних особливостей їхнього психічного розвитку, труднощів у навчанні й вихованні, соціалізації, проявів девіантної поведінки, зниженню успішності в школі, стресів, безвихідних ситуацій, неадекватної самооцінки, замкнутості, інакше кажучи важковиховуваності та педагогічної занедбаності. Розрив позитивних емоційних зв'язків з найближчими дорослими, дефіцит спілкування і близькості з ними ускладнюють ідентифікацію дитини з батьками, що змушує її шукати співчуття, співпереживання та зразки для наслідування поза сім'єю. Новим колом спілкування часто стає вуличне угруповання, у якому дитина намагається компенсувати відсутність повноцінних дитячо-батьківських стосунків [2, с. 19].

Про загрозливість ситуації, що склалася у середовищі дистантних сімей (ті сім'ї, члени яких тривалий час з різних причин проживають на відстані один від одного) сучасних українських заробітчани, свідчить і те, що багато дітей із цих сімей через бездоглядність і занедбаність потрапляють в школи-інтернати та дитячі будинки, а деякі з них, залишившись без піклування батьків, поповнюють ряди «дітей вулиці». Переважно це саме та категорія дітей, якій довелося зазнати подвійної «зради» батьків, найтипівішими варіантами якої є від'їзд матері та алкоголізм й апатія батька або створення обома батьками нових сімей.

Після від'їзду одного із батьків за кордон у дітей найчастіше всього виникає глибокий депресивний стан, небажання спілкуватися з рідними та друзями, особливо з мамою чи татом, які поїхали, крім того, у дитини можуть з'являтися думки про самогубство; вона нікому не довіряє, і навколишній світ стає для неї чужим. Так і зазначав Р. Паже, характеризує дитину, яка втратила сім'ю або тимчасово розлучилася з нею: «вона буде шукати ідеал, авторитет, референтну групу, буде сама виконувати функцію батьків (заробляти гроші, красти, просити, доглядати за собою)».

Процес адаптації до життя без сім'ї поступово згладжує загостреність вищеописаних характеристик. У такому випадку першочерговим завданням соціального педагога повинно стати сприяння адаптації дитини до самостійного життя або ж, якщо батьки залишають

дитину на опікунів, то створення в ній позитивного психологічного клімату, забезпечення оптимальних умов життя та захисту прав дитини, створення умов для її розвитку шляхом надання комплексу якісних соціальних послуг. До цих послуг відносяться:

- правові (консультування з питань чинного законодавства; представництво і захист прав та законних інтересів у органах державної влади та інших установах і організація; допомога в оформленні документів, необхідних для вирішення проблем дитини та сім'ї);

- психологічні (адаптація дитини до нової сім'ї та сім'ї до дитини, створення сприятливого психологічного клімату, для якого характерними є повага, любов, тісні емоційні зв'язки; допомога у вирішенні міжособистісних конфліктів; формування в дитини почуття власної гідності, адекватної самооцінки, самосвідомості, самостійності, активної громадської позиції; мінімізація негативних наслідків психологічних травм; корекція поведінки; проведення психодіагностики);

- соціально-педагогічні (допомога в навчанні та отриманні освіти; діагностика розвитку, інтересів та потреб дітей; просвітницька робота з метою всебічного й гармонійного розвитку дитини; допомога опікунам у вихованні дітей);

- соціально-методичні (формування здорового способу життя, профілактика різних захворювань; допомога в організації проходження обов'язкового медичного огляду й контроль за виконанням призначень лікаря, допомога в забезпеченні регулярного якісного медичного обслуговування, оздоровлення дітей);

- інформаційні (інформування про ресурси суспільства та допомога в їхньому використанні в інтересах дитини; надання довідкової інформації, необхідної для знаходження виходу зі складних життєвих ситуацій, доведення інформації про послуги, що надаються різними соціальними службами тощо).

При проведенні соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів соціальний педагог повинен враховувати наступні принципи: принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій; принцип особистісно-розвиваючого спілкування; принцип використання співпереживання як психологічного механізму виховання особистості; принцип систематичного аналізу своїх та чужих вчинків. Основними принципами налагодження ефективної взаємодії з батьками та опікунами є принцип демократизму, гуманізації, педагогізації, ретроспективності, рівноправності, конструктивності, безпечного діалогу [3, с. 186].

Система роботи соціального педагога має бути чітко спланована й адаптована до умов навчання в школі та індивідуально для кожного випадку. Соціальний педагог має володіти повною інформацією про дітей, батьки яких перебувають за кордоном, відслідковувати їх проблеми та проблеми їхніх сімей, вести моніторингові дослідження,

надавати посильну допомогу, співпрацювати з усіма соціальними інститутами, які впливають на дитину.

Серед напрямків соціально-педагогічної роботи з дітьми українських трудових мігрантів сьогодні виділяють такі: діагностичні, профілактичні, корекційні та реабілітаційні.

Педагогічна діагностика полягає у вивченні особистості дитини, при чому не лише у визначенні рівня її вихованості, навченості, розвиненості, а й у з'ясуванні індивідуальних особливостей дитини, її психічних властивостей та станів, зокрема характеру, темпераменту, здібностей, поглядів, переконань, інтересів, мотивів поведінки та діяльності, настроїв, станів, а також вивчення умов виховання дитини в сім'ї, ставлення до дитини батьків, опікунів та інших родичів, стилю виховання у сім'ї, рівня педагогічної культури сім'ї.

Діагностика особистості дитини включає в себе різні заходи, наприклад:

- визначення особистісних характеристик дитини (особистісний опитувальник Р. Кеттелла, проєктивна методика «Дім – дерево – людина», визначення ціннісних орієнтацій Рокіча, тест Айзенка (підлітковий варіант), який має на меті визначення таких індивідуально-психологічних особливостей, як екстрверсія, інтроверсія та нейротизм);
- визначення характеру взаємин у сім'ї (методика аналізу сімейного виховання, проєктивні методики «Малюнок сім'ї», «Лист незакінчених речень») та бесіда;
- визначення характеру взаємин у класі (соціометрія).

Педагогічна профілактика проявів девіантної поведінки та занедбаності здійснюється за допомогою створення необхідного виховного середовища та системи виховних впливів на дитину, передбачаються можливі труднощі в навчанні, виявленні недоліків у розвитку та вихованні, відхилень у поведінці та своєчасному проведенні необхідної соціально-педагогічної роботи з такими дітьми [4, с. 214].

У рамках такої роботи необхідне об'єднання зусиль різних фахівців і створення цілісної служби допомоги дітям, де дитина може одержати психологічну, педагогічну, правову, соціальну та інші види допомоги. До профілактики входить консультативно-методична робота, вона поділяється на: індивідуальну роботу соціального педагога по запити дитини та індивідуальну роботу з батьками, родиною. Надання кваліфікованої допомоги у формі психолого-педагогічного консультування сім'ї сприятиме усвідомленню і розв'язанню актуальних ситуацій і проблем внутрісімейних відносин, питань розвитку і виховання дитини. Батьківська просвіта дозволить попереджати помилки у сімейному вихованні та дитячо-батьківські конфлікти на основі їхнього своєчасного виявлення та попередження адекватними педагогічними мірами [5, с. 128].

Підвищенню психологічної компетнції батьків, збагаченню внутрішніх ресурсів сім'ї та особистості дитини, яка знаходиться в

умовах довготривалої відсутності одного з батьків, може слугувати практичне навчання сім'ї (спільно батьків і дітей), гармонізації внутрісімейних відносин у вигляді тренінгу дитячо-батьківських відносин. Ефективній адаптації дітей до зустрічей і тривалої відсутності одного з батьків сприятиме, на нашу думку, організація спільного сімейного дозвілля. З огляду на важливість і актуальність цієї роботи доцільним вважається соціально-педагогічний супровід дистантних сімей трудових мігрантів, що повинен здійснюватися у таких сферах, як сімейне виховання, шкільне виховання та виховання за місцем проживання, головними напрямками реалізації якого є освітній, психолого-педагогічний та посередницький.

Соціально-педагогічний супровід таких сімей полягає в поліпшенні життєвих ситуацій, мінімізації негативних наслідків та розв'язанні проблем конкретної сім'ї. Він включає в себе реабілітаційну та корекційну роботу. Реабілітаційна робота соціального педагога спрямована на соціально-психологічне та виховне відновлення сім'ї після від'їзду батьків. Психолого-педагогічна корекція – це сукупність спеціальних психолого-педагогічних впливів на особистість дитини, у якій виявлено ознаки занедбаності, з метою її відновлення у якості суб'єкта спілкування; спрямована на перевиховання, формування позитивного ставлення до навчання, подолання проявів агресивності, ворожості, негативних проявів у моральній свідомості і поведінці, а також формування адекватних ставлень до себе, навколишнього світу та інших людей.

Основними засобами педагогічної корекції дисгармонійного розвитку, емоційної нестабільності, нерозвиненості, довільності поведінки були такі: розуміння, співчуття педагога, знаття напруження, раціоналізація навчально-виховного процесу, вирівнювання культурно-освітніх можливостей дітей.

Корекційна робота припускає проведення відповідних заходів. Соціальними педагогами розробляються корекційні програми спрямовані на профілактику й корекцію різних видів девіантної поведінки та занедбаності дитини.

Корекційно-розвивальна програма (тренінг соціальної адаптації дітей, батьки яких за кордоном) має за мету допомогти дітям ефективно соціалізуватися, зорієнтуватися у складному, суперечливому світі, знайти вихід з кризової ситуації. Головними завданнями цього тренінгу соціальної адаптації є: корекція ставлення до себе, корекція ставлення до інших, корекція ставлення до життя. Основна гуманістична ідея цього тренінгу в тому, щоб не тиснути, не примушувати, не ламати людину, а допомогти їй стати самою собою, прийнявши та полюбивши себе, переробити стереотипи, які заважають жити радісно та щасливо, в першу чергу в спілкуванні з іншими людьми [2, с. 19].

Таким чином, діти, батьки яких виїжджають за кордон потребують значної допомоги з боку соціального педагога. Соціально-педагогічна

робота з дітьми трудових мігрантів має свої завдання та систему роботи. Виокремлюються такі напрямки соціально-педагогічної роботи, як діагностичні, профілактичні, корекційні та реабілітаційні. Найбільш дієвою є корекційно-розвивальна програма з тренінгами та заняттями.

На нашу думку, подальші дослідження різних аспектів цієї теми мають бути направлені на складання різнобічних соціально-педагогічних програм та методик роботи соціального педагога з дітьми українських трудових мігрантів в сфері їх культурного дозвілля.

Література

1. Організація соціально-психологічної допомоги дітям, батьки яких перебувають за кордоном [метод. посібник] – К. : Хотин, 2005. – 94 с. **2. Галенська Н.** Діти трудових мігрантів / Н. Галенська // Соціальний педагог – 2008 – №3 (15) – С. 19 – 39. **3. Соціальна** робота в Україні [Навч. посіб.] / За заг. ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. – К. : Центр навчальної літ-ри, 2004. – 256 с. **4. Соціально-педагогічна** та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів [навч.-метод. посібник] / За ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної – К. : ФОП «Купріянова», 2007 – 240 с. **5. Харченко С. Я.** Соціальна робота з різними категоріями клієнтів [науково-навчальний-методичний посібник] / С. Я. Харченко, М. С. Кратінов, Л. Ц.Ваховський, В. О. Кратінова, О. П. Песоцька, О. Л. Караман – Луганськ : «Альма-матер», 2003. – 198 с.

Анотація. У статті розглядаються питання впливу відсутності батьків на розвиток дитини. Розглянуто зміст та напрямки соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів, подана характеристика особливостей дітей цієї категорії.

Ключові слова: трудова міграція, діти трудових мігрантів, бездоглядність, адаптація, соціальні послуги, напрямки соціально-педагогічної роботи.

УДК 364-57:159.922.76

Мершева Т. В.

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В УМОВАХ ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ

В Україні останнім часом інвалідність як соціальне явище привертає значну увагу органів виконавчої влади та суспільства. Чисельність дітей інвалідів за останнє десятиріччя збільшилось в два

рази. У 2008 р. в Україні нараховувалось близько 2 мільйонів осіб з функціональними обмеженнями, чималий відсоток із них – діти. Так, за даними МОН України, у спеціалізованих загальноосвітніх навчальних закладах отримують освіту близько 58 тисяч дітей, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку; 65 тисяч дітей з інвалідністю навчаються в загальноосвітніх школах; у професійно-технічних навчальних закладах здобувають освіту і професію 3,5 тисячі дітей інвалідів; у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації кількість студентів з інвалідністю зросло з 2587 осіб (у 1995/6 н.р.) до 10 тисяч осіб [4].

Проблема соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями не є новою у соціально-педагогічній, соціологічній, психологічній і педагогічній науках.

Присвячені роботи реабілітації дезадаптивних дітей у спеціальних закладах (Т. Багаєва, Т. Вісковата, В. Григоренко О. Молчан, І. Родименко, В. Чужикова).

У педагогічній та психологічній науці проблема педагогічної підтримки аналізується у межах міждисциплінарного підходу Е. Гусинським, Р. Пригожим, М. Шеремет, О. Фунтіковою, пріоритету ідеї гуманізму та свободи особистості присвятили свої праці А. Асмолов, О. Газман, С. Подмазін, Е. Ямбург; варіанти здійснення підтримки на етапі шкільного віку дітям з обмеженими можливостями розвитку представлені в працях Є. Казакової, Г. Кумариної, А. Ткаченко, В. Шеванова.

Проблеми соціальної незахищеності людей з функціональними обмеженнями є особливо актуальними сьогодні, коли в процесі реформування нашого суспільства старі форми і методи соціальної підтримки таких громадян виявилися в більшості випадків непридатними, а нова система соціального захисту ще тільки створюється.

Саме тому метою нашої статі ми обрали: розкриття особливостей соціальної роботи в умовах Центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями.

До сьогодні в Україні немає єдиного підходу до визначення терміну стосовно осіб, котрі мають фізичні та психічні відхилення у здоров'ї. У засобах масової інформації та у спеціальній літературі вживаються паралельно різні поняття: інвалід; особа з обмеженими функціональними можливостями; людина з обмеженою дієздатністю; людина з особливими потребами; особа з вадами розвитку; людина з обмеженими можливостями; дитина-інвалід; людина з обмеженими функціональними можливостями від народження; набута інвалідність [2].

Тривалий час у суспільній свідомості слово «інвалід» ототожнювалося з такими поняттями, як «маргінал», «соціальний аутсайдер», «неповноцінна людина», «дефектна людина». Ці характеристики тією чи іншою мірою свідчили про низький соціальний

статус інвалідів і відображали негативну установку в суспільстві щодо інвалідності.

Як науковий термін дефініція «інвалід» використовується у соціальній педагогіці і характеризує особу, що через обмеження життєдіяльності з причин фізичних, сенсорних або розумових недоліків потребує соціальної допомоги, підтримки та захисту [4].

Дитина-інвалід – це особа, яка внаслідок хронічних захворювань, вроджених чи набутих порушень у розвитку має обмеження у життєдіяльності, перебуває в особливо складних і надзвичайних умовах і має особливі потреби у розвитку психофізичних можливостей, природному сімейному оточенні, доступі до об'єктів соціального оточення і засобів комунікації, соціалізації та самореалізації [1].

А. Капська визначає, що термін «людина з функціональними обмеженнями» на сьогодні в Україні найбільш використовується і в соціальному сенсі він є найбільш гуманним. Проблема полягає у ставленні суспільства до таких людей і, як наслідок, у формуванні внутрішньої та зовнішньої картини світу людей з функціональними обмеженнями [4].

Таким чином, в якості універсального, використовуваного в широкому сенсі терміну, що визначає недолік фізичної чи психічної сфери людини, сьогодні використовується термін обмеження можливостей. Поняття «обмеження» розглядається з різних точок зору, відповідно по різному визначається в різних професійних сферах, що мають відношення до людини з порушеннями у розвитку: у медицині, соціології, сфері соціального права, педагогіці, психології. У відповідності до цього, поняття «діти з обмеженими можливостями» дозволяє розглядати дану категорію як тих, що мають функціональні обмеження, нездатних до будь-якої діяльності в наслідок захворювання, відхилення чи недоліку розвитку, нетипового стану здоров'я, так і тих хто з'являються в наслідок неадаптованості зовнішнього середовища до основних потреб індивіда, через негативні стереотипи, забобони, що виокремлюють нетипових людей в соціокультурній системі.

Діти з обмеженими можливостями здоров'я мають однакові права та свободи зі здоровими однолітками, проте їм потрібно створювати їй рівні можливості для їх реалізації, адже дитина не тільки об'єкт, це, перш за все, суб'єкт, і увага чи неувага оточуючого середовища відповідно впливають на її розвиток.

Саме тому одним із пріоритетних напрямків соціальної політики держави визначено реабілітацію дітей-інвалідів – систему заходів і послуг, зорієнтованих на поліпшення їх життєдіяльності та підвищення соціального статусу, створення можливості досягнення хоча б відносно матеріальної незалежності та всебічної інтеграції в суспільство [5].

Соціальна реабілітація дітей-інвалідів важлива не тільки сама по собі. Вона важлива як засіб інтеграції осіб з обмеженими можливостями в соціум, як механізм створення рівних можливостей інвалідів.

Соціально-педагогічна допомога дітям-інвалідам побудована на реалізації і впровадженні певних форм і методів роботи, взаємодії індивіда і соціального оточення. Відповідно до цього, соціальний педагог в Центрі соціально-психологічної реабілітації як експерт надає допомогу окремій особі та його сім'ї у розв'язанні соціально зумовлених педагогічних і психологічних проблем, аналізує взаємозалежності між цими проблемами та відповідними соціальними факторами; виступає партнером у мобілізації джерел соціально-педагогічної і психологічної підтримки; є посередником між членами сім'ї та іншими соціальними інститутами у розв'язанні конфліктних ситуацій.

Зміст соціально-педагогічної допомоги особам з функціональними обмеженнями становить: соціально-педагогічна профілактика, соціальне обслуговування, соціально-психологічна реабілітація.

В Законі України „Про соціальні послуги” під реабілітацією розуміється ціла система медичних, професійних, соціальних заходів, спрямованих на надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, допомоги у відновленні ними порушених функцій організму, компенсації обмежень життєдіяльності, а також підтриманні оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості життя для досягнення соціальної і матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації та інтеграції в суспільство [3].

А. Капська термін **«реабілітація»** тлумачить як «відновлення порушених функцій», «компенсація втрачених можливостей», «повернення до активного життя». Ці визначення базуються, з одного боку, на етимології цього слова, а з другого – на розумінні цього процесу як наближення до вихідного стану, відновлення втраченого, що іноді майже неможливо. Тому метою реабілітації може бути не повернення до певної позитивної вихідної точки, а розширення адаптивних можливостей суб'єкта соціалізації, здатності бути адекватним до нових умов, управляти своїм життям [4].

Донедавна соціальна реабілітація складалась з окремих напрямків: медичного, соціально-психологічного та соціально-трудового. Однак практичний досвід соціальної роботи показав, що система соціальної реабілітації інвалідів може бути значно ефективнішою за умови оптимізації реабілітаційного процесу через організовану педагогічну діяльність. Навчання і виховання у цьому випадку виступає як частина процесу соціального становлення людини і полягає у свідомому цілеспрямованому впливові на індивіда чи соціальну групу з боку суб'єктів виховної діяльності – педагогів, Тобто, соціально-педагогічна реабілітація – це процес і результат, що відображає включеність людини з особливими потребами в навколишній соціум за умови цілеспрямованого педагогічного впливу.

На сьогодні в Україні вже створено велику кількість центрів раннього втручання і соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центрів професійної, медичної та соціальної реабілітації осіб з обмеженими

фізичними можливостями. Вони засновані як державними органами виконавчої влади (районними, міськими та обласними держадміністраціями, підрозділами та відомствами міністерств і держкомітетів, відділеннями Фонду України соціального захисту інвалідів), так і громадськими організаціями інвалідів. Розширення мережі таких центрів шляхом заснування їх у всіх містах з чисельністю населення понад 50 тисяч мешканців передбачено згідно з Національною програмою реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями. Сьогодні в Україні нараховується близько 395 реабілітаційних центрів, одним з них є Луганський міський центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями.

До основних завдань Центру відносяться: здійснення заходів соціально-педагогічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями; підбір дітей та молодих людей з функціональними обмеженнями для участі у спеціалізованій зміні в МДЦ "Артек".

Основних функціями Центру є:

1) Підбір дітей та молоді з функціональними обмеженнями, які потребують соціальної адаптації та реабілітації;

2) Надання психологічних, соціально-педагогічних, юридичних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних послуг, консультацій дітям, молоді з функціональними обмеженнями та членам їхніх родин;

3) Здійснення індивідуальної роботи з дітьми, навчання батьків, де є діти з функціональними обмеженнями, основам медичних, педагогічних, психологічних та інших знань, які допомагають у вихованні дітей із функціональними обмеженнями, залучення батьків до активної співпраці в процесі реабілітації дитини;

4) Здійснення реабілітаційних заходів: тренінгів, рольових ігор, спрямованих на відновлення фізичного та психічного стану дітей із функціональними обмеженнями;

5) Активізація громадської думки щодо інтеграції в суспільство дітей та молоді з функціональними обмеженнями;

6) Організація клубних об'єднань для залучення дітей та молоді з функціональними обмеженнями до різноманітних видів діяльності.

Види діяльності Центру можна згрупувати так: корекційно-розвиваюча робота (заняття логопеда-дефектолога, заняття соціального педагога, заняття реабілітолога); надання психологічної допомоги (консультування сім'ї, заняття психолога); арт-терапія; музична терапія (логоритміка, музично-рухові ігри та вправи); групи взаємодопомоги батьків, тематичні клуби спілкування; соціокультурний напрямок роботи (проведення творчих виставок, клуби спілкування дітей та молоді з функціональними обмеженнями).

Основними моделями соціально-реабілітаційної роботи Центру можна назвати: короткотермінові (кризово-інтервентна модель,

проблемно-орієнтована модель); довготермінові (психосоціальна модель).

Чисельність осіб з інвалідністю, на яку розрахований центр: 20 дітей.

Кількість клієнтів, які отримали реабілітаційні послуги за останній рік: 57 дітей.

У Центрі психолого-педагогічна реабілітація здійснюється за такими напрямками: консультування; психолого-педагогічна діагностика; психологічна корекція; педагогічна корекція.

Фізична реабілітація здійснюється за такими напрямками: лікувальний масаж; лікувальна фізкультура.

Соціально-побутова реабілітація передбачає: консультування соціального педагога; оволодіння основними соціальними навичками.

Для кожної дитини фахівці складають індивідуальну програму, яка забезпечує послідовність реабілітаційного процесу. Діти переходять від одного спеціаліста до іншого, кожний з них корегує відповідні порушення: рухові, мовні, інтелектуальні, поведінкові.

Центр має сучасне вітчизняне та зарубіжне обладнання: два зали лікувальної фізкультури, різноманітні тренажери, фізіотерапевтичну апаратуру, засоби розвитку інтелектуальних здібностей. Працюють також кабінети психологічного розвантаження, використовуються сучасні методики психотерапії, індивідуальні, групові та сімейні психокорекційні та комп'ютерні програми. Усі ці технології застосовуються для гармонізації психоемоційного стану. Не забули і про побутову реабілітацію дітям-інвалідам прищеплюють навички особистої гігієни, самообслуговування.

У Центрі обладнаний комп'ютерний клас і офтальмологічний кабінет.

У комплексі реабілітації використовуються фізичні методи, зокрема, класичний масаж; тренажери-гойдалки, м'ячі, батути, великий ігровий коник, кулькові ванни; фізіотерапевтичні процедури, індивідуальна лікувальна фізкультура з розслаблювальним масажем. Важливий компонент соціальної реабілітації – корекція мовних порушень. Адже третина дітей з органічними ураженнями нервової системи, які пройшли реабілітацію в Центрі, мали саме такі проблеми. Тут відпрацьована система мовної корекції, яка продовжується і за межами логопедичного кабінету.

Заняття в комп'ютерному класі дають позитивну динаміку психічного стану дитини: радість від результатів своєї праці стимулює бажання працювати, разом з цим долаються споживацькі настрої у деяких дітей-інвалідів, яких надмірно опікують дорослі.

Аналіз показників реабілітаційної роботи засвідчив, що відновлюються рухові та психічні функції у більшості дітей, поліпшується самопочуття майже у всіх хворих.

Як зазначалось, одним із видів роботи центру є арт-терапія. Це один із ефективних шляхів психологічної і соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями. Арт-терапія повністю відповідає зростаючим потребам сучасної людини у відповідному підході до вирішення її проблем. Термін «арт-терапія» став використовуватися в нашій країні порівняно недавно, і в перекладі з англійської означає «лікування, засноване на заняттях художньою творчістю».

У змісті арт-терапії знаходять свій розвиток поведінкові, психоаналітичні концепції. Мета арт-терапії полягає у виявленні негативних станів, реконструюванні та закріпленні особистого «Я». Сутність методу ґрунтується на здатності емоційно-стресових впливів відновлювати духовну індивідуальність особи з деструктивним станом. При цьому йде відновлення стресостійкості, позитивного світосприйняття [1].

Терапевтичне втручання через «образотворчу» поведінку дає змогу: вилікувати чи відбудувати адекватну Я-функцію; завдяки образам-символам усвідомити особистісні переживання; пробудити творчі сили, оригінальність, здатність розкриватися душею, створити гнучкість психічних функцій; адаптуватися у соціальне та професійне життя.

Творча діяльність стимулює бажання інваліда спілкуватися, розширювати міжособистісні стосунки. Це один із способів пом'якшити стан відмежованості від інших і запевнити себе в приналежності до життя не тільки своєї соціальної групи, а й суспільства в цілому. Таким чином, метод арт-терапії є прогресивним при роботі з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями, він допомагає розкрити свій внутрішній світ, зрозуміти не тільки себе, а й оточуючих людей.

Для профілактичної і терапевтичної допомоги дітям та молоді з порушеннями опорно-рухового апарату досить продуктивно використовується образотворче мистецтво.

Можна виокремити основні етапи корекційного процесу з використанням методу проєктивного малювання.

1. Попередній орієнтаційний етап. Ознайомлення з обставинами, образотворчими матеріалами, вивчення обмежень у використанні.
2. Вибір теми, емоційне залучення до процесу малювання.
3. Пошук адекватних форм виявлення.
4. Розвиток форм у напрямку більш повного, глибинного самовиявлення, конкретизації.
5. Вирішення конфліктів травмуючої ситуації в символічній формі.

Теми для малювання різноманітні і можуть торкатися як індивідуальних, так і групових проблем. Зазвичай теми малюнків охоплюють: власне минуле і теперішнє («Моя найголовніша проблема»); майбутнє або абстрактні поняття («Ким би я хотів бути»); стосунки в групі («Що дала мені група, а я – їй»).

У практичній діяльності соціального педагога і соціального працівника в Центрі особливе місце посідає музикотерапія. Як один із методів підвищення соціальної активності, комунікативних здібностей особистості, її адекватної соціалізації у суспільстві. Крім того, це метод корекції функціональних рухових, психогенних або соціальних відхилень, оскільки за допомогою специфічних форм і засобів впливає на осіб із соціальними, психічними та соматичними відхиленнями. Цей метод є дуже поширеним, і завойовує прихильність педагогів та психологів.

Найбільш типовою формою роботи з дітьми з функціональними обмеженнями є проведення тренінгів спілкування, особистісного зростання, розвитку творчих здібностей. Так, тренінг розвитку (активізації) комунікативних умінь з успіхом проходить у групі батьків, коли їхні діти перебувають на заняттях із іншим соціальним педагогом, психологом чи медиком. Тренінг дозволяє певною мірою зняти психологічну напругу, фізичне «затиснення» та переключитися від проблеми, пов'язаної з дитиною, до дії «тут і тепер».

Таким чином, проблема соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями розвитку є відносно новою. Вченими розглядається велика кількість дефініцій стосовно осіб, котрі мають фізичні та психічні відхилення у здоров'ї, але на сьогоднішній день в Україні немає єдиного терміну. Виявлено, що одним із пріоритетних напрямків роботи соціального працівника є рання соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями. На сьогодні це цілеспрямований процес включення інваліда в навколишнє середовище за підтримки соціального працівника. В Україні вже створено велику кількість центрів реабілітації дітей з обмеженими можливостями, прикладом такої діяльності є Луганський міський центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями. Спектр форм, методів, технологій роботи Центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями дуже широкий. Він будується за основними напрямками реабілітаційної роботи. Серед основних видів діяльності пріоритетними є: корекційно-розвиваюча робота, арт-терапія, музична терапія, тренінги, які спрямовані на допомогу дітям та молоді з функціональними обмеженнями, а також членам їх родин. Подальші перспективи розробки даної теми ми вбачаємо у вдосконаленні форм, методів та технологій реабілітаційної діяльності Центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями.

Література

1. **Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навч. посіб. / О. В. Безпалько. – К. : Центр навч. літ., 2003. – 134 с.
2. **Зайнятість** молоді з функціональними обмеженнями / О. О. Яременко (керівник авт. кол.), К. П. Бондарчук, Н. М. Комарова та ін. – К. :

Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 139 с. **3. Про** становище інвалідів в Україні та основи державної політики щодо вирішення проблем громадян з особливими потребами: Державна доповідь. – К., 2002. – 167 с. **4. Соціальна педагогіка:** Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літ-ри, 2009. – 488 с. **5. Соціальна реабілітація молоді з обмеженою дієздатністю /** С. В. Толстоухова, І. М. Пінчук. – К. : УДЦССМ. 2000. – 184 с. **6. Словарь-справочник по социальной работе /** Е. И. Холостова. – М. : Юрист, 2000. – 386 с.

Анотація. У статті розкриті проблеми особливостей соціальної роботи в умовах Центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями.

Ключові слова: реабілітація, соціальна реабілітація, інвалід, особа з функціональними обмеженнями.

УДК 37.013.42:373.3.015.3

Прищеп С. В.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Однією з актуальних проблем сьогодення є проблема зростання агресивності в дітей молодшого шкільного віку. Це пов'язано, в першу чергу, з тим, що агресивність і жорстокість, як якості особистості, формуються переважно ще в дитячому віці. Спочатку вони виникають як конкретно – ситуативні явища, джерелом яких є зовнішні чинники (пропаганда агресії телебаченням, батьківська жорстокість та ін.), але в результаті неодноразового повторення, при відсутності профілактичних та корекційних впливів з боку батьків, вчителів, це явище набуває постійного характеру і перетворюється в одну з негативних якостей особистості. Також слід зазначити, що до деякої міри, об'єктивним підґрунтям агресивності дітей молодшого шкільного віку є особливості цього вікового періоду: психологічні, фізіологічні, статеві особливості розвитку дітей, а також криза семи років і пов'язані з нею новоутворення цього періоду [5, с. 360 – 374].

Про зростання дитячої агресивності свідчать і статистичні дані, що наводяться працівниками різних соціально-психологічних служб, комісій у справах неповнолітніх, які проводились серед вчителів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступенів протягом 2008-2009 років. Статистика говорить, що за останні два роки вдвічі

збільшилися агресивні прояви серед учнів 1-4 класів, які, в основному виражаються в хуліганських вчинках, погрозах, лайках, жорстоких побоях, байдужості до слабості та безпорадності супротивника. До того ж, варто зазначити, що серед хлопців більш поширені фізичні види агресії (хуліганські вчинки, бійки тощо), серед дівчат – вербальні види агресії (погрози, лайки, байдужість до безпорадності супротивника тощо). Все це є результатом негативних сімейних, соціальних умов виховання та масової культури з її насиллям та жорстокістю [1, с. 156].

Тому для психологів, соціальних педагогів, вчителів та батьків найбільш актуальним є пошук варіантів попередження та вирішення цієї проблеми.

Велика кількість вчених з різних галузей науки (психології, педагогіки, соціології) досліджувала питання становлення агресивної поведінки дітей та молоді. Так, наприклад, дана проблема знайшла своє відображення в роботах таких вчених як З. Фрейд, Д. Доллард, К. Лоренц, Р. Берон, Е. Фромм, Д. Річардсон та інші.

Деякі з них (З. Фрейд, К. Лоренц) вважали, що агресія – це один із людських інстинктів, який є вродженим. Інші ж (Д. Доллард, Р. Берон, Е. Фромм, Д. Річардсон, Р. Хоманс) схилилися до думки, що агресія – це явище суспільне, пов'язане з поведінкою людини в соціумі [3, с. 3 – 9].

З радянських науковців вивченням теоретичної сторони цього питання займалися Р. Немов, А. Осинський, Л. Фірман, Н. Алікіна. Їхні роботи були спрямовані на вивчення природи агресії, причин її виникнення, наслідків і факторів, які на неї впливають, особливостей агресивної поведінки різних вікових груп [3, с. 9 – 13].

Теоретичне дослідження проблеми агресії дозволило нам зробити висновок, що агресія – форма поведінки, яка спрямована на заподіяння шкоди іншій живій істоті, що не бажає такого поводження.

Розглядаючи поняття «агресія», слід звернути увагу на такі взаємопов'язані поняття як агресивна дія, агресивна поведінка та агресивність, тому що часто в них вкладають однаковий зміст.

Агресивність – ситуативний, соціальний, психологічний стан безпосередньо перед чи під час агресивної дії.

Агресивна дія – це прояв агресивності, як ситуативної реакції. Якщо ж агресивні дії періодично повторюються, то в цьому випадку варто говорити про агресивну поведінку.

Агресивна поведінка – специфічна форма дій людини, яка характеризується демонстрацією переваги в силі або застосуванням сили по відношенню до іншої людини або групи осіб, яким суб'єкт прагне завдати шкоди [4, с. 81].

В якості агресивної поведінки розглядаються активні, відкриті, зовні виражені дії, які завжди приносять іншій людині або неживому предмету певну шкоду. Вона може виражатись в різноманітних формах: від грубого фізичного насильства (фізична агресія) до глузливих слів (вербальна агресія).

Як психологічне явище агресія виконує такі функції: а) спосіб психологічного захисту; б) спосіб задоволення певної потреби; в) спосіб самореалізації; г) спосіб досягнення якої-небудь цілісно значимої мети [4, с. 81 – 87].

Щодо причин виникнення агресії на сьогодні маємо декілька напрямів: психоаналітична теорія (З. Фрейд, Е. Фромм, Ф. Адлер); етологічна теорія (К. Лоренц); фрустраційна теорія (Д. Доллар, Берковіц, Мак-Дейлд); біхевіористична теорія (А. Басс, А. Бандура) [3, с. 13 – 18].

Аналітичний огляд відносно проблеми дослідження агресії показує, що роботи, які ми вивчили, все ж таки не повною мірою розкривають соціально-педагогічний аспект агресивності та особливо агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку. Стан розробленості такого явища як агресивна поведінка молодших школярів на теоретичному рівні на даний момент має деякі проблеми. Вони заключаються, по-перше, у недостатніх теоретичних та методичних розробках стосовно педагогічного та соціально-педагогічного аспекту агресивності, особливо агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку, по-друге, у відсутності ґрунтовних інноваційних концепцій, теоретичних та методичних розробок з питання системи профілактики та корекції агресивних проявів у дітей молодшого шкільного віку, що й обумовило актуальність нашого дослідження.

Тож метою нашої статті є спроба розкрити причини, сутність і зміст агресивної поведінки молодших школярів, визначити структуру прояву різноманітних форм агресії в даному віці, чинники та фактори, які її спричиняють з ціллю її раннього попередження та корекції.

Дослідники різних галузей науки (психології, педагогіки, соціології і т.д.) з проблеми агресії, в основному, сходяться в одному: агресивна поведінка дітей молодшого шкільного віку, по-перше, формується як форма протесту проти нерозуміння дорослими, по-друге, дитяча агресія може бути викликана необхідністю захистити себе чи задовольнити свої потреби в безвихідній ситуації. В основному, в молодшому шкільному віці агресія найчастіше проявляється по відношенню до більш слабших осіб в формі глузувань, лайок, принижень, бійок [5, с.374].

Для того, щоб більш детально розкрити особливості соціально-педагогічної профілактики та корекції агресивних проявів у дітей молодшого шкільного віку, потрібно розглянути сутність і зміст агресивної поведінки молодших школярів, визначити структуру прояву різноманітних форм агресії в даному віці, а також чинники та фактори, які її спричиняють.

Отже, структура прояву різноманітних форм агресії в молодшому шкільному віці обумовлена одночасно віковими, психологічними, фізіологічними, статевими особливостями розвитку дітей, а також кризою семи років і пов'язаними з нею новоутвореннями цього періоду.

Причини появи агресії у дітей можуть бути найрізноманітнішими. Серед соціальних причин агресивності дітей молодшого віку виділяють:

- Соціально-економічні. Дестабілізація економіки, виробництва, соціальні кризові явища, які відбуваються в сучасному суспільстві призвели до зростання такого явища як безробіття, зниження життєвого рівня та майнового розшарування населення, збільшення числа злочинів, які носять жорстокий, насильницький характер і різноманітних форм відхилень у поведінці людей: алкоголізм, наркоманія, порушення громадського порядку. Всі ці явища негативно впливають на психіку та поведінку людей, що, в свою чергу, породжує такі негативні явища як тривога, напруга, жорстокість, агресія та насилля [1, с. 156 – 163].

- Соціально-педагогічні. Суперечності перехідного періоду, який переживає українське суспільство, гальмують процес формування позитивного сімейного середовища для виховання дітей. Неблагополучне сімейне оточення, прорахунки у вихованні, погіршення внутрішньо-сімейних стосунків призводять до виникнення такого явища як криза інституту сім'ї, яка проявляється, в основному, в таких негативних явищах:

- а) зростання кількості неблагополучних сімей: з нездоровою емоціональною атмосферою, де батьки проявляють грубість та неповагу по відношенню до своїх дітей та де відсутній емоціональний контакт між її членами; з нездоровою моральною атмосферою, де дитині прищеплюються соціально небажані установки та інтереси, аморальний спосіб життя.

- б) зростання кількості сімей з виховними ситуаціями, які сприяють виникненню відхилень у поведінці дітей: високий рівень насильницьких проявів у вихованні дитини; хаотичність у вихованні через незгоду батьків між собою у методах виховання; відсутність свідомого виховного процесу дитини.

- в) зростання кількості сімей з неблагополучними ситуаціями: ситуації, що створюють «ідола сім'ї» – постійний вияв уваги та схвалення до будь-якої дії чи поведінки дитини; ситуації, що створюють «попелюшок» в сім'ї (батьки приділяють увагу лише собі, залишаючи дітей на одинці з собою).

Дані явища викликають труднощі в забезпеченні фізичного, емоційного та розумового розвитку індивіда, ускладнюють процес формування ціннісних орієнтацій особистості, практично не відбувається оволодіння основними соціальними нормами, що в подальшому призводить до виникнення агресивності, руйнівних дій, непокори та потягу до насильницьких проявів в поведінці [2, с. 249 – 250]

- Соціально-культурні. В зв'язку з поступовим падінням престижу та авторитету таких соціальних інститутів як школа, сім'я відбувається руйнація духовних цінностей та зниження морально-етичного рівня населення, що стимулює різні прояви девіантної поведінки у дитини, яка відіграє активізуючу роль у формуванні дитячої агресивності [1, с. 163 – 168].

Крім соціальних причин агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку, які зумовлені соціальною напруженістю, психологічною неврівноваженістю всього суспільства, що позначається на батьках, вчителів, оточуючому середовищі дитини і в результаті на її психіці, поведінці та діях, існують і загальні психологічні причини, що пов'язані з віковими психологічними особливостями дітей молодшого шкільного віку, характером міжособистісних взаємовідносин у дітей даної вікової групи.

Дитина, переходячи від дошкільного до молодшого шкільного віку переживає період кризи семи років. Він пов'язаний, в першу чергу, з новою діяльністю дитини, а саме з навчанням. Навчальна діяльність має велику значущість для молодшого школяра і ставить його в нову позицію стосовно дорослих і однолітків, він прагне до самоствердження, що змінює його самооцінку, перебудовує взаємини в сім'ї, а також призводить до зміни потреб та інтересів дитини, мотивів її діяльності, в результаті чого змінюються і цінності молодшого школяра.

Саме в цьому віці в процесі нової діяльності, розвиваються основні психологічні новоутворення (як позитивні і негативні): формуються довільності мислення, пам'яті, уваги, інтенсивно розвивається самосвідомість, самолюбство, та в цей же час проявляються різноманітні форми важковихованості – це і забіякуватість, і конфліктність, і неслухняність, неуважність, жорстокість, агресивність. Причинами виникнення різноманітних форм важковихованості саме в кризовий період можуть бути нервово-психічні розлади пов'язані з:

а) неспроможністю упоратись з навчальним навантаженням (інформаційне перевантаження призводить до неврастенії, що проявляється у дратівливості, погіршенні самопочуття);

б) ворожим ставленням педагога до дитини або дитини до педагога та однолітків (психіка школяра гостро реагує на відсутність поваги та на образи з боку вчителя чи однолітків і у відповідь дитина починає поводитися грубо, робити все на перекір);

в) неприйняттям дитячим колективом (призводить або до замкнутості дитини, гальмування розвитку її психічної, емоційної, вольової сфери, або ж навпаки до відкритої ворожості, агресивності дитини стосовно колективу);

г) порушеннями у пізнавальній сфері (призводить до шкільної дезадаптації, а саме до: неуважності, відсутності інтересу до предмета, ворожого ставлення до вчителя, підвищеної психомоторної збудливості, не до кінця усвідомлених проявів агресії та ін.);

д) неблагополучним родинним оточенням (неблагополучне родинне оточення сприяє виникненню негативного ставлення до людей узагалі, схильності до агресії та жорстокості).

Наслідком цих причин є порушення розумової активності, емоційна незрілість, відхилення в темпі статевого дозрівання і як результат – замкнутість, ворожість до оточуючого середовища, різноманітні

агресивні прояви (бійки з іншими дітьми, використання образливих та лайливих слів, грубість по відношенню до людей та тварин та ін.).

Отже, в період кризи семи років, дитина, в зв'язку з психічною незрілістю та складними новоутвореннями цього періоду, дуже вразлива до різноманітних як позитивних, так і негативних впливів з боку свого соціального оточення. Узв'язку з такими психологічними особливостями дітей молодшого шкільного віку виділяють акцентуації, що загострюються в цей період. Зупинимось на деяких типах особистості акцентуєваних дітей молодшого віку, які найбільш схильні до агресивності.

Так, для групи школярів, які належать до так званого демонстративного типу особистості, характерними є потреба уваги до своєї особи, що часто реалізується через негатив. У крайньому разі вони віддають перевагу навіть обуренню або ненависті до себе з боку тих, хто їх оточує, аби тільки не було байдужості. Якщо у навчанні дитині демонстративного типу за тих чи інших обставин не вдається виділитися, тоді вона обирає інший спосіб привернення уваги до себе: бравада, хуліганські вчинки, агресивна поведінка.

У дітей – гіпертимів тривале перебування у гарному настрої часто затьмарюється спалахами агресії у відповідь на протидію тих, хто їх оточує. І чим більше прагнення останніх пригнітити бажання та наміри дитини, підкорити її своїй волі, тим більшу силу матимуть ці агресивні спалахи.

Найбільш схильними до агресії є молодші школярі епілептоїдного типу. Головною їх рисою є схильність до дисфорії (знижений настрій з дратливістю, роззлюченість, похмурість), наслідком якої можуть бути афективні розряди. При безперешкодному розвитку афекту можна спостерігати нестримну лють: погрози, лайку, побої, байдужість до слабості та безпорадності супротивника.

У дітей психопатологічного типу поведінка базується на психопатологічних синдромах і синдромах, які є проявами певних психічних розладів та захворювань. Серед найбільш типових для дітей видів такої поведінки вчені виокремлюють аутоагресивну поведінку, дисморфоманічну поведінку, гебоїдну поведінку, дромоманію.

Аутоагресивна поведінка проявляється у двох формах: самогубство і самотравмування. Найбільш поширеними мотивами суїцидальної поведінки дітей є: переживання образи, відчуженості, переживання втрати батьківської любові, почуття провини, сором, приниження, покарання, почуття помсти, протесту, бажання привернути до себе увагу, викликати співчуття тощо.

Дисморфоманія базується на хибній впевненості дитини про наявність у неї фізичних недоліків. Психічний стан таких дітей характеризується комплексом неповноцінності. В поведінці спостерігається різке обмеження кола спілкування, занурення у власну проблему та ін.

Гебоїдна поведінка дітей характеризується інфантильним егоцентризмом з грубою опозицією до оточуючих, певним ігноруванням норм і правил, схильністю до імпульсивної агресії, прагнення до всього, що пов'язане з насильством, знущанням.

Дромоманія характеризується втечами дитини з дому чи школи, бродяжництвом [5, с. 374 – 377].

Отже, загострення згаданих типів акцентуацій може стати причиною формування та закріплення агресивних тенденцій поведінки школярів. Крім акцентуацій, слід також відзначити зумовлене віком прагнення до підвищеної фізичної активності у дітей молодшого шкільного віку, яка може проявлятися у гіперактивності таких дітей: непосидючості, забіякуватості, псуванні майна, руйнівних діях та інших формах агресивної поведінки.

Не менш важливими причинами виникнення агресивних проявів у дітей молодшого шкільного віку є статеві особливості розвитку молодших школярів. Саме в молодшому шкільному віці закріплюються етичні установки на вибіркові міжстатеві відносини дітей (дружбу або ворожість один до одного), також поглиблюється наукове розуміння статевої поведінки людини хлопці починають розуміти, що вони належать до чоловічої статі, а дівчата – до жіночої. У зв'язку з цим у них поступово змінюється поведінка, що в свою чергу впливає на психічний і фізичний розвиток дитини. Так, хлопчики у разі фрустрації потреб, схильні виявляти войовничість, агресивність, жорстокість, егоїзм, а дівчата – орієнтуються на компроміс, порозуміння, домовленості. Також, слід відмітити, що незалежно від віку, у хлопчиків усі форми прояву агресивної поведінки виражені більше, ніж у дівчаток і в основному, у хлопчиків домінує фізична агресія, а у дівчаток агресія проявляється у вербальній формі [5, с. 377 – 380].

Отже, стать дитини має прямий зв'язок стосовно виникнення агресії в дітей молодшого шкільного віку, і від того, яку дитина має стать (хлопчик це, чи дівчинка), залежить прояв агресивної поведінки дитини.

Одним з важливих інститутів соціалізації поряд зі школою референтною групою однолітків, була і є сім'я, саме в ній закладаються основи виховання та формування майбутньої особистості.

Так, А. Бодальов вважає, що оцінка дитиною іншої людини і її дій є простим повторенням оцінки авторитетних для дитини дорослих. Звідси, батьки є еталоном, за яким діти звіряють і будують свою поведінку. Передаючи соціально корисний досвід, батьки, часом, передають і негативні його сторони. Не маючи свого особистого досвіду, дитина не в змозі співвіднести правильність моделей поведінки, що їй нав'язуються, з об'єктивною реальністю [2, с. 250 – 251].

Зокрема, був встановлений зв'язок між стилем сімейного виховання і виникненням агресивних проявів у дітей.

Так, батьки схильні до авторитарного стилю, мають тенденцію до карально-насильницької дисципліни, надмірно контролюють всі вчинки

дитини, вимагають від неї покірливості, небажаючи йти на компроміси. В результаті цього у дитини розвиваються невпевненість у собі, страх, мстивість, агресивність по відношенню до слабших, улесливість.

Батьки, які обирають ліберальний стиль виховання, мають незначний контроль за поведінкою дитини або повну його відсутність внаслідок байдужого ставлення до виконання батьківських обов'язків. Наслідками такого стилю виховання для дитини можуть бути надмірне самолюбство, затримка емоційного розвитку, озлобленість, розчарування, вередливість.

Батьки, які є прихильниками демократичного стилю, поважають особистість дитини, довіряють, дають можливість дитині зрозуміти, що її справи важливі для батьків, заохочують її самостійність, засуджують не саму дитину, а її вчинок, проводять разом з дитиною вільний час. Результатом такого виховання є формування самодостатньої особистості з адекватною самооцінкою, яка може приймати відповідальні рішення [2, с. 251 – 252].

Зокрема, також був встановлений зв'язок між батьківським покаранням і агресією у дітей. Виявлено, що жорстокі покарання пов'язані з відносно високим рівнем агресивності у дітей, а недостатній контроль і догляд за ними корелює з високим рівнем асоціальності, що найчастіше супроводжується агресивною поведінкою, тобто:

- батьки, що дуже рідко придушують агресивність у своїх дітей, виховують в дитині надмірну агресивність;
- батьки, що не карають своїх дітей за прояв агресивності, ймовірніше всього, виховують у них надмірну агресивність;
- батькам, діти яких в міру агресивні, як правило, вдається виховати вміння володіти собою в ситуаціях, що провокують агресивну поведінку.

Вищенаведені тенденції були пізніше підтверджені та уточнені в дослідженні А. Бандури та Р. Уолтерса по вивченню агресії. Згідно з цими дослідженнями, під час застосування батьками методів виховання були виявлені наступні тенденції: батьки агресивних і неагресивних дітей майже не відрізняються в плані використання методів виховання, але доведено, що в сім'ях, де є агресивні діти частіше використовують фізичні покарання, відмову в любові та обмеження певних привілеїв, в сім'ях, де в дитини не має агресивних проявів батьки частіше використовують у виховній практиці щодо своєї дитини метод переконання.

Виходить, що формування агресивної поведінки дітей в сім'ї відбувається, головним чином, наступними шляхами :

1. Батьки прямо або побічно заохочують агресію в своїх дітях, більшість з них свідомо віддають перевагу вихованню агресивних дітей, щоб ті змогли постояти за себе в майбутньому;

2. Батьки провокують агресивність дітей своїми покараннями [1, с. 168 – 170].

3. Земелева виділила три типи негативних відносин батьків до дитини:

1. Тип А – відкидання (неприйняття дитини, демонстрація недоброзичливого відношення): формує у дитини відчуття покинутості, незахищеності, непевності у собі. При холодних емоційних відносинах вона не має позитивних поведінкових моделей реагування. Це знижує здатність саморегуляції дитини.

2. Тип Б – гіперсоціалізація (зверхвимогливе відношення: надмірна критика, причепливість, покарання за найменшу провину): начеб то надає дитині зразок для розвитку і спрямований на формування сильної, вольової особистості, але все – таки приводить до негативних результатів – озлобленості, жорстокості. Критика на адресу дитини формує у неї почуття неповноцінності, тривожності і чекання нових невдач. Найчастіше дитина, що займає таке положення в родині, виявляється неспроможною і не здатною зайняти високе положення в групі. І ця неспроможність призводить до того, що агресивна поведінка дитини служить їй для самоствердження.

3. Тип В – гіперопіка (езопове виховання: зверхтурботливе відношення, при якому дитина позбавлена можливості самостійно діяти): надає дитині можливість одержання батьківської ласки і любові, однак, надмірна опіка призводить до несамостійності, нездатності приймати рішення і протистояти стресам, знижує особистісні здібності до саморегуляції. Такі діти найчастіше стають жертвами агресії. І, з огляду на те, що вони нездатні постояти за себе, у них спостерігається непряма агресія, тобто свої негативні емоції вони спрямовують на інші предмети (рвуть книги, розкидають іграшки, карають іграшки в грі та ін.) [4, с. 85 – 86].

Окрім цієї класифікації стилів виховання досить поширеною є класифікація Є. Ейдемільера, в якій виокремлюють такі стилі:

- гіпопротекція (недостатній догляд за дитиною, контроль за її поведінкою, відсутність інтересу до справ дитини);
- домінуюча гіпопротекція (завищена увага і турбота про дитину, яка проявляється в надмірній опіці та постійному контролі);
- потураюча гіпопротекція (оберігання дитини від усіляких труднощів, надмірне обожнювання дитини, потурання всім її бажанням);
- емоційне відчуження (дитина є тягарем для батьків, вони часто виявляють незадоволення її існуванням);
- підвищена моральна відповідальність (від дитини вимагають таких проявів почуття обов'язку, які не відповідають її віку, покладають на дитину відповідальність за життя і благополуччя близьких, що не відповідає її реальним можливостям, очікують від дитини великих досягнень).

Дані стилі виховання породжують в дитини відчуття тривожності, озлобленості, позбавляють її відчуття стабільності, що в результаті призводить до виникнення в дитини страхів, комплексів і як результат – агресивні прояви в поведінці щодо оточуючого середовища [4, с. 86 – 87].

Отже, неправильне відношення до дитини в родині також веде до формування різноманітних відхилень в її поведінці: до затримки інтелектуального, морального, фізичного розвитку дитини, порушення нормального формування емоційної сфери. Дитина не вміє адекватно відповідати соціальним вимогам і стикається з невдачею, несхваленням, покаранням; створюється перевага в бік негативних емоцій (тривоги, страху, пригнічення, розлючення, образи). При цьому закріплюється позиція агресивності, ворожості по відношенню до однолітків, що вдало соціалізуються, до вимогливих дорослих (вчителів, батьків та інших).

Таким чином, важливу роль у визначенні шляхів профілактики та корекції агресивної поведінки відіграє з'ясування структури, факторів та чинників, які сприяють виникненню агресивних реакцій у дітей. До факторів, з якими пов'язані прояви агресії, можна віднести: соціально-економічну і політичну організацію суспільства; норми поведінки, що задаються соціальними умовами; наявність соматичних та психічних захворювань; фізичні умови навколишнього середовища. Особливу роль у виникненні агресивних реакцій в молодших школярів відіграють: характер і система виховання; умови мікросередовища; вікові та індивідуально-психологічні особливості дитини: характеристики спрямованості і самосвідомості особистості (низький рівень сформованості моральних уявлень, неадекватні самооцінка і рівень домагань), індивідуально-психологічні (емоційна нестабільність, високий рівень особистісної тривожності, низький рівень розвитку інтелекту, несформованість навичок самоконтролю поведінки та функцій прогнозування її наслідків) та соціально-психологічні (статус дитини у колективі однолітків, низький рівень соціальної адаптації, несприятливий емоційний мікроклімат в сім'ї).

Література

1. **Дроздов О. Ю.** Проблеми агресивної поведінки особистості : [Навчальний посібник] / О. Ю. Дроздов. – Чернігів, 2000. – 170 с.
2. **Капська А. Й.** Соціальна педагогіка / А. Й. Капська. – К. : Центр навчальної літ-ри, 2006. – 478 с.
3. **Реан А. А.** Агрессия и агрессивность личности / А. А. Реан. – К. : Логос, 1996. – 219 с.
4. **Румянцева Т. Г.** Понятие агрессивности в современной зарубежной психологии. Вопросы психологии / Т. Г. Румянцева. – К. : Педагогика, 1991. – 181 с.
5. **Савчин М. В.,** Василенко Л. П. Вікова психологія : [Навчальний посібник] / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академічне вид-во, 2005. – 380 с.

Анотація. У даній статті розглянуто особливості агресивної поведінки молодших школярів, а також її сутність, зміст і наслідки; розкриті питання стосовно структури прояву різноманітних форм агресії в даному віці, що обумовлена віковими, психологічними, фізіологічними, статевими особливостями розвитку дітей, а також кризою семи років і пов'язаними з нею новоутвореннями цього періоду; надано характеристику чинникам та факторам, які сприяють виникненню агресивних реакцій у дітей, а саме, соціального оточення в якому виховується дитина (школа, референтна група однолітків, сім'я), з метою раннього попередження та корекції агресії у молодших школярів.

Ключові слова: агресія, агресивна дія, агресивна поведінка, агресивність, профілактика, корекція, аутоагресивна поведінка, дисморфоманічна поведінка, гебоїдна поведінка, дромоманія.

УДК37.013.42:[159.922.76:615.851]

Скоробогатова С. О.

ЗМІСТ АРТ-ТЕРАПІЇ ЯК ЗАСОБУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Сьогодні різними фахівцями широко використовується інтегративна арт-терапія або артсинтезтерапія, яка включає лікування людини звуком, музикою, рухом, драмою, малюнком, кольором, риторикою, сценічною пластикою, віршуванням, театром імпровізацій, вправами в асоціаціях, фольклором, казкою та ін.

Метою даної статті є розгляд різних аспектів мистецтв, що багатогатно зливаються в один цілющий комплекс, з метою лікування недуг фізичних, душевних або для розширення меж самопізнання.

Термін «арт-терапія» використовується в Україні порівняно недавно. Відносно молодий вік має й напрямки лікувально-реабілітаційної, педагогічної та соціальної роботи, які він позначає. З англійської мови це поняття можна перекласти як «лікування, засноване на заняттях художньою творчістю...». Однак на практиці арт-терапія далеко не завжди пов'язана з лікуванням у строгому медичному смислі слова. Хоча лікувальні завдання, безперечно, їй притаманні, існує багато прикладів використання арт-терапії скоріш як засобу психічної гармонізації й розвитку людини (наприклад, в освітній практиці), як засобу до вирішення соціальних конфліктів або з іншими цілями.

Звертає на себе увагу схильність більшості авторів максимально використовувати комунікативні аспекти в арт-терапевтичній практиці, які допомагають встановленню «робочого альянсу» зі спеціалістом, дослідженню внутрішнього світу клієнта та здійсненню тих чи інших

терапевтичних впливів. Такі напрямлення особливо характерні для теперішнього етапу розвитку арт-терапії, на якому перевагу все частіше віддають інтерактивним формам роботи (там, де це можливо й узгоджується з комунікативними можливостями клієнта). В цьому відношенні показові роботи М. Либманн, П. Луззато, К. Тисдейла, А. Байере, Р. Кроулі, Дж. Міллс та інших авторів. Автори з різних країн Європи, Америки, Ізраїлю показують рівень сучасних досягнень в даній галузі, а також своєрідність національних арт-терапевтичних традицій.

Для нас цікаві роботи А. Копитіна, О. Свистовської, які розкривають широкий спектр теоретичних та практичних проблем арт-терапії, підходи до діагностики й корекції емоційних розладів у дітей та підлітків. У працях О. Федій представлена оригінальна концепція естетотерапевтичного впливу на особистість, що має проблеми соціалізації, висвітлені сучасні психолого-педагогічні технології подолання кризових емоційно-стресових станів дитини й надання їй можливості самовираження та творчого вияву. Доцільність використання казкотерапевтичних методик для вирішення соціально-педагогічних задач розглядають в своїх дослідженнях О. Філь, І. Вачков, Д. Соколов.

Ефективність вживання мистецтва в контексті лікування дітей з обмеженими можливостями ґрунтується на тому, що цей метод дозволяє виражати відчуття на символічному рівні, досліджуючи їх і експериментуючи з ними.

При цьому:

- приховані переживання виражаються вільніше і легше, ніж під час раціональної психотерапії, оскільки з більшою вірогідністю можуть уникнути свідомої цензури;
- неприємні або важкі переживання не витісняються, а сублімуються в творчість;
- з'являється можливість відсторонитися від внутрішніх тривог і страхів, що є першим кроком на шляху до звільнення від них.

Часто мистецтво виявляється єдиним інструментом, що розкриває і прояснює неусвідомлювані відчуття і переживання.

Слід додати, що арт-терапія знаходиться у стадії пошуку нових форм і методів вживання мистецтва з лікувальною метою. Сам термін «арт-терапія» все частіше відноситься не лише до образотворчого мистецтва, але вживається й по відношенню до різних видів мистецтв, що використовуються з лікувальною метою.

Арт-терапія володіє очевидними перевагами перед іншими – заснованими виключно на вербальній комунікації – формами психотерапевтичної роботи. Нижче приведені деякі найбільш значимі, на наш погляд, з цих переваг.

1. Практично кожна людина (незалежно від свого віку, культурного досвіду й соціального положення) може брати участь в арт-терапевтичній роботі, яка не вимагає від неї будь-яких здатностей до образотворчої діяльності або художніх навиків. Кожен, будучи дитям,

малював, ліпив та грав. Тому арт-терапія практично не має обмежень у використанні. Немає підстав говорити й про наявність яких-небудь протипоказань до участі тих або інших людей в арт-терапевтичному процесі.

2. Арт-терапія є засобом переважно невербального спілкування. Це робить її особливо цінною для тих, хто недостатньо добре володіє мовою, кому важко в словесно описати свої переживання, або, навпаки, хто надмірно пов'язаний з мовним спілкуванням (що характерно, наприклад, для представників західної культури). Символічна мова є однією з основ образотворчого мистецтва, що дозволяє людині точніше виразити свої переживання, по-новому поглянути на ситуацію і життєві проблеми та знайти завдяки цьому шлях до їх рішення.

3. Образотворча діяльність є потужним засобом зближення людей, своєрідним «мостом» між фахівцем (психотерапевтом, психологом, педагогом) та клієнтом. Це особливо цінно в ситуаціях взаємного відчуження, при проблемах в налагодженні контактів, в спілкуванні з приводу дуже складного та делікатного предмету.

4. Образотворча діяльність у багатьох випадках дозволяє обходити «цензуру свідомості», тому надає унікальну можливість для дослідження несвідомих процесів, вираження та актуалізації латентних ідей і станів, тих соціальних ролей та форм поведінки, які знаходяться в «витисненому» вигляді або слабо проявлені в повсякденному житті.

5. Арт-терапія є засобом вільного самовираження і самопізнання. Вона має «інсайт-орієнтований» характер: передбачає атмосферу довіри, високої терпимості та уваги до внутрішнього світу людини.

6. Продукти образотворчої творчості є об'єктивним свідомством настроїв та думок людини, що дозволяє використовувати їх для ретроспективної, динамічної оцінки стану, проведення відповідних досліджень та зіставлень.

7. Арт-терапевтична робота в більшості випадків викликає у людей позитивні емоції, допомагає здолати апатію й безініціативність, сформуванню активну життєву позицію.

8. Арт-терапія заснована на мобілізації творчого потенціалу людини, внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення. Вона відповідає фундаментальній потребі в самоактуалізації – розкритті широкого спектру можливостей людини та ствердження нею свого індивідуально-неповторного способу буття в світі.

Спроби об'єднати різні напрями терапії творчістю з професійними знаннями, необхідними в лікувально-коректувальній практиці, вже неодноразово робилися.

Основи методики АСТ були закладені в 1984 році, коли керівникові театральної дитячої студії, професійному режисерові О. Беляковій було запропоновано проводити театральні заняття з дітьми 9-10 років, набраними з коректувальних класів загальноосвітніх шкіл м. Москви. Гіперактивні та загальмовані, з невротичними реакціями і затримкою

психоемоційного розвитку – діти не встигали в навчанні, відрізнялися «дивним», з точки зору оточуючих, поведінкою.

Перед керівником студії встало питання про пошук нових форм в проведенні занять театром. Дітям було нудно зачувати чужі слова і по кілька разів повторювати на репетиції одну і ту ж сцену. Та і завдання в цій роботі стояли принципово інші, чим в звичайній театральній студії, де метою роботи є постановка і показ спектаклю перед глядачами.

Пошук форм корекції дітей з порушенням адаптації та розвитку привів до театральної гри – імпровізаційних етюдів на задану тему. У ролях принців і чудовиськ, відьом і принцес, лиходіїв і героїв дітям легко було представити себе розумними, сильними та меткими. Вони також не боялися здатися смішними, злими, жорстокими – адже цього вимагала роль. І, головне, імпровізуючи, вони говорили свої, а не чужі слова, поводитися так, як їм хотілося поводитися в даній ролі.

Через деякий час заняття театром були доповнені вправами по розвитку асоціативно-образного мислення – цього вимагала слабо розвинена уява дітей. Тоді ж був введений живопис, в якому був вперше використаний спеціальний прийом, згодом названий «мерехтливим» мазком.

Потім в програмі з'явилася пластика – діти погано рухалися, що сковувало їх в театральних етюдах, та віршування – для розвитку мови. Була розроблена структура заняття, протягом якого мінялася різна техніка мистецтва. Це робило заняття динамічним і цікавим, крім того відповідало основній меті занять – психокорекції і розвитку адаптації.

Так методика стала синтезованою з декількох видів мистецтв – артсинтезтерапій.

Вже через рік роботи студії лікар психіатр, що обстежив дітей на початковому етапі, відзначив явне поліпшення в психічному статусі практично у всіх дітей, причому 4 з 10 змогли перейти з коректувального в нормальний клас.

Після цього автор була запрошена на роботу в приватну школу для дітей і підлітків з порушенням адаптації. У школі було близько 50 дітей, в яких проявлялися різні не грубі порушення формування особистості та (або) невротичні реакції. Велику частину учнів складали підлітки, для яких методику довелося значно модифікувати.

У блоці «вправи в асоціаціях» був вперше застосований метод непрямого навіювання через задалегідь підібрані образи, у віршуванні структуровані ритми і теми, була введена програма по драматургії.

Досвід, що накопичився, показав, що не лише малюнки пацієнтів, але і асоціації, і вірші, і театральні етюди, і пластика володіють великою діагностичною цінністю, допомагають в оцінній діагностиці. В той же час, різні види мистецтв, структуровані в єдиній тренінговій системі, активніше стимулюють опрацювання несвідомих переживань і, тим самим, дозволяють надавати психотерапевтичну дію на несвідому сферу пацієнта та його психічний стан.

У 1988 році авторові було запропоновано вести заняття в одному з гуманітарних вузів зі студентами, що декларують різні проблеми: затримка в сприйнятті нового матеріалу, страх перед іспитами, складні взаємини в середовищі однолітків й так далі. Були набрані 2 групи студентів по 12-15 чоловік в кожній. При обстеженні психіатром з'ясувалося, що більшість студентів мали пограничні розлади невротичного та психопатичного круга, хоча раніше ніхто з них до психіатра не звертався. Було запропоновано провести з пацієнтами курс артсинтезтерапії для поглибленого вивчення психотерапевтичної дії АСТ. Пацієнтам був наданий вибір між заняттями в групі АСТ і медикаментозною терапією. Студенти дали згоду на експеримент, тим паче, що проходив він під спостереженням лікаря.

У результаті, через рік занять (по 2 години 1 раз на тиждень) повний лікувальний ефект (симптоматика зникла повністю) спостерігався у 50% пацієнтів, частковий лікувальний ефект (симптоматика редукувалася істотно, але не повністю) в 35%, у решти 15% спостерігався незначний лікувальний ефект (симптоматика піддалася неістотному послабленню). До кінця другого року занять наголошувалося стійке поліпшення симптоматики в 95% пацієнтів, що залишилися в групі (декілька чоловік, відчувши значне суб'єктивне поліпшення, припинили заняття). Незначне поліпшення було зафіксоване лише в 5% – унаслідок посилювання психотравмуючої ситуації.

Робота з дорослими людьми зажадала значних доповнень і часткових змін в методиці, пов'язаних з підвищенням її терапевтичної цінності. На цьому етапі були розроблені вправи по риториці, які стали основою нового циклу. Методика придбала логічну завершеність. Так з'явилася нова модифікація АСТ – для дорослих.

Особливістю розробленої методики з артсинтезтерапії в роботі з дітьми з обмеженими можливостями є системність, послідовність і сукупність всіх наявних в програмі предметів мистецтв. Різні види мистецтв взаємодоповнюють один одного. Подібний синтез дає можливість одне й те ж переживання виразити в кольорі та образах, пластично та театралью, вербально та невербально; один й той же конфлікт пропрацювати та відреагувати в різних системах, спочатку виражаючи себе через свою домінуючу систему сприйняття світу виразними засобами того або іншого мистецтва, відповідними і характерними для даної особистості, а потім розвиваючи блоковані або малорозвинені системи.

Інформація про несвідомі переживання черпається з аналізу продукції дітей: малюнків, віршів, п'єс, театральних етюдів, пластики й так далі. Лікування, що проводиться, не обмежується аналізом клінічних симптомів, а пов'язує ці прояви з процесами, що відбуваються в несвідомому пацієнта.

Навчання мистецтвам в АСТ значно відрізняється від традиційних методів, використовуваних в школах мистецтв, та ніколи раніше не

застосовувалося в арт-терапії. Прийоми та техніка відібрані, перетворені й орієнтовані як на емоційну «заразливість» (що дозволяє успішно залучати до занять людей, як правило, вельми далеких від мистецтва), так і на розвиток активної уяви, яскравих артистичних переживань, «творчої мускулатури» (К. Юнг, 1996).

Головною особливістю АСТ є висунення на передній план формування творчого відношення до життя та його проблем, розвитку здібностей до творчого акту, що виявляються, перш за все, у вирішенні складних життєвих завдань.

Мистецтво жити (як і будь-яке інше мистецтво) включає уміння складати з мозаїчних елементів (подій, явищ, уявлень про себе і про життя) цілісну картину навколишнього світу, вносити порядок до хаосу й ліпити з хаосу щось, що має сенс.

У процесі творчої діяльності пацієнти дістають можливість за допомогою комплексу мистецтв бачити свої проблеми, принципи та установки з різних сторін, «грати» з ними, представляючи їх то в трагічному, то в комічному, то у фантастичному світлі, додавати їм то надцінну значущість, то доводити до абсурду.

Проте, дуже важливо, що пацієнти бачать результати власної творчої діяльності. П'єси, вірші, картини стають «якорем» нового емоційного стану, який фіксується не лише на підсвідомому, але і на свідомому рівні, оскільки отримує втілення в конкретній роботі. І якщо перед початком занять абсолютна більшість пацієнтів вважають, що «творчість – доля вибраних», то з часом ця установка береться під сумнів, зникає страх перед новим, будь то нова діяльність, незвичайна ситуація, або непередбачені обставини. З'являється упевненість в своїх силах і здібностях до вирішень будь-яких поставлених завдань. Виробляється установка на творчий підхід не лише в заняттях мистецтвами, але й в професійній діяльності, в спілкуванні з оточуючими, у відношенні до життєвих проблем.

Як уже згадувалося, мистецтво володіє тими спеціальними засобами, за допомогою яких дитина з обмеженими можливостями може навчитися розповідати про свій внутрішній світ, про те, що його хвилює, тривожить і радує. І чим більш повно людина уміє виражати свої ідеї, думки, відчуття та переживання, тим повніше (й радісніше!) її відчуття себе особистістю – єдиною, неповторною, унікальною.

Використовуючи комплекс вправ, синтезованих з технік різних видів мистецтв, АСТ дає можливість:

- отримувати інформацію про несвідомість пацієнта;
- уточнювати індивідуальні особистісні характеристики пацієнта та особливості його психічних порушень;
- використовувати властивості кожного з вживаних в методиці мистецтв для всіляких форм психокоректувальної дії;
- активним опрацюванням несвідомих комплексів надавати психотерапевтичну дію на психічний стан пацієнта.

Слід уточнити, що всі вищезазначені стадії тісно взаємозв'язані між собою. Виконання широкої внутрішньої програми АСТ починається з різних сторін, багато завдань повторюються в різних видах мистецтв і сприймаються кожним пацієнтом індивідуально залежно від діагнозу, особистісних особливостей, обставин, ситуації, досвіду. При цьому синтез мистецтв, з його комплексом підходів і засобів, дозволяє задіяти весь накопичений потенціал дитини в єдності її переживань, поведінки, когніцій, мотивацій й так далі. В результаті формується комплексна картина, що має сенс як для розвитку особистості, так і для психотерапевтичних цілей.

Таким чином, в результаті занять у пацієнтів груп АСТ розвиваються здібності сприймати навколишній світ, події, що відбуваються в ньому, й себе на цьому світі у взаємозв'язку один з одним, «парити» над обставинами, бачити свої проблеми з висоти «пташиного польоту» й відноситися до них як до маленьких камінчиків великого мозаїчного панно, званого «життя».

Здійснюючи вільні подорожі в світі внутрішнього досвіду, пацієнти вчаться шукати справжній витік своїх проблем, спокійно, відчужено оцінювати минуле та реально – сьогодення, виробляють усвідомлену готовність до змін в майбутньому.

Література

1. Бурно М. Е. Терапия творческим самовыражением / М. Е. Бурно. – М. : Медицина, 1989. – 304 с. **2. Вачков И.** Сказкотерапия : Развитие самосознания через психологическую сказку / И. Вачков. – М. : Ось-89, 2001. – 144 с. **3. Зинкевич-Евстигнеева Т.** Практикум по креативной терапии / Т. Зинкевич-Евстигнеева, Т. Грабенко. – СПб. : ТЦ «Сфера», 2001. – 400 с. **4. Копытин А. И.** Основы Арт-терапии / А. И. Копытин. – СПб. : «Речь», 1999. – 295 с. **5. Лэндрет Г. А.** Игровая терапия : искусство отношений : Пер. с англ. / Предисл. А. Я. Варга. – М. : МПА, 1999. – 368 с. **6. Федій О. А.** Естетотерапія. Навч. посіб. / О. А. Федій. – К. : Центр уч. літератури, 2007. – 256 с.

Анотація. У статті розглядаються різні аспекти артсинтезтерапії з метою їх використання в реабілітації дітей з обмеженими можливостями, перелічені переваги арт-терапії над іншими видами лікування дитини, описується досвід роботи з АСТ в вітчизняній та зарубіжній практиці.

Ключові слова: арт-терапія, артсинтезтерапія, психореабілітаційний вплив, види мистецтв.

Фролова В. В.

**ДОСВІД ПСИХОЛОГО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ РОБОТИ
З ДІТЬМИ СТАРОБІЛЬСЬКОГО РАЙОННОГО ЦЕНТРУ
У СПРАВАХ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ**

Діти – це наше майбутнє. Турбота про дітей є першочерговим завданням кожного розвинутого суспільства.

В умовах трансформації українського суспільства є нагальна проблема створити навколо дитини особливу оптимістичну, емоційно позитивно-насичену атмосферу. Тому сьогодні особливого теоретичного та практичного значення набуває проблема комплексної реабілітації дітей, забезпечення і відновлення їх фізичного, психічного, духовного здоров'я, а також плекання здатності вирішувати складні питання у різних сферах життєдіяльності на основі власної життєвої компетентності [5].

Це передбачає запровадження системи педагогічних, психологічних, медичних, оздоровчих, правових заходів, спрямованих на діагностику, корекцію та відновлення порушених психофізичних функцій станів, особистісного і соціального статусу дітей, які зазнали соціальних негараздів [2].

В основу комплексної реабілітації соціальних дітей покладено принцип поєднання реабілітаційних програм:

- фізичної;
- психологічної;
- медичної;
- педагогічної;
- соціальної.

Що базуються на діагностичній основі, індивідуальній корекції, зорієнтованому навчанні, задоволенні потреб та інтересів у певній сфері діяльності, самоствердженні в соціумі [1].

Сьогодні ми все більше звертаємо увагу на психологічну реабілітацію. Отже психологічна реабілітація – це діяльність фахівців, що включає психологічну діагностику, корекцію, відповідну терапію, відновлення психічного здоров'я та самопочуття дитини. Важливою складовою психологічної реабілітації є діяльність працівників притулку та центру соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді [3].

Проблемі реабілітації та психологічної реабілітації присвятили свої наукові праці такі вчені, як Л. Горностаєва, С. Новік, О. Петрашук, О. Січкара, І. Кон, Р. Ніконова, В. Білоус, О. Кузьміна, А. Маслоу, С. Оришака, Р. Перрон, М. Ярошевський та багато інших.

Мета статті розглянути основні теоретичні аспекти комплексної реабілітації дитини, розкрити зміст організації системи психологічної

реабілітації та виявити основні напрямки роботи спеціалістів на досвіді Старобільського центру соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді.

Нервово-психологічний розвиток дитини є одним з важливих показників, які характеризують рівень здоров'я. контроль за розвитком дитини є важливою частиною системи оздоровчо-виховної роботи в центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в місті Старобільську.

Аналіз розвитку дітей довів, що відставання в нервово-психічному розвитку в межах хоча б одного показника мали 97,4 % дітей, при цьому переважають діти (76,1%) з відхиленнями по багатьох показниках, по 2-3 показникам 22,3% дітей. Це викликано не тільки підставами медико-біологічного характеру, але й пов'язано зі специфічними умовами інтернатів, притулків, іншими словами від установ в яких вони знаходяться та умов в цих установах. Це, перш за все, постійне знаходження дітей у колективі, обмеженість емоцій, дефіцит індивідуального спілкування з дорослими.

Найбільше страждає активне мовлення (92,2%), сенсорний розвиток (90,7%), дії з предметами (89,2%). Мистецька діяльність відстає у 90,5% дітей, мислення, увага, пам'ять – відповідно у 90,4%, 92,3% та 95,1% дітей. Оцінка фізіологічного статусу засновувалась на показниках поведінки. З'ясовано, що ті чи інші відхилення поведінки зустрічаються у всіх вихованців, що зумовлено великим комплексом небезпечних соціально-біологічних чинників.

Серед індивідуальних особливостей поведінки частіше зустрічаються автоматизми, стереотипії, нав'язані дії, жахи, які зустрічаються у 4,03% дітей. Інші особливості особистості відслідковуються у 21,9% дітей, переважно некритичне відношення до своїх вчинків.

Критичне ставлення до себе формується у дитини в 2-3 роки, в проблемних сім'ях ці характеристики особистості зустрічаються значно раніше, що, можливо, свідчить про недостатню підготовку батьків з питань психофізіології дитячого віку [4; 1].

Тому саме такими категоріями дітей займається Старобільський районний центр для сім'ї, дітей та молоді (РЦСССДМ).

Згідно положення від 15 лютого 1998 року районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – спеціальна установа, яка надає соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді, які знаходяться в складних життєвих ситуаціях і потребують допомоги (ця дата являється датою заснування). Згідно ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» та різними категоріями населення РЦСССДМ покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх (категорія згідно нашої теми, але сам центр працює не лише з цією категорією).

Основними структурними підрозділами центру є:

- Служба психологічного розвантаження;
- Служба медичної консультації;
- Служба педагогічної допомоги;
- Консультативна служба «телефон довіри»;

Центр надає: безкоштовну соціально-медичну і психолого-педагогічну допомогу дітям і підліткам у кризових ситуаціях, допомогу медикаментами і методами рефлексотерапії соціально-незахищеним категоріям, психотерапевтичну допомогу на початкових стадіях прикордонних психічних станів.

Фахівці центра проводять: психолого-педагогічні консультації батьків з питань профілактики і корекції педагогічно запущених дітей, тренінги по профілактиці конфліктів між батьками і дітьми, розробку мір індивідуальної медико-психологічної корекції поведінки дітей.

Основними напрямками діяльності центра є:

Медико-психологічна робота:

- Виявлення контингенту неповнолітніх, котрі опинилися в кризовій ситуації;
- Надання кваліфікованої спеціалізованої медичної і психологічної допомоги;
- Проведення соціальної терапії з метою виявлення причин виникнення кризового стану, ступеня психологічної травми;
- Проведення заходів щодо попередження рецидивів і кризових ситуацій неповнолітніх, що знаходяться під доглядом.

Соціально-профілактична робота:

- Виявлення контингенту дітей і підлітків групи «ризик» на основі контакту із соціальними педагогами;
- Надання психолого-педагогічної допомоги у вирішенні сімейних конфліктів та ін.;
- Проведення соціального патронажу дітей-сиріт, підлітків, позбавлених сімейного піклування;

Науково-методична робота:

- Проведення соціального дослідження з проблем подолання кризових ситуацій у підлітковому середовищі;
- Розробка методичних рекомендацій для соціальних педагогів, шкільних психологів, пам'яток для батьків, діти яких виявилися в кризових ситуації.

Головною метою центра є перехід: від запізненої допомоги дітям і підліткам до профілактичної, від епізодичної допомоги до комплексної, від безадресної допомоги до особистісно-орієнтованої, від караючої допомоги до допомоги, що щадить особистість.

В РЦСССДМ проводяться консультації: психолога, медичного психолога, лікарів вузьких спеціальностей.

У 2009 році послугами фахівців РЦСССДМ скористалися 1696 дітей і підлітків, 654 батьків з питань психолого-педагогічної,

лікувально-профілактичної та інформаційної допомоги. Згідно плану-графіку надання цільової комплексної психолого-педагогічної і соціально-медичної допомоги неповнолітнім району, затверджено наказом начальника служби у справах неповнолітніх організовані виїзди на місця комплексних бригад з числа лікарів, соціальних педагогів, психологів. Психологами, соціальними педагогами і мед консультантами центру на виїзних консультаціях району були затверджені і надані мед консультації 253 дітям і підліткам.

Центр підтримує тісні зв'язки зі службами у справах неповнолітніх на місцях, районною кримінально-виконавчою міліцією, районною поліклінікою. При центрі працює група волонтерів Старобільського факультету Луганського національного університету [4].

Узагальнюючи вище сказане, доходимо висновку, що на порозі XXI століття зростає потреба у проведенні випереджувальних прогностичних експериментів із різних аспектів комплексної реабілітації. Важливого теоретичного практичного значення набуває проблема розширення роботи із комплексної реабілітації дітей, визначення нових граней забезпечення фізичного, психічного, духовного здоров'я дітей, формування у них життєвої компетентності, здатності вирішувати складні питання у різних сферах життєдіяльності. Особливо це актуально в умовах трансформації українського суспільства, соціальних зламів і криз. РЦСССДМ має захистити і підтримати дитину, виробити у неї життєву стійкість, озброїти механізмом і технологіями самопідготовки, само реабілітації, розробки життєвих стратегій, життєвих проектів.

Комплексна реабілітація неповнолітніх, які потрапили в складні життєві ситуації, не мають змоги вирішити проблеми чи не вміють вийти з кризового стану, – це завдання великого значення. Вона передбачає повернення суспільству повноцінного громадянина. Робота з такими підлітками передбачає взаємодію з сім'єю неповнолітнього, закладом освіти, де він навчається.

У проведенні профілактичної роботи з неповнолітніми в системі роботи центру створено низку структурних підрозділів, які допомагають правоохоронним органам, вчителям, батькам, підліткам.

Допомога повинна бути спрямована на розкриття потенціалу молодій людині в саморегуляції, самопізнанні, знаходженні особистісних сенсів, інтеграції в соціальний простір.

Ми розкрили деякі аспекти роботи спеціалістів Старобільського районного центру у справах сім'ї, дітей та молоді по психолого-реабілітаційній роботі з різними категоріями дітей, і вважаємо, що досвід інших подібних центрів був би корисним для використання його соціальним педагогом в цій роботі.

Література

1. Горностаєва Л. Проблеми соціально-культурної реабілітації / Л. Горностаєва // Соціальний захист . – 2003. – №3. – С. 21.

2. Новік Л. В. Життєтворчий потенціал реабілітаційної педагогіки: роздуми над проблемою / Л. В. Новік, Л. І. Неволовська, І. Г. Єрмаков. – К. : 2002. – 207 с. **3. Кон І. С.** Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 267 с. **4. Основні** напрямки реабілітаційної роботи РЦСССДМ (з досвіду роботи). – Старобільськ, 2007 – С. 2 – 6. **5. Петрашук О. П.,** Цушка І. І. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із праці на вулиці / О. П. Петрашук, І. І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 184 с.

Анотація. У статті розглядаються основні теоретичні аспекти комплексної реабілітації дитини, розкривається зміст організації системи психологічної реабілітації та описуються основні напрямки роботи спеціалістів на досвіді Старобільського центру соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді.

Ключові слова: профілактика, реабілітація, психологічна реабілітація, та специфіка діяльності центру у справах сім'ї, дітей та молоді.

ПРОФЕСІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

УДК 364-43:316.642.3

Белова Е. А.

СПОР ВО ИМЯ УБЕЖДЕНИЯ

Сегодня, в условиях оживленных дискуссий, споров, полемики прежде всего по общественно-политическим вопросам ощущается нехватка культуры ведения диалога в широком смысле, что означает неумение аргументировано излагать свою точку зрения, выслушивать и понимать точку зрения оппонента, оценивать ее, в соответствии с позицией оппонента корректировать свою позицию или настаивать на выдвинутых положениях, совместными усилиями добираться до сути вопросов или искать и находить новые аргументы для убеждения противника.

Цель нашей статьи показать, что умение говорить красиво и убедительно, побеждать в спорах, отстаивать свою позицию, владеть основами полемического мастерства – ценные навыки современного человека.

Спор – процесс обсуждения проблемы, в ходе которого каждая из сторон, аргументируя свою позицию и опровергая позицию собеседника, стремится отстоять свою точку зрения.

Согласно «Словарю синонимов русского языка», глагол «спорить» имеет самое широкое значение, означая всякое выступление против чьих-либо взглядов, положений, выражение несогласия с ними. Синонимами слова «спорить» выступают: «дискуссировать» – публично обсуждать спорный вопрос; «диспутировать» – участвовать в диспуте, публичном обсуждении, посвященном какому-либо вопросу; «дебатировать» – устраивать дебаты, прения по какому-либо вопросу; «полемизировать» – участвовать в полемике, публично выступать с возражением, с опровержением чьих-либо взглядов, мнений, высказывая и защищая свою точку зрения, свое мнение.

Создателем теории спора считается древнегреческий философ и учёный Аристотель. Он разделил методы ведения спора на три группы:

- диалектику – искусство спорить с целью выяснения истины;
- эристику – искусство любой ценой доказать свою правоту;
- софистику – стремление добиться победы в споре с посредством преднамеренного использования ложных доводов.

Эристический спор ведется тогда, когда необходимо убедить партнера в чем-либо, перетянуть на свою сторону, сделать единомышленником.

Этот вид спора ведут инициатор и сопротивляющийся ему партнер. В группах это сторонники позиции и оппозиции. Поэтому такой спор иногда называют парламентским. Теоретической базой его являются такие категории, как рассуждение, аргументированность, убедительность. *Рассуждение* – цепочка умозаключений, изложенных в логической последовательности. *Аргументированность* – логическая принудительность вывода тезиса. *Убедительность* – психологическое понятие, в основе которого вера в правдивость излагаемого, связанного с определенными эмоциями слушателя. Аргументированность обеспечивает совпадение мнений, убедительность – совпадение чувств.

Рассуждения спорщиков могут быть оценены таким образом: а) аргументированные, но не убеждающие, б) убеждающие, но не совсем аргументированные, в) аргументированные и убеждающие.

Чтобы представить психологическую характеристику эристического спора, сопоставим некоторые мотивы человека, который склоняет аудиторию к своему мнению, и мотивы собеседника, который сопротивляется этому воздействию.

Зачем спорит инициатор?

- чтобы добиться своей цели
- предостеречь от непродуманного решения
- вызвать готовность к участию в работе
- склонить на свою сторону, добиться согласия
- сделать партнера единомышленником
- найти истину или оптимальное решение.

Как видим, диапазон мотивов эристического спора очень широк. Все это заставляет спорщиков испытывать большую нагрузку в общении. Плюс ко всему сказываются личностные особенности, которые предопределяют подход собеседника в споре: конструктивный (созидательный) и деструктивный (разрушительный). Оба могут проявлять защитную реакцию. Допустим, инициатор выдвигает предложение и аргументирует его, но партнер под влиянием собственных мотивов, личных невзгод, неудач на работе или из-за страха оказаться втянутым в ситуацию, которая не сулит ему выгоды и спокойной жизни, защищается выдвиганием альтернативы.

Возникшее столкновение альтернатив также порождает защитную реакцию, которая может быть контраргументацией или обструкцией (преградой, препятствием) для собеседника. В этом случае у спорящего наблюдается повышенная чувствительность к малейшим попыткам соперника повлиять на него.

Сомневаясь в искренности и доброжелательности первой позиции инициатора, партнер возражает, либо поставив альтернативу, либо воздвигая психологическую защиту; проявляет настороженность, сомнения; засыпает собеседника вопросами, замечаниями; жестко контролирует его высказывания; цепляется за неточности.

Если проponent в такой ситуации еще пытается продолжать разговор, то оппонент может вообще выйти из спора. В худшем случае он начинает контратаку с убийственной критикой, дискредитацией и разоблачением нападающего, пуская в ход любые аргументы. Два-три слова – и начинается перепалка. Спор завершается прямым или косвенно выраженным несогласием сторон.

Какие ошибки часто допускаются в эристическом споре?

Первая ошибка: завышение информированности собеседника. Происходит следующее: то, что известно и понятно инициатору, считается известными понятым партнеру. Следствие – не обеспечивается аргументированность доводов.

Вторая ошибка: наше мнение должно вызывать у другого те же эмоции, которые возникли у нас. Это частое заблуждение. Эмоции и чувства зависят прежде всего от мотивов, которые непросто выявить и понять.

Третья ошибка: из-за пренебрежения принципом адекватности завышается оценка собственных возможностей и способностей и недооценивается оппонент.

Четвертая ошибка: собеседнику приписывается несуществующий мотив его поведения, и инициатор тратит время и силы в ложном направлении.

Пятая ошибка: чрезмерная апелляция к уму партнера в ущерб убедительности эмоционального воздействия. Цицерон сделал такой вывод: «Оратор должен владеть двумя основными достоинствами: во-первых, умением убеждать точными доводами, а во-вторых, волновать души слушателей внушительной и действенной речью».

Существуют два важнейших коммуникативных правила, на которых базируется любой спор, и в особенности эристический.

Первое правило: договоры должны выполняться. Это правило сформулировано еще древними римлянами на заре формирования государственных отношений между людьми. С этого начинается право. Всякие договоренности, волеизъявления, обещания, заверения необходимо доводить до поступков, конкретных действий. Невыполнение этого правила причиняет огромный вред как деловым, так и личным взаимоотношениям.

Легко представить, что бы случилось, если эта норма повсеместно утратила смысл: поведение людей стало бы абсолютно непредсказуемым. Мы не смогли бы ориентироваться в самых простых человеческих отношениях.

Второе правило: человек – мера всех вещей. Общечеловеческой нормой общения является признание человека высшей ценностью. Если в споре два соперника бьются за идею, то не следует истреблять друг друга за инакомыслие, не губить самих себя как носителей идей.

При любом полемическом накале человека не должны покидать самообладание и такт, умение соразмерить силу нападения с объектом

«атаки»: смешно палить из пушки по воробьям. Полезно бывает время от времени взглянуть на спор как бы со стороны, чтобы подавить неоправданное раздражение, из-за которого подвергаются опасности такие жизненные ценности, как уважение, расположение, дружба.

Но следование добрым советам и знание ошибок еще не гарантируют положительного исхода спора. В общении, не лишенном эмоционального накала возникают психологические барьеры, связанные с особенностями личностями, психологическими состояниями, ситуационными отношениями, препятствующими взаимопониманию или адекватному восприятию смысла высказывания.

Чтобы в споре собеседник не перешел в эгоцентрическую позицию, В. Леви предлагает четыре правила, с помощью которых один эгоист может психологически нейтрализовать другого эгоиста с самыми приятными эмоциями для обоих.

Первое: вникните в суть высказываний собеседника. Это значит – приглушите свои эмоции и посмотрите на того, с кем имеете дело. Поймите его точку зрения, его обстоятельства, поставьте себя на его место. Узнавайте о нем заранее, изучайте незаметно. Запоминайте имена, даты, вкусы и интересы.

Второе: создайте благоприятную атмосферу. Это значит – улыбайтесь пошире, начинайте с «да», с согласия если соперник обвиняет вас, обезоруживайте его фразой: «Да, я не прав».

Третье: не унижайте другого. Не царапайте по самолюбию, не задевайте его неосторожно. Не обвиняйте, не угрожайте и не приказывайте; не высказывайте недоверия; не прерывайте собеседника; не показывайте, что он вам неинтересен или противен; отказывая, извиняйтесь и благодарите...

Четвертое: возвышайте соперника. Проявляйте к нему повышенный интерес; оказывайте доверие; слушайте и слушайте; хвалите, хвалите и хвалите; дайте ему возможность почувствовать себя значительным...

Конечно, это не бесспорные правила, нельзя вступать в спор, не учитывая индивидуальных черт характера, а также национальных, социальных и возрастных особенностей.

Спор – самая неподходящая форма общения собеседников. Как правило, это экспрессивное столкновение двух сторон, когда обе стремятся во что бы то ни стало добиться торжества своего мнения. В девяти случаях из десяти, спор заканчивается тем, что каждый из собеседников еще более убеждается в своей правоте.

Приемы, которые использует говорящий для защиты своей точки зрения, взаимно дополняют друг друга. Один и тот же прием, но в различных ситуациях играет неодинаковую роль.

Рассмотрим некоторые средства словесного противоборства.

Эффективное сравнение. Это очень легкая логическая операция. Сам прием срабатывает на силе доверия. Если на основании какого-либо

факта человек поверил в истинность или ложность чего-либо и после этого столкнулся с фактом, противоречащим первому, то его доверие уменьшается на величину убеждающей силы этого нового знания.

Вариантом эффектного сравнения является прием «убийственный аргумент», то есть суждение, которое наносит непоправимый удар по тезису противника. После этого приема дальнейшее отстаивание мнения становится напрасным и бессмысленным. Применяется он, когда другие, более «мягкие» приемы не дают эффекта. Убийственный аргумент особенно сокрушителен, когда соотносится с мнением авторитетного лица. Чаще в этом варианте он применяется, чтобы поставить «точку» в дискуссии.

Авторский комментарий. Суть приема – в «раскручивании» подтасовок, фальсификаций, ложных аналогий, софизмов и других уловок и злоупотреблений оппонента. Разрушая закамуфлированную аргументацию, этот прием позволяет лишить тезис поддерживающих оснований. Мысль становится недостоверной, не вытекает с необходимостью из тех посылок, которые привел собеседник, и, следовательно, не может претендовать на истинность.

После того как разрушено рассуждение, которое должно пошатнуть доверие к выводам, подвергается атаке сам источник, автор. С помощью дискредитирующих фактов показывается непорядочность личности, от которой исходит тезис. Так становится под сомнение искренность намерений другой стороны и подрывается авторитет оппонента. Этот шаг служит для косвенной критики. Завершается опровержение юмором, иронией, сарказмом с целью вызвать эмоциональное подкрепление проведенного анализа.

Контрвопрос. Эффективный прием нейтрализации, эффективного ухода от высказывания по существу. В результате мы не отвечаем ни «да» ни «нет», думайте, мол, как знаете. В другом случае контрвопросы позволяют выявить уязвимые места в позиции собеседника или обнаружить бессмыслицы. Прием не затрагивает тезиса и анти тезиса, но препятствует дальнейшей дискуссии, развитию разговора в непонятном направлении, исключает возможность критики.

Ловить на слове. Суть приема – в указании собеседнику на то, что он не принимает мысль, которую сам же предлагает.

Анализ вывода. Прием представляет собой разбор рассуждения собеседника, который ведет к заблуждению. Мы разрушаем логическое следование, выведенное по индукции, дедукции и аналогии. Логические приемы опровержения основываются на обнаружении преднамеренных нарушений логики в рассуждении собеседника.

Группа парирующих приемов применяется для отражения нападения, некорректных замечаний, компрометирующих намерение оппонента. Они служат для защиты личности оратора и косвенно собственной позиции. К конструктивному результату эти средства спора не приводят, но без них трудно продолжить дискуссию. Главная же

функция парирующих приемов – «остудить» буйных спорщиков, а в некоторых случаях деморализовать противника. В парирующий приемы входят возвратный удар, гневная отповедь (возражение в резкой, даже порой агрессивной форме против утверждений, закамуфлированных под доброжелательное суждение), контрпример и ирония.

Знание приемов критики, безусловно, придает уверенности полемисту, но еще не гарантирует успеха. Все дело в навыках, в ощущении в ситуации общения, в тактике балансирования на грани дозволенного и недозволенного. В споре позитивные и критически-негативные элементы высказываний диалектически слиты, и рождение, поиск истины происходит в эмоционально напряженной форме. Тут и надо по ходу сориентироваться: в какой момент ослабить сопротивление, пойти на уступку или на компромисс; где повысить требование к аргументации оппонента, к достоверности приводимых им фактов; что делать в случае психологического барьера, непринятия друг друга; и самое главное, когда остановится, прервать монолог и дать возможность высказаться другому, понять его точку зрения.

Подводя итог, хотелось бы добавить, что все рассмотренные правила поведения в дискуссии носят не абсолютный, а условный характер. Любое из них может в конкретной ситуации оказаться малоэффективным или просто неверным. Только коммуникативная среда, включающая внутренний мир, систему ценностей собеседников и их психологическое состояние, определяет тактику речевого поведения.

Литература

1. Аксенов Д. Говори и властвуй: ораторское искусство для каждого / Д. Аксенов, В. Борисова. – М. : Олимп : Астрель : АСТ, 2007. – 217 с. **2. Введенская Л. А.,** Павлова Л. Г. Риторика и культура речи / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова. – Ростов-на/Д : Изд-во «Феникс» **3. Ивин А. А.** Риторика: искусство убеждать. Учеб. пособие / А. А. Ивин. – М. : Фаир-Пресс, 2009. – 304 с. **4. Лидс Д.** Убедительная речь / Дороти Лидс; пер. с англ. К. Крупских. – М. : Астрель : АСТ, 2007. – 351 с.

Аннотация. В статье были рассмотрены понятие, мотивы и теоретическая база эристического спора, ошибки, которые допускаются в эристическом споре, правила ведения спора, правила психологической нейтрализации эгоиста в споре, основные средства словесного противоборства.

Ключевые слова: спор, полемика, контраргументация, коммуникативные правила, приемы словесного противоборства, авторский комментарий.

Жданова Ю. А.

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У сучасному цивілізованому суспільстві професія соціальний працівник вимагає особливої уваги. Вона спрямована на соціальну сферу, тому необхідною умовою для вибору цієї професії є соціальна спрямованість особистості, наявність відповідних професійних якостей. Крім того, фахівець соціальної роботи – це особа, яка має необхідні інтелектуальні, моральні, особистісні якості для виконання особливого інтегрованого універсального виду діяльності у соціальній сфері.

Сутність професії соціального працівника розкривають в своїх роботах П. Павленок, М. Фірсова, Є. Холостова, Є. Студьонова.

Основою професійної підготовки соціальних працівників у вищій школі, формування їх професійної компетентності та професійної позиції стали роботи Є. Клімова, Г. Балла; професійної компетентності педагога і педагогічної майстерності В. Кузьміної, А. Маркової, В. Сластьоніна, А. Олексюка, І. Зязюна; педагогічного призвання – Л. Ахмедзянової; професійної культури педагога І. Ісаєва та ін.

Професійно-важливі якості виділяють ту індивідуальну своєрідність фахівця, яка накладає на нього специфіку професійної діяльності соціального працівника. До таких якостей відносяться:

Професійна спрямованість – це особливості розвитку і виховання особистості, що характеризують її схильність до діяльності в соціальній сфері, у тому числі і відносно людей – об'єктів соціальної роботи. Вона виявляється в інтересах, потребах людини, його мотивах, цілях, ідеалах.

Етичні якості – це засвоєні норми моралі, що виражають загальнолюдські цінності у ставленні до людини, в спілкуванні, соціальній роботі, соціально-педагогічній діяльності; етичні почуття – задоволення від повсякденного вияву моральності (повага до людини, його гідності), прагнення допомогти, підтримати клієнта в вирішенні соціальних проблем.

Це задоволеність від добросовісного виконання соціальної роботи, соціально-педагогічної діяльності, своєї професійної діяльності, етичної за своєю суттю. Моральним є відчуття незадоволення в наслідок не вирішення соціальних проблем людини, недотримання моральних норм як самим педагогом, так і іншими учасниками виховного процесу. Етичні якості виявляються в таких відчуттях фахівця, як обов'язок, совість, честь. Саме ці відчуття сприяють формуванню етичних звичок.

Комунікативні якості (від лат. *communico* – роблю спільним, зв'язую, спілкуюся) – здатність швидко і правильно будувати спілкування. Соціальний працівник постійно перебуває у взаємодії,

спілкуванні з клієнтом – тією людиною, кому потрібна його допомога. Дієвість його діяльності залежить від мистецтва його спілкування з клієнтом. До комунікативних якостей відносяться:

- контактність в спілкуванні – здатність входити в спілкування з клієнтом і забезпечувати найбільш доцільну взаємодію. Дані здібності мають важливе професійне значення для соціального працівника;
- кожна людина здатна в тій або іншій мірі впливати на іншого (клієнта).

Існує навіть термін «сугестопедія», введений Г. Лозановим. Він означає використання навіювання в процесі навчання. По відношенню до соціального працівника сугестопедійність означає здатність фахівця до вербального або невербального домінування в процесі соціальної роботи з клієнтом (навіювання словом, інтонацією або мімікою, жестами, діями). Іншими словами, це здібність (схильність) фахівця до надихаючої дії на клієнта в процесі соціальної роботи з ним. Така здатність виявляється у вигляді дієвості авторитету спеціаліста, його особистості, володіння ним мистецтвом спілкування з клієнтом, переконувати, захоплювати його, заражати ідеями самореалізації.

Професійна компетентність – соціального працівника представляє собою складне індивідуально-психологічне утворення на основі інтеграції досвіду, теоретичних знань, практичних вмінь і значимих особистісних властивостей, які обумовлюють готовність до актуального виконання соціально-педагогічної діяльності. Введення поняття «професійна компетентність» обумовлена широтою його змісту, інтегративною характеристикою, яка об'єднує такі поняття як «професіоналізм», «професійні здібності» та інше.

Основними елементами професійно-педагогічної компетентності майбутнього соціального працівника є наступні:

1. Спеціальна і професійна компетентність в сфері соціальної роботи.
2. Методична компетентність в сфері способів впливу на клієнта.
3. Соціально-психологічна компетентність в сфері процесів спілкування.
4. Диференційно-психологічна компетентність в сфері мотивів, здібностей, спрямованості.
5. Аутопсихологічна компетентність в сфері достоїнств та недоліків своєї діяльності і особистості.

Безпосередньо до професійної компетентності соціального працівника включаються соціально-педагогічна діяльність, професійне спілкування, особистість соціального працівника як змістові блоки, які в свою чергу, підрозділяються на: професійні знання, уміння, необхідні для здійснення самодіагностики і самоформування цієї сторони праці; професійні психологічні позиції; психологічні якості, які забезпечують виконання цієї сторони праці, психологічні новоутворення, які

виникають під час її виконання; психологічна карта стану цієї сторони праці.

Перцептивні, соціально-перцептивні якості (від лат. *perceptio* – сприйняття і *socialis* – суспільний) – сприйняття, розуміння і оцінка людьми соціальних об'єктів (інших людей, самих себе, груп і т.п.). Термін «перцепція соціальна» введений американським психологом Дж. Брунером (1947 р.) для позначення факту соціальної обумовленості сприйняття, його залежності не лише від характеристик стимулу – об'єкту, але і минулого досвіду суб'єкта, його цілей і намірів. Соціально-перцептивні якості соціального працівника відображають його здатність бачити і розуміти внутрішній стан себе і клієнта, з яким він працює. До них відносяться:

- **спостережливість** – бачення своїх особливостей і клієнта, динаміки їх прояву. Для соціального працівника важливим фактором виступає, що і як він здатний спостерігати в собі і в іншій особистості;

- **інтуїція** – здатність бачити взаємозв'язок вияву особливостей особистості і її внутрішнього стану, його індивідуальних рис, перспектив їх зміни, а також можливості вирішення тих, що стоять перед ним, соціальних проблем. Вона формується на основі практичного досвіду соціальної роботи з різними типами клієнтів. Характерний приклад прояву перцептивних здібностей вихователя привів А. Макаренко в «Педагогічній поемі»: «Моє око у той час було вже достатньо „набите”, і я умів з першого погляду, за зовнішніми ознаками, по невольним гримасам фізіономії, по голосу, по ході, ще по якихось найдрібнішим завиткам особистості, можливо, навіть по запаху, порівняно точно передбачити, яка продукція може вийти у кожному окремому випадку з цієї сировини». Для соціального працівника дуже важливо уміти бачити своєрідність клієнта, його соціальні проблеми і можливості їх рішення за допомогою цілеспрямованої самореалізації;

- **рефлексія** – уміння бачити себе очима іншої людини. Фахівець соціальної сфери працює з людьми, і уміння бачити себе із сторони дозволяє йому критично відноситися до своєї поведінки і до того, що і як він робить, відповідальніше відноситися до своєї професійної діяльності. Рефлексія дозволяє бачити свої недоліки і цілеспрямовано працювати над собою по самовдосконаленню. Рефлексія дає можливість розуміти свій стан і вольовим зусиллям добиватися доцільного самоуправління в процесі професійної діяльності, спілкуванні, взаємодії;

- **професійне мислення** – це здатність соціального працівника усвідомлено використовувати психолого-педагогічні знання в процесі професійної діяльності, осмислювати соціально-педагогічні ситуації і способи їх вирішення;

- **професійна уява** – це здатність спеціаліста в процесі соціальної роботи уявляти поведінку свою, клієнта, динаміку їх зміни. Воно дозволяє йому визначати найбільш доцільну поведінку і вибирати спосіб рішення соціальної проблеми клієнта.

Професійне мислення і уява розвиваються в процесі накопичення знань, їх осмислення, рішення професійних задач, накопичення досвіду найбільш доцільного дозволу соціально-педагогічних ситуацій по відношенню до різних категорій клієнтів.

Емоційні якості особистості характеризують переживання фахівця, які він відчуває при зустрічі з соціально-педагогічними проблемами людини в процесі соціальної роботи і що роблять істотний вплив на його професійну діяльність. До них відносяться:

- **емоційна стійкість** – самовладання, здібність до саморегуляції дозволяє соціальному працівнику володіти собою в різних ситуаціях професійної діяльності. Вона виступає важливою умовою дієвості зусиль соціального педагога, оскільки дозволяє йому управляти своїм станом в різних умовах професійної діяльності і цим допомагає ухвалювати зважені, осмислені рішення, добиватися досягнення мети;

- **емпатія** – здатність емоційно реагувати на переживання клієнта, співпереживати з ним в процесі взаємодії, спілкування. Соціальний працівник працює з людиною, живою істотою. У цих умовах здібність до співпереживання дозволяє йому з більшою душевною теплотою відноситися до внутрішнього стану клієнта, до тих реальних соціальних проблем, які він має, краще розуміти його внутрішній світ, переживання. Емпатія в цьому випадку дозволяє фахівцю підбирати і використовувати необхідні саме в даній ситуації засоби і прийоми взаємодії, які більшою мірою допоможуть йому в роботі з цим клієнтом.

Практика роботи фахівців соціальної сфери показує необхідність урахування особливостей емоційної стійкості і емпатії соціального працівника. З цією метою рекомендується:

- проводити професійний відбір фахівців, що рекомендуються для роботи в соціальній сфері: тут не можуть працювати люди, яким не притаманна емпатія, – і в той же час залежно від глибини вираженості емпатії необхідно визначати сферу доцільного використання фахівця. Людям глибоко емпатичним не рекомендується працювати з тими, хто знаходиться в особливо важкому стані і викликає відповідні співчуття. Для цієї категорії фахівців, особливо якщо результат їх роботи може бути трагічним, можливі деформаційні наслідки;

- співпереживання фахівця в роботі з клієнтом повинні носити зовні-емоційний прояв, непереносні усередину. Це професійна діяльність, і якщо кожного разу фахівець буде все до глибини душі переживати сам, він не зможе витримувати. Елемент професійного акторства в діяльності цілком може мати місце. Він може виявлятися в щирому співчутті клієнту, реальної діяльності по наданню допомоги в рішенні його соціальних проблем;

- активно вчитися управляти своїми почуттями і при зростанні переживання уміти переключатися, знімати зростаючу емоційну напругу;

- добиватися впровадження правила життя: стан в роботі з клієнтом переключатися на інше в спілкуванні з іншим клієнтом,

співробітниками і особливо в поведінці в сім'ї. До цього треба постійно прагнути і контролювати себе.

Своєрідність засвоєного практичного досвіду фахівця, розвиток його професійно важливих якостей знаходять прояв в його особистому соціально-педагогічному досвіді – у внутрішній складовій соціально-педагогічній культурі соціального працівника.

Таким чином, ми виділили професійно важливі якості працівникам соціальних сфер, які обов'язково слід знати студентам даної спеціальності, щоб більш ефективно розвивати власну професійну позицію.

Література

1. **Тюптя Л. Т.** Соціальна робота (теорія і практика) : Навч. посіб. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – К. : ВМУРОЛ „Україна”, 2004 – 574 с.
2. **Фирсов М. В.**, Студенова Е. Г. Теория социальной работы : Учеб. пособ. для студ. вузов / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М. : Гуманит. изд. центр «Владос», 2001. – 470 с.
3. **Сидоров В. Н.** Деятельность социального работника: роли, функции и умения / В. Н. Сидоров. – М. : СТИ МГУС, 2000. – 275 с.

Анотація. У статті розглядається професійні якості працівника соціальної сфери, розкривається зміст поняття „професійна компетентність”, „емпатія”, „інтуїція”, „спостережливість”, „увага” тощо.

Ключові слова: професійна компетентність, професійні якості, комунікативні якості, соціально-перцептивні якості, рефлексія.

УДК 37.013.42

Зайка Т. Д.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Конфлікти супроводжують людину протягом усього її життя і нерідко відіграють позитивну роль. Вони часто використовуються для з'ясування відносин між людьми, відкриття альтернативних можливостей і пошуку перспектив для взаємного розвитку. Важливо розуміти і сприймати конфлікт як проблему, у вирішенні якої беруть участь дві рівноправні сторони.

На сьогоднішній день існує багато літератури стосовно теми конфліктів у колективі. Конфліктам приділяли і приділяють філософи, соціологи, психологи, педагоги, правознавці: А. Здравомислов, Д. Скотт, Р. Дарендорф, А. Анцупов.

У науковій літературі існує певна кількість концепцій. Важливе місце в розробці теоретичних аспектів дослідження конфліктів зайняла структурно-функціональна модель організації, обґрунтована американським соціологом Т. Парсонсом. Він наслідував такі положення: а) будь-яка соціальна система є відносно стійкою, стабільною і добре інтегрованою структурою; б) кожен елемент цієї системи має певну функцію, вносячи тим самим вклад до підтримки її стійкості; в) функціонування соціальної системи базується на ціннісній згоді членів суспільства, яке забезпечує необхідну стабільність і інтеграцію.

Американець Л. Козер виділив концепцію позитивно-функціонального конфлікту. Суть цієї концепції в тому, що конфлікти не щось стороннє, аномальнє для суспільства, вони – продукт, елемент внутрішнього стану соціальної системи, існуючого в ній порядку речей і самих стосунків між окремими особами і соціальними групами. Л. Козер, пропонуючи розуміти під конфліктом "боротьбу за цінності і претензії", убачав в ній деяку соціальну напруженість між тим, що є, і тим, що повинно бути, відповідності з почуттями, поглядами, інтересами певних соціальних груп і індивідів. Конфлікти, на його думку, виконують важливі функції.

У вітчизняній науці накопичено певний досвід з проблеми дослідження конфліктів в учнівському середовищі. Деякі аспекти цього питання висвітлювалися у роботах В. Журавльова, М. Рібакової, Г. Вороніна, С. Подмазіна, Є. Сверстюка та інших [1].

Метою цієї статті стало розкриття наукових положень про природу конфліктів, визначення причин педагогічних конфліктів, характеристика конфліктів в учнівському середовищі та стилі поведінки педагога в конфліктних ситуаціях.

Педагогічними називають конфлікти, що виникають при педагогічній взаємодії між суб'єктами виховання. Під ними ми маємо на увазі учителів, керівників шкіл (адміністрацію), учнів, батьків. Вони, в процесі взаємодії, можуть утворювати такі конфліктні пари: 1) учень – учень; 2) учень – учитель; 3) учень – батьки; 4) учень – адміністратор; 5) учитель – учитель; 6) учитель – батьки; 7) учитель – адміністрація; 8) батьки – батьки; 9) батьки – адміністрація; 10) адміністрація – адміністрація. Конфлікти, що виникають між ними, можуть бути як міжособистісними і міжгруповими, так і внутрішньогруповими.

Таким чином, шкільний конфлікт можна визначити як взаємодію сторін (суб'єктів навчально-виховної діяльності – вчителів, керівників школи, учнів, їх батьків) на основі суперечності (розбіжності) інтересів, цінностей, норм і способів діяльності в межах навчально-виховного процесу [2].

У культурно-історичній концепції сам педагогічний процес є конфліктом, тобто зіткненням діяльностей яке приводить процес взаємодії його учасників до виникнення нового змісту.

За М. Рибаквою, педагогічні конфлікти мають свою специфіку. Перш за все специфіка педагогічних конфліктів полягає в тому, що відповідальними за педагогічно правильне вирішення ситуації є дорослі, оскільки саме від них діти засвоюють моделі поведінки, соціальні норми стосунків між людьми. Часте виникнення педагогічних конфліктів може дати учням неадекватне уявлення про взаємовідносини старших з молодшими і відповідальність за це несе безпосередньо школа і вчитель.

По-друге, учасники педагогічних конфліктів мають різний віковий і соціальний статус, що й визначає їхню абсолютно різну поведінку в конфлікті.

По-третє, різниця у віці і життєвому досвіді учасників розводить їхні позиції в конфлікті, породжує різний ступінь відповідальності при їх вирішенні. Крім цього, професійна позиція вчителя в конфлікті зобов'язує взяти на себе ініціативу щодо його вирішення і на перше місце поставити інтереси учня як особистості, що формується. Адже, конфліктам у педагогічній діяльності легше запобігти, ніж подолати [3].

По спрямованості конфлікти діляться на вертикальні, горизонтальні, змішані. У вертикальних конфліктах беруть участь вчитель та учень. У горизонтальних беруть участь однокласники та однолітки. У змішаних конфліктах представлені і вертикальні і горизонтальні водночас.

На вертикальні і змішані конфлікти, доводиться в середньому від 65 до 75% загального їх числа. Такі конфлікти найбільш небажані для класного керівника: беручи участь в них, він стає учасником. Та кожна дія в цьому випадку розглядається усіма учнями (а особливо учасниками конфлікту) через призму конфлікту. І навіть у разі повної об'єктивності класного керівника вони в будь-якому його кроці бачитимуть підступи по відношенню до опонентів.

У літературі виділяють чотири основні типи конфліктів : внутрішньоособовий, міжособовий, конфлікт між особою і групою і міжгруповий конфлікт.

Три типи внутрішньоособових (психологічних) конфліктів

1. Конфлікт потреб. Суть конфлікту полягає в тому, що потреби можуть протистояти один одному і спонукати до різних дій.

2. Конфлікт між потребою і соціальною нормою. Дуже сильна потреба може зіткнутися усередині індивіда з примусовим імперативом.

3. Конфлікт соціальних норм. Суть цього конфлікту полягає в тому, що людина зазнає рівнозначного тиску двох протилежних соціальних норм.

Міжособовий конфлікт – це найбільш часто виникаючий конфлікт. Виникнення міжособових конфліктів визначається ситуацією, особовими особливостями людей, відношенням особи до ситуації і психологічними особливостями міжособових стосунків. Виникнення і розвиток міжособового конфлікту багато в чому обумовлені індивідуально-психологічними характеристиками.

Конфлікт між особою і групою. У навчальних закладах між групами встановлюються певні норми поведінки, і трапляється так, що очікування групи знаходяться в протиріччі з очікуваннями окремої особи.

Міжгрупові конфлікти припускають, що сторонами конфлікту є соціальні групи, переслідуючи несумісні цілі і своїми практичними діями що перешкоджають один одному.

Внутрішньогруповий конфлікт включає, як правило, механізми саморегуляційні. Якщо групова саморегуляція не спрацьовує, а конфлікт розвивається повільно, то конфліктність в групі стає нормою стосунків. Якщо ж конфлікт розвивається швидко і немає саморегуляції, то настає деструкція. Якщо конфліктна ситуація розвивається за деструктивним типом, то можливий ряд дисфункціональних наслідків.

Ще конфлікти можна класифікувати по мірі прояву: прихований і відкритий. Приховані конфлікти зачіпають зазвичай двох чоловік, які до певного часу прагнуть скривати його. Але як тільки у одного з них "здають" нерви, прихований конфлікт перетворюється на відкритий. Розрізняють також випадкові, стихійно виникаючі, і хронічні, а також свідомо провоковані конфлікти.

За значенням для навчального закладу конфлікти діляться на конструктивні (творчі) і деструктивні (руйнівні). У групових конфліктах конструктивна функція проявляється у запобіганні застою, служить джерелом нововведень, розвитку (поява нових цілей, норм, цінностей). Конфлікт, виявляючи і усуваючи об'єктивні протиріччя, існуючі між членами колективу, сприяє стабілізації групи. Деструктивна функція конфлікту на рівні групи проявляється в порушенні системи комунікацій, взаємозв'язків, послабленні ціннісно-орієнтаційної єдності, зниженні групової згуртованості і пониженні у результаті ефективності функціонування групи/класу в цілому. Зазвичай конфлікт несе в собі як конструктивні, так і деструктивні сторони, у міру розвитку конфлікту функціональність його може мінятися. Оцінюють конфлікт по переважанню тієї або іншої функції.

По характеру причин конфлікти можна розділити на об'єктивні і суб'єктивні. Перші породжені об'єктивними причинами, другі – суб'єктивними.

По сфері вирішення конфліктів їх можна розділити на ті, що дозволяються в учбових ("ділових") стосунках, і ті, що дозволяються в особово-емоційній сфері.

З точки зору причин виділяється три типи конфліктів:

1. Конфлікт цілей. Ситуація характеризується тим, що сторони, що беруть участь в ній, по-різному бачать бажаний стан об'єкту в майбутньому.

2. Конфлікт поглядів, коли сторони, що беруть участь, розходяться в поглядах, ідеях і думках з вирішуваної проблеми.

3. Конфлікт почуттів, коли у учасників різні почуття і емоції, що лежать в основі їх стосунків один з одним як осіб. Люди просто

викликають один у одного роздратування стилем своєї поведінки, ведення справ, взаємодії.

Причинами конфлікту педагога з учнем можуть бути: розбіжність в оцінюванні успішності; порушення дисципліни учнем; відсутність підготовки до уроку другого; конфліктні відносини учня з іншими у класі.

Причинами конфліктів з батьками, вчителі найчастіше називають байдуже ставлення до успішності в навчанні своєї дитини.

На погляд учнів причинами конфліктів з вчителями можуть стати: необ'єктивне оцінювання знань; суцільний нагляд за поведінкою учня; не рівне відношення до членів класу; примус до дій (прибирання тощо); особова антипатія.

Причинами горизонтальних конфліктів серед учнів можуть стати: прізвиська, нападки, піддражнювання, образи, обсмикування, прагнення перекричати, примусити замовкнути, які умовно можна назвати словесними домаганнями; груба, агресивна поведінка, суперечки і непорозуміння на спортивному майданчику, на перерві, в їдальні, порушення дисципліни на уроках, боротьба за авторитет і лідерство серед однокласників або приятелів, відмова від чергування по класу, школі, – проблеми взаємостосунків; псування або втрата майна: підручників, мобільних телефонів, дисків та інших цінних речей – проблеми володіння (доступності).

К. Томас і Р. Кілменн виділили п'ять типових стилів поведінки в конфліктних ситуаціях: відхилення (уникання, ігнорування), пристосування (згладжування протиріч, поступка), співробітництво (партнерство), суперництво (конкуренція, протиборство) і компроміс [5].

Відхилення – педагог прагне піти від конфліктної ситуації, не прикладаючи зусиль для її вирішення, відсутність прагнення до задоволення інтересів учня, відсутність тенденції до досягнення власних цілей.

Пристосування – зміна власної позиції, зміна поведінки, пристосування до позиції опонента, однобічне поступлення не в головному для себе як пропозиція вирішити конфлікт.

Співробітництво – спільне вирішення проблеми з учнями, відкритий пошук і вироблення рішення наприклад на "класній годині", що задовольняє інтереси всіх сторін. Це найбільш ефективний, але одночасно і найбільш складний спосіб вирішення конфлікту.

Суперництво – прагнення отримати задоволення своїх власних інтересів на шкоду іншому. У рамках цього стилю переважає відкрита боротьба за свої інтереси, завзяте і наполегливе відстоювання своєї позиції, прагнення примусити прийняти свою точку зору будь-яким способом. Застосовується влада, примус, повна байдужість до інтересів учнів.

Компроміс – врегулювання розбіжностей шляхом взаємних поступок, прийняття точки зору іншої сторони, але до визначеної межі.

Усі п'ять стилів можуть бути актуальними у тій чи іншій ситуації. Але найкращім буде, на мою думку, для запобігання та подолання конфліктів в учнівському середовищі обопільне задоволення інтересів.

Отже можна зробити висновок, що конфлікти існують рівно стільки, скільки існує суспільство. Існує достатньо методик для подолання конфліктів. Не треба вважати, що вони мають тільки руйнівний характер. Конфлікт підштовхує до прогресу, адже з глибини віків дійшов до нас чудовий афоризм: "Істина народжується в спорі". До того ж конфлікт може бути не тільки природним, але і штучним, за для спонукання до якихось позитивних наслідків.

Література

1. Важковихованість: сутність, причини, реабілітація: Методичний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / За ред. О. М. Полякової – Суми : СумДПУ ім. А. С.Макаренка, 2007. – 344 с. **2. Анпілогова Ю. Ю.** Причини конфліктів, що виникають між суб'єктами навчально-виховної діяльності // режим доступу: <http://alma-mater.lnpu.edu.ua>. **3. Рыбакова М. М.** Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе / М. М. Рыбакова. – М. : Педагогика, 1991. – 200 с. **4. Анцупов А. Я., Малишев А. А.** Введение в конфликтологию / А. Я. Анцупов, А. А. Малишев. – К. : Логос, 1996. – 218 с. **5. Шатун В. Т.** Основи менеджменту: Навчальний посібник / В. Т. Шатун. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 376 с.

Анотація. У статті розглядається сутність проблеми конфліктів, причини та типології конфліктів в учнівському середовищі. У ході аналізу теоретичного матеріалу визначаються стилі поведінки у конфліктних ситуаціях.

Ключові слова: конфлікт, учнівське середовище, педагогічний конфлікт, подолання конфліктів.

УДК 808.5:159.95

Молчанова К. А.

ПАМ'ЯТЬ ТА УВАГА В ОРАТОРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Ораторське мистецтво без пам'яті зникає,
як слід на воді,
наскільки б добре не була розвинута мова.

Мистецтво спілкування за своєю суттю є простим обміном інформаційними потоками між суб'єктами. Але ціль, яку ставить перед собою кожний з цих суб'єктів, одна – донести своє основне повідомлення або навіть переконати свого візаві, допомогти йому захотіти змінити свою

точку зору. Але цей “простий обмін інформацією” насправді досить складний процес, в якому є безліч “дрібниць”, з яких складається перемога. Саме на цих “дрібницях” ми сконцентруємо нашу увагу.

Мета статті – розповісти про види, типи нашої пам’яті, а також дати декілька порад щодо укріплення пам’яті.

Меморія (пам’ять, згадка) – це розділ риторики, призначення якого – допомогти оратору запам’ятати зміст промови так, щоб не розгубити не тільки фактичну інформацію, а й образність, цікаві деталі.

У класичній риторичній меморії виділялась як окремий етап ораторської діяльності, на якому людина повинна була запам’ятати вже підготовлену промову.

Акція (дія) – це розділ риторики, який розглядає виголошення оратором промови.

На етапі акції оратор повинен грамотно представити аудиторії результат своєї роботи, виконаної на попередніх етапах.

Розрізняють два типи пам’яті: генетичну і прижиттєву. Генетична пам’ять (її вивчає не психологія) містить інформацію, що визначає анатомічну та фізіологічну будову організму в процесі розвитку, а також інстинкти.

В прижиттєвій пам’яті зберігається інформація, яка отримана людиною протягом її життя. В залежності від критерію розрізняють різні види прижиттєвої пам’яті.

- За змістом матеріалу, що запам’ятовується (тобто за модальністю) розрізняють рухову, емоційну, образну і словесно-логічну пам’ять.

Рухова пам’ять – це пам’ять на позу, рух тіла. Вона виявляється у людини ще в ранньому дитинстві і є основою для формування рухових навичок: ходіння, танцю, гри на музичному інструменті, спортивних, професійних та великої кількості інших навичок. Рухова пам’ять досягає свого повного розвитку раніше інших видів пам’яті та є підґрунтям для їх формування.

Емоційна пам’ять – це пам’ять емоцій, почуттів. Вона надає можливість зберігати емоції і почуття, що раніше виникали, і відновлювати певний емоційний стан при повторній дії ситуації. Слідами в емоційній пам’яті є не самі по собі емоції і почуття, а події, що їх викликали. Особливості цієї пам’яті полягають в швидкості, виключній стійкості, тривалості зберігання слідів та в мимовільності відтворення. При виникненні в житті людини ситуацій, що схожі на емоційно забарвлені події минулого, в неї виникають схожі емоційні стани. При цьому людина не відноситься до згаданого почуття як до спогадів раніш пережитого, а відносить його саме до даної ситуації.

Образна пам’ять – це пам’ять на зорові, слухові, смакові, дотикові образи. В ній зберігаються картини навколишнього світу, звуки, запахи, що колись сприймалися людиною. Образи, що містяться у пам’яті, з часом трансформуються: вони спрощуються, втрачають яскравість,

стають більш узагальненими, на передній план виходять суттєві ознаки матеріалу, а часткові особливості стираються. Найменше змін зазнають незвичайні зорові образи.

В основному у дорослих людей ведучим видом пам'яті є словесно-логічна.

Словесно-логічна пам'ять – це суто людська пам'ять на думки, судження, закономірності і зв'язки між предметами і явищами дійсності. Цей вид пам'яті тісно пов'язаний із мовленням і мисленням, формується разом із ними і досягає свого розвинутого вигляду пізніше за рухову, емоційну, образну. За допомогою словесно-логічної пам'яті можливо збереження і відтворення вербальної інформації. Але можливо як дослівне запам'ятовування текстів, так і запам'ятовування тільки їх змісту. В останньому випадку відтворення являє собою реконструкцію тексту, перехід від більш узагальнених характеристик матеріалу до частковостей.

Сліди в словесно-логічній пам'яті із часом дещо трансформуються, але взагалі цей вид пам'яті характеризується точністю і залежністю від волі людини.

- За часом зберігання інформації розрізняють миттєву (сенсорну), короткочасну та довгочасну пам'ять.

В миттєвій (сенсорній) пам'яті інформація зберігається дуже короткий час (від 0,3 до 2,0 секунди) і стосується того, як відображається дійсність на рівні рецепторів. За допомогою цього виду пам'яті людина на дуже короткий час утримує картину зовнішнього світу. Обсяг її набагато перевищує обсяг короткочасної пам'яті, але інформація, яка міститься в ній, дуже швидко руйнується. Миттєва пам'ять в залежності від модальності аналізатора має різні підвиди, велике значення серед яких відіграють зорова (іконічна) і слухова пам'ять. Миттєва пам'ять забезпечує збереження сприйманого образу під час мигання та рухів очима та під впливом інших факторів. Інакше кажучи, за допомогою миттєвої пам'яті забезпечується злите, а не розірване, сприйняття світу, а також предметність сприйняття.

Короткочасна пам'ять утримує інформацію, яка надходить до неї із миттєвої і довгочасної пам'яті. Час зберігання інформації в ній – від 15 до 30 сек. Ця пам'ять не має різновидів за модальністю і зберігає те, на що спрямована увага людини. Обсяг короткочасної пам'яті обмежений. Дослідження показали, що в ній можуть одночасно утримуватися лише (7 ± 2) структурних одиниці. Ними можуть бути як окремі літери, так і слова, речення, тому для продуктивного використання цього виду пам'яті важливим є вміння структурувати матеріал. Короткочасна пам'ять забезпечує константність образу, що сприймається та обслуговує розуміння, мислення. Вона дозволяє управляти тривалістю збереження слідів за допомогою повторення.

Довгочасна пам'ять практично не обмежена за об'ємом і тривалістю зберігання інформації. Це основне сховище досвіду людини. В нього

поступає матеріал із короткочасної пам'яті, але він не знаходиться там в постійному вигляді. Цей матеріал неперервно перетворюється: узагальнюється, класифікується, об'єднується в смислові групи.

- За метою діяльності, в яку включено запам'ятовування, розрізняють мимовільну та довільну пам'ять.

Мимовільна пам'ять є продуктом діяльності, не спрямованої безпосередньо на запам'ятовування даного матеріалу. Утримання та відтворення матеріалу відбувається без мети його утримати чи відтворити. Цей вид пам'яті з'являється в ранньому дитинстві і обслуговує процес набуття дитиною певних навичок. Мимовільна пам'ять є підґрунтям для виникнення довільної, що починає розвиватися набагато пізніше, і удосконалюється у взаємодії із нею.

Довільна пам'ять є продуктом особливої, мнемічної діяльності, спрямованої на запам'ятовування. Ця діяльність характеризується наявністю мнемічної мети, сукупності мнемічних дій, часто супроводжується вольовими зусиллями.

Існують закони, які дозволяють швидко запам'ятовувати промову. Це враження, повторення та асоціація.

Перший закон пам'яті – необхідно отримати глибоке, яскраве враження про те, що ви бажаєте запам'ятати. За для цього ви повинні:

- Зосередитися;
- Уважно спостерігати, отримувати вірне враження;
- Отримати враження за допомогою як можна більшої кількості органів почуттів (наприклад, можна читати вголос – буде працювати зорова і слухова пам'ять, можна записувати найбільш важливі моменти тексту – буде працювати рухова пам'ять);

Другий закон – повторення. При повторенні необхідно враховувати наступне: Не повторюйте текст дуже часто. Краще прочитати текст 2-3 рази, а згодом повернутися до нього, щоб закріпити.

Третій закон пам'яті – асоціація. Ефективний спосіб для вивчення чітких фактів, дат.

Слід підкреслити, що особливості пам'яті людини досить індивідуальні. Тому кожний оратор, як правило, самостійно розробляє для себе оптимальну методику запам'ятовування, щоб його щоб його спілкування з аудиторією було успішним, а не стало суцільним читанням промови. В будь-якому випадку однією із заporук вдалого публічного виступу є постійне тренування пам'яті.

Є багато засобів закріплення пам'яті, ось деякі з них:

Занотуйте все на папірцях. Психологи стверджують, що кращій спосіб нічого не забути – це записувати інформацію на папірі та прикріплювати їх на рівні очей.

Тренувати пам'ять можна, навіть стоячи в автомобільній пробці. Завдяки цієї вправі ви легко навчитесь переробляти нейтральну інформацію в образи.

Створюйте різні асоціації.

Пам'ять тісно пов'язана з увагою. Увага – властивість людської психіки, завдяки якій досягається виділення і найкраще відображення одних об'єктів при одночасному відверненні від інших. Увага є такою психічною функцією, яка характеризує вибіркове ставлення до навколишнього світу, коли з великої кількості подразників свідомість виділяє один, або кілька. Увага є необхідною передумовою ефективної діяльності людини, вона – запорука успішного навчання, пізнання, поведінки, праці. Характерними рисами уваги є вибіркковість, розподіленість, здатність до концентрації, зосередженості, стійкість, обсяг, здатність до переключення. Ці та інші параметри уваги залежать від типу нервової системи, вони вдосконалюються в ході конкретних видів діяльності.

Для того, щоб аудиторія найкраще могла зосередитись на промові, оратору варто зважити на своєрідні періоди уваги, які дорівнюють приблизно 15 хвилинам. Тому у випадках тривалих промов у ці моменти оратор має надати можливість аудиторії «відпочити» (зробити паузу, завершити розгляд певного питання тощо). Увага аудиторії – необхідна передумова ефективності ораторської промови. Увага аудиторії детермінована об'єктивними факторами, в яких перебувають слухачі, залежить від їх інтересів і потреб характеру, волі, а також від суб'єктивного стану організму. Розрізняють увагу мимовільну і довільну. В основі мимовільної уваги лежить орієнтувальний рефлекс організму, яких зумовлюється змінами на в навколишньому середовищі, специфічними рисами об'єкта відображення, а також внутрішнім станом суб'єкта. Довільна увага зумовлена метою діяльності, тими завданнями, які ставить перед собою людина; вона є наслідком свідомих зусиль людини, вияву її інтелекту і волі.

Оратор при виголошенні промови повинен також врахувати загальні особливості людського сприйняття. До них належать: «ефект рамки»; «магічне число».

«Ефект рамки», або «закон межі», – це такий ефект, суть якого полягає в тому, що найкраще запам'ятовується початок і кінець промови.

«Магічне число», або число Міллера (7 ± 2) характеризує обсяг оперативної пам'яті людини.

Саме таку кількість різних структурних одиниць ефективніше за все здатна охопити й зберегти оперативна пам'ять. На рівні промови «магічне число» означає оптимальну кількість різних (значимих, а не допоміжних) слів у реченні.

Навіть у письмових текстах на сьогоднішній день перевага віддається «телеграфному стилю», оскільки встановлено, що найкраще сприймаються фрази з 10-13 слів, а фрази, що складаються більше, ніж з 30 слів, практично не сприймаються.

Таким чином, чіткість структури, ясність та стислість викладу, образність мовних конструкцій сприяють кращому запам'ятовуванню

промови самим оратором на етапі підготовки. А на етапі виголошення ці компоненти сприяють кращому засвоєнню промови аудиторією.

Література

1. Куньч З. Риторичний словник / З. Куньч. – К. : «Укр. центр «Рідна мова». – 341 с. **2. Львов М. Р.** Риторика : [Учеб. посіб] / М. Р. Львов. – М. : Academia, 1995 – 256 с. **3. Риторика:** учебник / З. С. Смелкова, Н. А. Ипполитова, Т. А. Ладыженская; [под. ред. Н. А. Ипполитовой]. – М. : ТК Велби, изд-во Проспект, 2003, – 448 с. **4. Сагач Г. М.** Золото слів : Навч. посіб. / Г. М. Сагач. – К. : «Райдуга», 1993. – 378 с.

Анотація. Дана стаття містить основні відомості про нашу пам'ять, про її види та типи, а також деякі поради про те, як можна укріпити свою пам'ять.

Ключеві слова: меморія, акція, «ефект рамки», «магічне число».

УДК 364-43-057.3

Сапаєва О. С.

ПРОФЕСІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Жодна людина не існує сама по собі. Кожен з нас може жити лише серед людей і пов'язаний з ними безліччю найрізноманітніших відносин. Формою такого взаємозв'язку є спілкування. Спілкування – це процес взаємодії між людьми, в якому відбуваються обмін діяльністю, інформацією, досвідом, вміннями й навичками, результатами праці. У більш вузькому розумінні під спілкуванням розуміють процес обміну інформацією та досвідом.

Спілкування є важливою духовною потребою особистості як суспільної істоти. Потреба людини у спілкуванні зумовлена суспільним способом її буття та необхідністю взаємодії у процесі діяльності. Будь яка спільна діяльність, і в першу чергу трудова, не може здійснюватись успішно, якщо між тими, хто її виконує, не будуть налагоджені відповідні контакти та взаєморозуміння.

Метою даної статті є: розкриття змісту поняття «професійне спілкування соціального працівника», засобів професійного спілкування і позиції соціальних працівників у роботі з клієнтом.

Спілкування – явище глибоко соціальне. Соціальна природа спілкування виражається в тому, що воно завжди відбувається в

середовищі людей, де суб'єкти спілкування завжди постають як носії соціального досвіду.

Особливість спілкування – у його нерозривному зв'язку з діяльністю. Діяльність є основним середовищем і необхідною умовою виникнення й розвитку контактів між людьми, передавання необхідної інформації, взаєморозуміння та узгодження дій. Змістовий бік спілкування завжди становить інформація, зумовлена потребами взаємодії людей. Спілкування може бути засобом передавання певних умінь і навичок. За допомогою словесного опису та пояснення дії, її демонстрування та вправлення в ній людину можна навчити виконувати будь-яку діяльність. Саме так відбувається процес оволодіння професійними навичками, фізичними та будь-якими іншими діями [5].

Особливості професійного спілкування соціальних працівників і клієнтів значною мірою обумовлені етичними стандартами соціальної роботи, цінностями, культурними традиціями, віковими, інтелектуальними та іншими характеристиками клієнтів тощо. Якщо у звичайному спілкуванні механізми міжособистісної взаємодії діють спонтанно, то у спілкуванні соціального працівника вони мають професійне спрямування. Фахівці із соціальної роботи мають досконало знати ці механізми, володіти ними з огляду на контекст і специфіку роботи з певними категоріями клієнтів. Професійне спілкування як творчий процес стикається з безліччю непередбачених ситуацій, в яких по-новому треба розв'язувати задачі взаєморозуміння і взаємодії. І рішення їх не можна здійснити за відомим алгоритмом чи шаблоном, хоча знання загальних творчих підходів до розв'язання професійних задач звичайно сприяють подоланню труднощів [1].

Сьогодні основа професійного спілкування – *особистісно-діалогічний стиль мислення і поведінки співрозмовників*. Цей стиль відзначається швидше не сумою, а множенням особистісного підходу до людей на творчі здібності вести професійний діалог із підлеглими, колегами, начальником, батьками, дітьми, будь-якою аудиторією.

Функції спілкування – це зовнішній вияв його властивостей, ролі й завдання, які воно виконує у життєдіяльності індивіда. Найважливішими для соціальної роботи є такі функції:

- інформаційно-комунікативна (формування, передавання та приймання інформації);
- регулятивно-комунікативна (регулювання індивідом власної поведінки і поведінки інших людей, вплив на їхні дії);
- афективно-комунікативна (вплив на емоційні стани людини, формування міжособистісних стосунків).

Однак цими функціями їх перелік не вичерпується. Дослідники ведуть мову також про контактну функцію (встановлення контакту між учасниками взаємодії), координаційну (взаємне орієнтування та узгодження дій), амотивну (стимулювання у партнера відповідних емоційних переживань) та інші функції.

Аналіз наукової літератури щодо проблеми професійної діяльності фахівців соціальної роботи свідчить, що особлива увага в ній надається вивченню проблеми спілкування, нею займаються багато вчених і практичних педагогів: Є. Цуканова, В. Куніцин, Г. Ковальов, В. Табунська, Т. Аржакаєва. Проблема спілкування, формування комунікативних умінь та якостей знайшла відображення в наукових роботах О. Березюк, М. Васильєвої, Т. Гриценко, О. Добровича, Ю. Жолобова, В. Кан-Каліка, О. Киричука, Т. Кашманової, О. Леонтьєва, Н. Стрельникової, Р. Шмідта, Т. Шепеленко та ін.

У роботі соціального працівника немає готових рецептів, як поводитися у конкретній ситуації, спілкуватися з клієнтами. Саме професійне спілкування є чи не найважливішою, а почасти й найскладнішою сферою діяльності в соціальній роботі. Адже для фахівця не достатньо уважно вислухати співрозмовника, необхідно ще й досягнути сенс того, що він говорить, що криється за його словами, налагодити довірливі стосунки, спільно з ним визначити можливі альтернативи розв'язання проблеми, вміти врегульовувати конфлікти, знаходити компроміси. Впливаючи на людей, соціальні працівники повинні бути здатними переконувати, наводити логічні аргументи, а не маніпулювати поведінкою співрозмовника.

Засоби спілкування – це способи кодування, передавання, перероблення та розшифрування інформації. Інформація між людьми передається за допомогою почуттів, мови та інших знакових систем, писемності, технічних засобів запису і збереження інформації.

Успішність професійного спілкування соціального працівника залежить і від уміння слухати. Він має розвивати у собі навички активного слухання, уміння демонструвати уважність, виявляти непідробний інтерес до того, що актуальне для клієнта. Йдеться про формування відповідних якостей голосу (тембр, тональність), контакту очей, мови тіла. Таке слухання пов'язане з критичним мисленням, використанням навичок спостереження за особливостями і змінами вербальної та невербальної поведінки клієнта [6].

Теоретичні засади спілкування дуже складні. Його досліджували й досліджують представники різних наук – філософи, лінгвісти, психологи, по-різному витлумачують суть, структуру й наслідки обміну інформацією, роль і значення спілкування у житті людини та суспільства. Але чи не найскладнішою і найвідповідальнішою є практика спілкування, у процесі якої соціальний працівник налагоджує (або ні) оптимальні для досягнення очікуваного результату стосунки з клієнтом, знаходить (чи ні) спільну мову, правильну її тональність. Дбаючи про це, фахівці соціальної роботи використовують різноманітні ефективні комунікативні мікротехніки. Однак реальні ситуації містять у собі етичний вимір, що впливає на професійну поведінку соціального працівника [4].

Поряд із словесними засобами – мовленнєвими – на культуру спілкування впливають жести співрозмовників, інтонація, паузи, рухи тіла тощо. Якщо раніше як у теоретичному, так і в практичному аспекті невербальній комунікації відводилася допоміжна, другорядна роль порівняно з вербальною, то за останні десятиріччя інтерес різних наук і галузей психології до вивчення саме цього виду спілкування дедалі підвищується. Причин цьому багато. Одна з них – протест людства проти образу «раціональної людини», імідж якої створено. Невербальна (несловесна) комунікація – це система знаків, що використовуються у процесі спілкування і відрізняються від мовних засобами та формою виявлення. Науковими дослідженнями, зокрема, доведено, що за рахунок невербальних засобів відбувається від 40 до 80% комунікації. Причому 55% повідомлень сприймається через вирази обличчя, позу, жести, а 38% – через інтонацію та модуляцію голосу.

У процесі спілкування з клієнтом у соціального працівника часто виникають різні почуття стосовно поведінки клієнта, його манер, ідентифікації своєї проблеми. Особливості міжособистісного сприйняття залежать значною мірою від механізмів соціальної перцепції – засобів, завдяки яким людина інтерпретує, розуміє та оцінює іншу людину. Завдяки позитивним почуттям симпатії, дружби, любові між людьми виникають певні стосунки, які дають змогу глибше зрозуміти один одного, забезпечують взаємне їх прийняття у взаємодії [3].

Зворотний зв'язок є особливо важливим чинником у соціальній роботі, адже завдяки йому соціальний працівник дізнається, як його сприймає клієнт, як реагує на його поведінку, як розуміє, інтерпретує його слова. Усе це допомагає глибше пізнати особистість клієнта, зрозуміти його проблеми. Для налагодження ефективного зворотного зв'язку у процесі професійного спілкування соціального працівника і клієнта необхідно, щоб між ними запанувала атмосфера взаємного сприйняття, доброзичливості, зацікавленості. Іноді соціальний працівник формулює певні правила надання інформації і прийняття її каналами зворотного зв'язку.

Отже, однією із визначальних умов, яка впливає на взаємини соціального працівника і клієнта, є його здатність до ефективного спілкування. Йдеться про вміння висловлюватися, слухати і чути іншу людину, виражати своє розуміння. Клієнт має відчувати, що його справді розуміють, співпереживають із ним, і що такому фахівцю можна довіряти.

Література

1. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні: Навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / Упоряд.: С. Я. Харченко, М. С. Кратінов, Л. Ц. Ваховський, О. П. Песоцька, В. О. Кратінова, О. Л. Караман. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 408 с. **2. Гапоненко О.** Соціальна робота та роль соціально орієнтованих неурядових організацій

/ О. Гапоненко // Соціальна політика і соціальна робота. – 2005. – №4. – С. 22 – 25. 3. Тюптя Л. Т., Иванова І. Б. Соціальна робота (теорія і практика): Навч. посібник. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Иванова. – К.: Ун-т “України”, 2004. – 461 с. 4. Шмелева И. Б. Профессионализм личности социального работника – показатель его деятельности работы / И. Б. Шмелева // Российский журнал социальной работы. – 1998. – №1. – С. 15 – 18. 5. <http://studentbooks.com.ua> 6. <http://ua.textreferat.com>.

Анотація. У статті розкрито зміст поняття «професійне спілкування соціального працівника», розглянуто основні характеристики спілкування та засоби професійного спілкування соціального працівника у роботі з клієнтом.

Ключеві слова: спілкування, професійне спілкування, засоби спілкування, функції спілкування.

УДК 808.5-057.3

Сидлецкая В. А.

ТВОРЧЕСКОЕ САМОЧУВСТВИЕ ОРАТОРА

Оратор должен быть сам пронзен
страстью, когда хочет ее родить
у слушателей.

М. М. Сперанский

Оратор – это обязательно вдохновитель, способный пробуждать, воодушевлять, побуждать к действиям слушающих его людей. Но чтобы вдохновлять, надо самому находиться в состоянии творческого подъема, при котором полнота духовных и физических сил ведет к наилучшему воспроизведению содержания выступления и передаче его другим.

Вдохновению, однако, мешают трудные условия публичного выступления. Ведь оратор как бы «выставлен на показ», обязан понравится слушателям, его речь должна иметь успех, он хочет испытать удовлетворение от того, что передачей нужного, важного для людей, их развития он углубляет сознание, возвышает чувства, поднимает культуру. Эта «зависимость» от аудитории может вызывать состояние страха, неуверенности, напряжения и т.д. И тут не прикажешь себе: «Не поддаваться всем этим человеческим слабостям!». Они неизбежны, если оратор не научился создавать условия для нормального человеческого состояния во время публичного выступления. Творческое самочувствие – это и есть такое душевное и физическое состояние, при котором весь творческий аппарат оратора, все его «...внутренние «пружины», «кнопки»,

«педали», действуют превосходно, почти так же или даже лучше, чем в самой жизни»[4, с. 320].

Цель статьи показать, что от состояния оратора зависит способен ли он наблюдать и создавать необходимое состояние у слушателей, следить за тем, как осуществляется процесс речевого взаимодействия, подчинен ли он «сверхзадаче» выступления, какова сила его красноречия.

Владеть речевым взаимодействием – это, прежде всего, уметь в психологически сложных условиях публичного выступления сохранять речевой процесс, свойственный повседневной речи, т.е. уметь публично мыслить, свободно творить свое выступление, воздействовать словом, а не быть «привязанным» к заранее подготовленному тексту или монотонно докладывать заранее выученный текст. Только при этом условии творческого изложения материала оратор может рассчитывать на «сомысле», сопереживание слушателей, на их активное участие в процессе восприятия содержания и формы выступления. Ведь слушатели больше верят тому, что видят, чем тому, что слышат. И когда они видят, как оратор здесь на их глазах рождает мысли, заново творит свое выступление – они втягиваются в творческий процесс. Импровизация вызывает чувство доверия слушателей, близости к оратору. Всегда ценится только что рожденное слово.

Импровизация позволяет каждый раз по одной и той же теме говорить чуть-чуть иначе, чем прежде. Однако импровизация – это не все заново, не все иначе, а именно «чуть-чуть»; но в рамках темы, не снижая научности содержания, и все только в интересах более глубокого раскрытия материала, в целях большего воздействия на воображение, фантазию, чувства, сознание слушателей.

Дар импровизации может быть развит каждым. Импровизационное начало в ораторской деятельности тесно связано с идейно-теоретической подготовкой, всесторонним владением материалом, всем арсеналом технических средств избранной сферы деятельности, т.е. с высоким уровнем профессиональной и ораторской подготовки. Такой уровень профессиональной подготовки является фундаментом, который обеспечивает творческое самочувствие во время сложного процесса публичного выступления.

Отсутствие навыка владения творческим самочувствием, неумение вызывать его при встрече с аудиторией, ведет к «психологическому зажиму», неспособности мыслить, а значит, к разрушению органического процесса речевого взаимодействия со слушателями.

Какие же навыки, умения, знания позволяют оратору каждый раз создавать в себе такое физическое и душевное состояние, которое определяется как творческое самочувствие?

Неоднократно подмечалось, что многие ораторы непроизвольно обретают состояние творческого самочувствия в моменты появления перед слушателями, которые возбуждают в них творящую энергию.

Конкретная живая аудитория «посылает» душевную теплоту, вселяет веру в себя, в свои ораторские способности

Оратор, сумевший вызвать сопереживание, одобрение слушателей, черпает в этом уверенность, воодушевленность, питающие творческое самочувствие. Но так бывает не всегда. Не все, особенно начинающие, умеют владеть собой, вызывать и сохранять до конца выступления творческое состояние.

Может быть, стоит только привыкнуть выступать, и все тревоги исчезнут, манера поведения станет естественной и привлекательной? Конечно, опыт публичных выступлений – хорошая школа становления оратора, его мастерства, но опыт обязательно должен сочетаться с систематической теоретической, методологической и практической самоподготовкой.

Создавать творческое самочувствие искусственным путем так же невозможно, как невозможно сознательно, произвольно вызывать его и управлять им в процессе публичного выступления. Но произвольно можно научиться создавать для него благоприятную почву.

К творческому самочувствию прежде всего ведет полная готовность к выступлению, которую обеспечивает глубокая проработка материала по теме выступления, научность, логичность и доказательность содержания, языковое оформление, владение материалом. Владеть материалом – значит кроме основного материала иметь резервный, т.е. знать больше того, что будет освящено: уметь извлекать из «кладовых памяти» нужные именно для этой аудитории факты, примеры, суждения; пропускать некоторые «кусочки», включая свежие факты, новые сведения и данные; соединять различные части в единое органическое целое, передавать содержание живой импровизационной речью со своеобразной индивидуальной интонацией.

Оратор обязан знать, что он намеревается изменить в сознании, чувственном мире слушателей, в их взглядах, позициях, в понимании тех или иных событий, происходивших в стране, мире.

Для творческого самочувствия необходимо такое воспитанное качество, как умение сосредоточиться на теме, плане выступления, «погрузиться» в материал. Ведь «творчество есть прежде всего – полная сосредоточенность всей духовной и физической природы. Она захватывает, кроме того, и тело, и мысль, и ум, и волю, и чувство, и память, и воображение».

Одновременно надо развить внутренние бесстрашие бдительность, которые будут ограждать сосредоточенность оратора от разрушающих воздействий аудитории не допустят психологического зажима, а значит, будет исключена возможность потери мысли в ситуации публичного выступления.

«Выбить» из творческого самочувствия могут такие факторы, как, например, приход рецензента (повышение чувства ответственности за выступление может вызвать излишний самоконтроль, разрушающий

процесс творчества); появление людей, ранее слушавших эту лекцию (желание не повториться, как-то иначе подать материал, привести другие факты и при этом не снизить впечатления от выступления так же усиливает самоконтроль, появляется волнение, смущение, ведущие к потере качества выступления).

«Внутренние бесстрашие» и бдительность помогают преодолевать неуверенность, «ораторскую лихорадку», прятать волнение, смущение, всегда сохранять уверенный вид, умело отвечать на возникающие у слушателей вопросы и продолжать выступление.

Рекомендуется ориентироваться на людей «среднего темперамента». Что это значит? Надо выбрать группу слушателей (а их бывает большинство), которые хорошо воспринимают выступление и своим поведением как бы подтверждают, что все в порядке: они-то и будут стимуляторами общения. Вместе с тем, нельзя выпускать из вида всех присутствующих, надо управлять их вниманием, поведением, используя для этого различные способы: в их адрес направлять свою речь, говорить, несколько усиливая звучание голоса или, наоборот, затихая, или на несколько секунд замолкая, и этим привлекать к себе внимание и т.д.

Творческому самочувствию способствует умение создавать в восприятии слушателей положительный образ оратора, владеть самопрезентацией (самоподачей) – умением оттенять наиболее привлекательные стороны своей личности.

Нельзя переступать грань ораторского такта. Слово «такт» в переводе с латинского означает «прикосновение». Такт – это понимание душевного состояния других людей и умение, по словам И. Павлова, «войти в субъективное состояние другого», т.е. поставить себя на место слушателей.

К творческому самочувствию ведет высокое речевое мастерство. Человек, который хорошо говорит в жизни, меньше затрачивает душевных и физических сил в процессе публичного выступления: ему не надо бояться, что его не услышат, что его речь неразборчива, монотонна, не способна выразить мысли и передать чувства, которыми он живет. Ведь публичная речь – это художественная модель бытовой, повседневной речи, оставаясь естественной, разговорной, экспрессивно-эмоциональной, она становится более выразительной – художественной. Выходя на трибуну, оратор выполняет общественную роль пропагандиста, он представляет конкретную науку, искусство, производство, государственное учреждение.

Необходимо вести систематическую работу над воспитанием всего комплекса элементов речевого действия: тренировать свое внимание, эмоциональную память, волю, мышление и воображение, отношение к излагаемым фактам, мыслям: овладевать искусством развития мысли-действия, художественной перспективой (умением подчинять все

средства выразительности звучащего слова сверхзадаче своего выступления).

Все эти элементы речевого воздействия, обеспечивающие состояние творчества на трибуне, тренируются, разрабатываются в докоммуникативный период. Однако этого мало. В предкоммуникативный период, т.е. непосредственно перед выступлением, необходима специальная настройка. В чем она состоит?

Прежде всего, надо каждый раз находить сильный стимул для выступления по данной теме в данной аудитории или, по выражению К. Станиславского, «манок» к действию (какой-нибудь факт, событие, случай, суждение, явление, известие и т.д.) [4, с. 327].

Далее надо настроить «внутренний инструмент творчества»: просмотреть или освежить в памяти содержание выступления, основные его моменты, положения, еще раз переосмыслить идею, цель выступления, продумать и отработать наиболее удачные для данной аудитории зачин и финал лекции. Конечно, еще лучше, если финал сам органично родится в живом общении со слушателями. Но иметь варианты зачинов и финалов необходимо. Это обеспечивает творческий покой оратору, знающему, чем он может завершить свое выступление.

Сохранять творческое самочувствие помогает правило: не думать о себе, вступая в публичное общение. Нужно жить заботой о тех, кто пришел слушать вас, которым стремишься передать свои знания, мысли, убеждения, чувства. Именно это и помогает избавиться от страха перед аудиторией. Ведь страх самый опасный враг творческого самочувствия, тормозящий ораторскую деятельность. «Особенно он проявляется у людей с жестокой установкой на успех. Боязнь неудачи сковывает воображение и инициативу». Поэтому рекомендуется направлять все внимание на содержание лекции и слушающих ее людей.

Полезен прием самоприказов. Надо сказать себе: «Моя речь нужна людям, раз они пришли меня слушать. Я владею материалом, мне есть что сказать им».

Или полезно дать такой словесный приказ:

От страха немею,
Но сердцу не лгу!
Скажу, как сумею!
Скажу, как смогу!

Не рекомендуется во время выступления заниматься излишней самокритикой. Самокритичность во время творчества – тоже убивающий его враг.

Созданию творческого самочувствия способствует эффект выхода к трибуне. Сам выход должен быть действенным, настраивающим аудиторию к восприятию лекции: по походке, активности позы, выражению лица лектора слушатели должны увидеть его желание вступить в живую беседу.

Говоря о творческом самочувствии, нельзя пройти мимо такого элемента, как чувство времени. Необходимо выработать умение заканчивать свое выступление в точно определенное время. В этом тоже проявляется такт оратора перед слушателями и перед тем, кто будет выступать после вас. Как уложиться в сокращенное время, не снизив уровень выступления, сказать главное, необходимое создав впечатление полноценной лекции? Это большое мастерство. Выступление, законченное вовремя, – признак профессионального мастерства оратора. Затянутое выступление снижает впечатление и вызывает у слушателей чувство утомления и досады. Рекомендуем руководствоваться мудрым советом:

Сперва подумай, – нечего спешить.
Подумав, говорить ты можешь смело,
И речь свою старайся завершить,
Пока не скажут: «Слушать надоело!» (Саади)

Кропотливая работа над собой, над материалом и ораторским мастерством, а так же доминирующий мотив своей деятельности – сверхзадача выступления – возбуждают и питают интуицию.

Интуиция срабатывает тогда, когда у оратора хорошо натренирована память. Рекомендуется поэтому, написать текст выступления, стараться запомнить сначала «скелет», «костяк», план изложения, а затем, не заучивая написанный текст, передавать содержание «своими словами», не боясь при этом одну и ту же мысль облекать в различные словесные формы.

Пересказ содержания своими словами тренируют способность к импровизации, рождению живого действенного слова. Произнося текст, отыскивайте различные выразительные средства, способные усилить эмоциональное воздействие главных тезисов мыслей. Например, применяйте стилистические фигуры (градация, повтор, антитеза, риторический вопрос, вопросно-ответная форма, восклицание и т.д.), лексические средства выразительности, литературные примеры и т.п.

Репетируя таким образом свое выступление, надо стараться воздействовать на воображаемых слушателей, зная, о чем, кому, где, для чего будете совершать речевой поступок, «речедействовать».

Такая работа позволит «вжиться» в материал, пропустить его «через себя», а значит сделать своим, близким, волнующим.

Только убежденный в необходимости выступать по выбранной теме и взволнованный материалом оратор имеет право выйти к трибуне. Потому что:

Ты, говорящий, никого
Не убедишь, пока
Нет в сердце у тебя того,
Что сходит с языка.

Пережитая, пропущенная через сердце речь способна вызвать у слушателей «эффект присутствия», когда они начинают вместе с

оратором думати, оцінювати, сприймати, переживати, т.е. разом творити.

Таким чином, творче стан знаходиться в прямій залежності від морального самопочуття оратора. Навіть публічне виступлення – це процес саморозкриття морально-психологічного світу оратора через його стосунки, оцінки, переживання, морально-психологічні запити, інтереси, світогляд, життєві позиції. Єдинство морального і творчого самопочуття забезпечує органічний процес ораторської діяльності.

«Якщо життя оратора не розходиться з тим, що він пропагандує, – говорила М. Шагинян, – якщо слово його не розходиться з ділом, а навпаки, підтверджується цим ділом, такому оратору вірять, його слухають і за ним йдуть» [2, с. 102].

Література

1. Гиппиус С. В. Актерський тренінг. Гімнастика почуттів / С. В. Гиппиус. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2007 – 377 с. **2. Об** ораторському мистецтві. – М. : Знання. – 1980. – 480 с. **3. Савкова З. В.** Творче самопочуття лектора / З. В. Савкова – СПб. : Знання – 195 с. **4. Станіславський К. С.** Збірка творів / К. С. Станіславський. – М. : Педагогіка. – 1961. – 472 с.

Анотація. У статті розкриваються питання пов'язані з творчим самопочуттям оратора в процесі його виступу перед аудиторією. Висока ораторська майстерність, володіння імпровізаційною мовою, ораторським тактом, самопрезентацією – це основа впевненого творчого стану оратора.

Ключові слова: творче самопочуття, ораторський такт, самопрезентація, імпровізація, мовленнєва взаємодія.

УДК 364-43:316.77

Трубачова Ю. О.

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У період оновлення всіх аспектів життєдіяльності в Україні, здійснення реформування економічних та суспільно-культурних галузей життя, зокрема системи освіти, актуалізується проблема становлення та розвитку підготовки професійних кадрів у галузі соціальної роботи. Становлення особистості фахівця з соціальної роботи у професійній

діяльності спрямоване на формування значущих якостей, творчих здібностей, професійних умінь та навичок.

Особлива роль у професійній діяльності соціального працівника належить усному слову, яке є важливим засобом взаєморозуміння, переконання, інструментом позитивного впливу на особистість. Соціальний працівник роз'яснює, консультує, виступає посередником при вирішенні спірних питань, проблем. Отже, оптимальна мовленнєва поведінка в будь-яких комунікативних ситуаціях для соціального працівника є професійною нормою, а комунікативна компетентність як здатність бути обізнаним у всіх сферах життєдіяльності людини – професійно необхідною.

Вибір теми, її актуальність диктується соціально-економічними змінами, що відбулися в нашій країні за останні роки, новими вимогами до підготовки соціального працівника, як спеціаліста. Сьогодні потрібні фахівці, які вміють орієнтуватися у конкретній мовленнєвій ситуації, вміють обирати різні комунікативні засоби спілкування.

Специфіка та методика формування різних видів компетентності знайшли своє відображення у працях А. Белкіна, А. Бусийна, Л. Мітіної, В. Серікова – педагогічна компетентність; О. Алферова, О. Дубасенюк – психолого-педагогічна компетентність; І. Колесникової, Н. Кузьміної – професійно-педагогічна компетентність; Д. Гонделевської, А. Капської – комунікативна компетентність.

Багатогранні аспекти комунікативної компетентності розглядають у своїх працях С. Абрамович та М. Чікарьова. У їх роботах детально висвітлено роль комунікативної компетентності у «контактній зоні», поняття про мову і стиль мовлення та мовленнєві тактики спілкування з урахуванням стану співбесідника, а також значна увага приділена техніці мовлення як основному шляху досягнення згоди при комунікативній компетентності.

Мета статті: розкрити зміст комунікативної компетентності як компонента професійної діяльності соціального працівника; виокремити складові комунікативної компетентності; показати, якими знаннями, вміннями, навичками повинен володіти соціальний працівник; за допомогою яких методів та прийомів відбувається формування комунікативної компетентності.

У професійній діяльності соціального працівника комунікативна компетентність відіграє провідну роль. Розуміння і осмислення соціальним працівником змісту поняття «комунікативна компетентність» визначає функціональну сторону його діяльності.

Як показав аналіз наукової літератури, комунікативна компетентність – це здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми [1].

Комунікативна компетентність розглядається як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації у визначеному колі ситуації міжособистісної взаємодії. В основі

комунікативної компетентності як компонента професійної діяльності соціального працівника лежить не просто досконале володіння словом та іншими засобами спілкування, а особливості особистості в цілому: в єдності її почуттів, думок і дій, які розгортаються в конкретному соціальному контексті. В структурі комунікативної компетентності як компонента професійної діяльності спеціаліста соціальної сфери виокремлюють [2, с. 13]:

1. Ситуаційну адаптивність на основі високорозвиненої рефлексії та сенситивності;
2. Вільне володіння вербальними й невербальними засобами соціальної поведінки;
3. «Акціональний» аспект комунікативної взаємодії, «комунікативне інобуття дій, заданих спільною цілеспрямованою діяльністю», здатність впливати на діяльне середовище для досягнення своїх цілей.

Виокремлюють такі складові комунікативної компетентності як компонента професійної діяльності соціального працівника:

- Орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда;
- Спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища;
- Адекватна орієнтація людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації [1];
- Готовність і вміння будувати контакт з людьми;
- Внутрішні засоби регуляції комунікативних дій [3];
- Знання, вміння та навички конструктивного спілкування;
- Внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі міжособистісної взаємодії.

Таким чином, комунікативна компетентність як компонент професійної діяльності соціального працівника постає як структурний феномен, що містить складові цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, вміння та навички.

На основі вище зазначеного можна стверджувати, що комунікативна компетентність – це знання, вміння та навички, необхідні для розуміння інших та створення власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування. До неї входять:

- Знання про основні поняття лінгвістики (мовознавчі знання): стилі, типи, способи зв'язку речень у тексті та інші;
- Вміння і навички, потрібні для розуміння клієнта, його вербальної та невербальної мови;
- Власні комунікативні вміння: уміння і навички мовленнєвого спілкування стосовно різних сфер і ситуацій спілкування.

Отже, соціальний працівник повинен володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, необхідними йому для здійснення ефективної комунікації з клієнтом (табл.1).

Таблиця 1

Знання, вміння та навички, необхідні соціальному працівнику

Знання	Вміння	Навички
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Культури мовлення та мовленнєвого етикету; ✓ Культури ділового спілкування; ✓ Особливостей роботи з різними категоріями клієнтів соціальної роботи; ✓ Типів комунікабельності партнерів у спілкуванні; ✓ Типів комунікабельності партнерів та особливостей роботи з ними; ✓ Психологічні знання, які допомагають встановлювати контакт зі слухачами, організувати їх увагу та управляти нею; ✓ Основ діалектичної та формальної логіки, щоб виступ був глибоким за змістом, логічним та обґрунтованим. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Застосовувати вербальні та невербальні засоби спілкування та об'єктивно оцінювати розмову з співрозмовником; ✓ Уміння та навички роботи з різними категоріями клієнтів; ✓ Орієнтувати мову на клієнта; ✓ Застосовувати прийоми і засоби ефективного спілкування; ✓ Слухати клієнта; ✓ Правильно обирати мовленнєві засоби спілкування; ✓ Професійні вміння (комунікативні та спеціалізовані, консультативні та діагностичні); ✓ Використовувати різноманітні прийоми впливу на людей (клієнтів), «зворотній зв'язок». 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Підходу до проблеми клієнта; ✓ Аналізу проблеми клієнта; ✓ Складання плану роботи з клієнтом; ✓ Написання ходу роботи з клієнтом для вирішення його проблеми; ✓ Самовладання перед клієнтом, уміння стримувати себе, знаходити вихід з різноманітних ситуацій; ✓ Орієнтації у часі, тобто вміння вчасно переключитися.

О. Гойман в монографії «Науково-практичні проблеми навчання мовленнєвої комунікації студентів-нефілологів» визначає, що для «досягнення комунікативної компетентності в соціальній сфері необхідні певні групи вмінь, зокрема вміння: спілкуватися вербально та невербально, вести переговори, діяти спільно» [4, с. 21 – 22].

Формування комунікативної компетентності як компонента професійної діяльності соціального працівника відбувається за допомогою визначених методів та прийомів (табл. 2).

Таблиця 2

Методи та прийоми формування комунікативної компетентності

Теоретичні	<ul style="list-style-type: none"> • Конспекти лекцій; • Вивчення досвіду; • Читання праць теоретиків минулого та сучасності, письмових робіт; • Засвоєння понять, термінів, правил.
-------------------	--

Практичні	<ul style="list-style-type: none"> • Виступи з повідомленнями; • Словарно-лексична робота; • Формулювання висловів, складання текстів; • Робота з довідковою літературою; • Спостереження за мовою дикторів, акторів, студентів, викладачів; • Розігрування сценарію; • Навчальний спір, полеміка, дискусія.
Теоретико-практичні	<ul style="list-style-type: none"> • Аналіз текстів; • Аналіз виступів товаришів; • Складання пам'яток; • Виведення алгоритму дій у роботі з клієнтами.

Усі вище зазначені методи та прийоми формування комунікативної компетентності взаємопов'язані між собою та взаємообумовлюють один одного.

Одним з головних напрямків діяльності соціального працівника є робота з клієнтом, в основі якої лежить спілкування, перш за все, в його індивідуально-особистісному вираженні. Соціальний працівник повинен вміти вислухати та зрозуміти, пояснити та довести, запитати та відповісти, переконати, створити атмосферу довіри розмові і ділового настрою при бесіді, знати індивідуальний психологічний підхід до клієнта, розв'язати конфлікт, зняти напруження.

В основі такої діяльності лежить комунікативна техніка спілкування, володіння якою є важливою ознакою професійної придатності соціального працівника. Соціальний працівник-професіонал повинен:

- Знати мовний етикет та вміти його використовувати;
- Вміти формулювати цілі та завдання ділового спілкування;
- Організовувати спілкування та керувати ним;
- Аналізувати предмет спілкування, розбирати скарги, заяви, ставити питання та конкретно відповідати на них;
- Володіти навичками та прийомами ділового спілкування, його тактикою та стратегією;
- Вміти вести розмову, співбесіду, ділову розмову, спір, полеміку, діалог, дебати, диспут, круглий стіл, ділову нараду, ділову гру, переговори;
- Мати навички доводити та обґрунтовувати, аргументувати та переконувати, критикувати та спростовувати, досягати згоди та рішень, компромісів та конвенцій, робити оцінки та пропозиції;
- Володіти технікою мови, риторичними прийомами, вміти правильно будувати мовлення та інші публічні виступи;
- Вміти за допомогою слова проводити психотерапію, знімати стрес, страх, адаптувати клієнта до відповідних умов, корегувати його поведінку та оцінки.

Розвиток комунікативної компетентності є необхідною умовою ефективної професійної діяльності соціального працівника.

На основі вище сказаного можна стверджувати, що комунікативна компетентність як компонент професійної діяльності соціального працівника розглядається у зв'язку з пошуком ефективних засобів побудови взаємодії, знаннями та вміннями в системі міжособистісних стосунків, що пов'язані із взаємним обміном інформацією і пізнанням людьми один одного, з управлінням власною поведінкою і поведінкою інших, організацією діяльності.

Таким чином, можна зробити висновок, що комунікативна компетентність як компонент професійної діяльності соціального працівника виступає як ієрархічно-організоване соціально-психологічне утворення, як певний рівень розвитку особистості працівника соціальної сфери, що передбачає сформованість його цілісної системи мотиваційно-спонукальних, особистісних якостей і функціонально-операційних проявів, які реалізують емоційні, когнітивні та поведінкові сфери особистості.

Література

1. Жуков Ю. М., Петровская Л. А., Растяльников П. В. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Растяльников. – М. : Педагогика, 1990. – 210 с. **2. Бодалева А. А.** Психологическое общение / А. А. Бодалева. – М. : Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж : Н.П.О, «Модек», 1996. – 256 с. **3. Жуков Ю. М.,** Петровская Л. А., Соловьёва О. В. Введение в практическую и социальную психологию / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, О. В. Соловьёва. – М. : Смысл, 1996. – 373 с. **4. Гойхман О. Я.** Науково-практичні проблеми початку мовленнєвої комунікації студентів-нефілологів / О. Я. Гойхман. – М. : Академія, 2000. – 218 с.

Анотація. У статті розкрито зміст комунікативної компетентності як компоненту професійної діяльності соціального працівника, виокремлено основні складові компоненти комунікативної компетентності, показано, якими знаннями, вміннями та навичками повинен володіти соціальний працівник у своїй професійній діяльності при формуванні у нього комунікативної компетентності, а також за допомогою яких методів та прийомів відбувається формування комунікативної компетентності у спеціаліста соціальної сфери.

Ключові слова: комунікативна компетентність, техніка спілкування, техніка мови, слухання, професійна діяльність.

Відомості про авторів

1. **Бєлова Євгенія Олександрівна** – студентка 3 курсу денного відділення історичного факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Гаміна Т. С.
2. **Білоруська Яна Юрїївна** – магістрантка спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Золотова Г. Д.
3. **Бойченко Дар'я Юрїївна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
4. **Ботвенко Інна Василівна** – студентка 3 курсу денного відділення історичного факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Гаміна Т. С.
5. **Бурлака Олена Володимирівна** – студентка 4 курсу денного відділення Ровеньківського факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Ємцева Е.Г.
6. **Гіренко Наталія Ігорівна** – магістрантка спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Песоцька О. П.
7. **Гольченко Ольга Русланівна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
8. **Гукова Марія Андрїївна** – магістрантка спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Золотова Г. Д.
9. **Денисенко Альона Володимирівна** – магістрантка спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені

Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Караман О. Л.

10. **Жданова Юлія Анатоліївна** – магістрантка спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Гаміна Т. С.
11. **Заїка Тетяна Дмитрівна** – магістрантка спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Песоцька О. П.
12. **Іларіонова Олена Михайлівна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
13. **Карплюк Ольга Миколаївна** – студентка 4 курсу денного відділення історичного факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
14. **Качанова Марія Василівна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Ігнатенко К. В.
15. **Кисельова Ганна Дмитрівна** – магістрантка спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Караман О. Л.
16. **Коцур Тетяна Володимирівна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Ігнатенко К. В.
17. **Курочкіна Марина Миколаївна** – студентка 4 курсу денного відділення Ровеньківського факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Кужелева І. С.
18. **Литкіна Світлана Анатоліївна** – студентка 1 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності

- «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Юрків Я. І.
19. **Лупій Олександр Васильович** – студент 2 курсу денного відділення історичного факультету спеціальності «Соціологія» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат філософських наук, доцент Чантурія А. В.
 20. **Мершева Тетяна Володимирівна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
 21. **Молчанова Катерина Анатоліївна** – студентка 3 курсу денного відділення історичного факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Гаміна Т. С.
 22. **Непран Юлія Миколаївна** – студентка 3 курсу денного відділення історичного факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Гаміна Т. С.
 23. **Панова Яна Вікторівна** – студентка 4 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка та практична психологія» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Ігнатенко К. В.
 24. **Прищепя Світлана Віталіївна** – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Золотова Г. Д.
 25. **Сапаєва Ольга Станіславівна** – магістрантка спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Гаміна Т. С.
 26. **Сідлецька Вікторія Олексіївна** – студентка 3 курсу денного відділення історичного факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Наукові керівники – кандидат педагогічних наук, доцент Караман О. Л., кандидат педагогічних наук, доцент Гаміна Т. С.

27. **Скалаух Юлія Миколаївна** – студентка 1 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Юрків Я. І.
28. **Скоробогатова Світлана Олександрівна** – магістрантка спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Гаміна Т. С.
29. **Станкова Анастасія Олексіївна** – студентка 4 курсу денного відділення Старобільського факультету спеціальності «Соціальна педагогіка та основи правознавства» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – асистент Литвинова Н. А.
30. **Трубачова Юлія Олександрівна** – магістрантка спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Гаміна Т. С.
31. **Фролова Вікторія Володимирівна** – студентка 3 курсу денного відділення Старобільського факультету спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
32. **Хайнус Роман Павлович** – магістрант спеціальності «Соціальна педагогіка» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Акіншева І. П.
33. **Якуш Юлія Володимирівна** – студентка 3 курсу денного відділення історичного факультету спеціальності «Соціальна робота» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Караман О. Л.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ПОШУК
МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ
(соціально-педагогічні науки)**

Збірник наукових праць студентів

№ 4, 2010

ЧАСТИНА I

Відповідальні за випуск:

доц. Караман О. Л.,
асист. Юрків Я. І.

Здано до склад. 26.02.2010 р. Підп. до друку 26.03.2010 р. Формат 60x84 1/8.
Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 23,6.
Наклад 100 прим. Зам. № 58.

Видавець і виготовлювач

Видавництво Державного закладу

«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. т/ф: (0642) 58-03-20.

e-mail: alma-mater@list.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.